

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การจัดการทรัพยากรชายฝั่งอย่างยั่งยืน : ศึกษากรณีบ้านสลักคอก หมู่ 4 ตำบลเกาะช้างใต้ อำเภอกะชัง จังหวัดตราด” ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อแสวงหาความรู้ที่จะนำมาใช้เป็นพื้นฐานและแนวทางสำหรับการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎี

1.1 แนวคิด

- 1.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง
- 1.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชายเลน
- 1.1.3 แนวคิดการจัดการอย่างยั่งยืน
- 1.1.4 แนวคิดการมีส่วนร่วม
- 1.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา
- 1.1.6 แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.2 ทฤษฎี

- 1.2.1 ทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์
 - 1. ทฤษฎีของทัศนคติ
 - 2. ทฤษฎีการเปลี่ยนทัศนคติ
 - 3. กฎของนิเวศวิทยา
- 1.2.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา
 - 1. ทฤษฎีสถิติภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย
 - 2. ทฤษฎีการพัฒนาสังคมของ ดร.เอนสมิงเจอร์
- 1.2.3 ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
 - 1. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน(Exchange Theory)
 - 2. ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม
- 1.2.4 ทฤษฎีการสร้างความทันสมัย (Modernization Theory)

2. ทรัพยากรชายฝั่ง การอนุรักษ์ การพัฒนา การมีส่วนร่วม

2.1 ทรัพยากรชายฝั่ง

- 2.1.1 ความหมายและรายละเอียดเกี่ยวกับทรัพยากรชายฝั่ง
- 2.1.2 แนวทางการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง
- 2.1.3 สภาพปัญหาของทรัพยากรชายฝั่งและสภาพปัญหาชุมชนบ้านสลักคอก

2.2 การอนุรักษ์

- 2.2.1 ความหมายและรายละเอียดเกี่ยวกับการอนุรักษ์
- 2.2.2 หลักการอนุรักษ์
- 2.2.3 รูปแบบการอนุรักษ์
- 2.2.4 วิธีการอนุรักษ์
- 2.2.5 แนวทางการอนุรักษ์

3.3 การพัฒนา

- 3.3.1 ความหมายและรายละเอียดเกี่ยวกับการพัฒนา
- 3.3.2 วิธีการพัฒนา
- 3.2.3 การพัฒนาและวิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อม

4.4 การมีส่วนร่วม

- 4.4.1 ความหมายและลักษณะของการมีส่วนร่วม
- 4.4.2 ประเภทการมีส่วนร่วม
- 4.4.3 รูปแบบการมีส่วนร่วม
- 4.4.5 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม
- 4.4.6 มาตรการระดับการมีส่วนร่วม

3. นโยบายและแผนการจัดการทรัพยากรชายฝั่งระดับชาติและระดับจังหวัดและระดับท้องถิ่น

4. ชุมชนบ้านสลักคอก

5. การจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนบ้านสลักคอกในอดีตและปัจจุบัน

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดและทฤษฎี

1.1 แนวคิด

1.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง

ชายฝั่งทะเล คือ แถบแผ่นดินนับจากทะเลขึ้นไปบนบก จนถึงบริเวณที่มีลักษณะภูมิประเทศเปลี่ยนแปลงอย่างเด่นชัด (มาโนช วงศ์สุริรัตน์ 2538: 1)

ชายฝั่งทะเล หมายถึง บริเวณที่ระบบนิเวศน์บนบกมาพบกับระบบนิเวศที่เป็นน้ำทะเล ซึ่งครอบคลุมเนื้อที่ไปทั้งบนบกและในน้ำพอลว (สุรพล สุดารา 2533: 237)

สำหรับประเทศไทย กรมพัฒนาที่ดินได้กำหนดความกว้างพื้นที่ชายฝั่งทะเลเพื่อเป็นขอบเขตในการวางแผนการพัฒนาที่ดินชายทะเลไว้กับ 8 กิโลเมตร ซึ่งลักษณะภูมิประเทศของชายฝั่งทะเลแต่ละแห่งนั้นแตกต่างกันออกไป ตามลักษณะธรณีวิทยาของหินเปลือกโลกที่ประกอบเป็นชายฝั่ง และอิทธิพลจากการกระทำของคลื่นลม และกระแสน้ำในบริเวณนั้น (วรรณ วลัยวานิช 2539: 40)

ทรัพยากรชายฝั่งทะเล มีความหมายรวมถึงป่าชายเลน ป่าพรุ แนวหญ้าทะเล แนวปะการัง และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่มีผลสืบเนื่องมาจากทรัพยากรชายฝั่งทะเล ได้แก่ สัตว์ป่า ของป่า หาดชายเลน สิ่งเหล่านี้จัดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถฟื้นฟูสภาพได้ (Renewable Resources) และถ้าหากมีการอนุรักษ์ที่เหมาะสมก็จะเกิดการทดแทนขึ้นมาใหม่ และสามารถบำรุงรักษาสภาพให้คงอยู่ เพื่ออำนวยประโยชน์ต่อไปไม่สิ้นสุด (มาโนช วงศ์สุริรัตน์ 2538: 1)

ความสำคัญของทรัพยากรชายฝั่ง

ทรัพยากรชายฝั่งทะเล เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศทั้งทางตรงและทางอ้อม จัดได้ว่าเป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางด้านนิเวศวิทยา ประกอบด้วยแนวปะการัง ป่าชายเลน หญ้าทะเล พื้นที่เกาะ และชายหาด รวมไปถึงสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นระบบนิเวศชายฝั่งทะเล (อำไพ หรรณารักษ์ 2534:4) บริเวณชายฝั่งทะเลเป็นแหล่งสะสมธาตุอาหารจากบนบก จึงมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับเป็นที่วางไข่ เลี้ยงตัวอ่อน และเป็นแหล่งอาหารสำหรับสัตว์น้ำหลายชนิด มีความสำคัญในด้านการป้องกันภัยธรรมชาติ เช่น คลื่น พายุ ตลอดจนการกักเซาะพังทลายของชายฝั่ง (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ 2534: 66) นอกจากนี้สภาพแวดล้อมชายฝั่งยังมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการท่องเที่ยว ซึ่งต้องอาศัยสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่สะอาดและปราศจากมลพิษ (ประมุข แก้วเนียม 2529: 4) ระบบนิเวศชายฝั่งทะเลมีความสลับซับซ้อนความอุดมสมบูรณ์ของสิ่ง

หนึ่งก็เอื้อให้สิ่งหนึ่งดำรงอยู่ได้ ในทำนองเดียวกันความเสื่อมโทรมของสิ่งหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งหมด

ชำมรงค์ ประกอบบุญ(2532: 53) กล่าวว่า การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศชายทะเล มี 3 แบบ คือ

- 1.การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศอย่างถาวร เช่น การพัฒนาเมือง การสร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ เป็นต้น
- 2.การเก็บเกี่ยวผลผลิตโดยตรงจากทรัพยากรชายฝั่งมาใช้ประโยชน์ เช่น นำมาทำเครื่องประดับ เครื่องใช้ในครัวเรือน อุตสาหกรรมยา เป็นต้น
- 3.การใช้ประโยชน์ระบบนิเวศในลักษณะทางอ้อม เช่น ใช้ในกิจกรรมนันทนาการ ดำน้ำ เล่นเรือ วายน้ำ การศึกษา เป็นต้น

1.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชายเลน

1) ความหมาย

สนิท อักษรแก้ว(2542) ได้ศึกษาความหมายของป่าชายเลนจากนักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงของโลกที่ให้ความสนใจป่าชายเลนหลายท่าน ซึ่งได้ให้ความหมายของป่าชายเลน ดังนี้

ในปี ค.ศ.1903 A.F. W. Schimper นักภูมิศาสตร์ทางพืชที่มีชื่อเสียงของโลก ได้ให้ความหมาย ป่าชายเลน หรือ mangrove forest ไว้ว่า เป็นสังคมพืชที่ขึ้นอยู่ตามบริเวณชายฝั่งทะเลปากแม่น้ำหรืออ่าว ซึ่งเป็นบริเวณที่มีระดับน้ำทะเลท่วมถึงในช่วงที่มีน้ำขึ้นสูงสุด และให้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า tidal forest

ในปี ค.ศ.1962 ศาสตราจารย์ L.V.Du ได้ให้ความหมายป่าชายเลนไว้ 2 ประการ คือ ประการแรก หมายถึง สังคมพืชที่ประกอบด้วยพันธุ์ไม้หลายชนิดหลายตระกูลและเป็นพวกที่มีใบเขียวตลอดปีซึ่งมีลักษณะทางสรีรวิทยาและความต้องการสิ่งแวดล้อมที่คล้ายกัน และประการที่สอง หมายถึง กลุ่มของสังคมพืชที่ขึ้นอยู่บริเวณปากอ่าว ชายฝั่งทะเลบริเวณเขตร้อนซึ่งส่วนใหญ่ประกอบด้วยพันธุ์ไม้สกุลโกงกางเป็นไม้สำคัญและมีไม้ตระกูลอื่นปะปนอยู่บ้าง

ส่วนสนิท อักษรแก้ว ได้ให้ความหมายของป่าชายเลนว่า กลุ่มสังคมพืชที่ขึ้นอยู่ตามชายฝั่งทะเลดินเลน และใช้กันแพร่หลายในประเทศแถบลาตินอเมริกา สำหรับประเทศไทยนิยมเรียกป่านชนิดนี้ว่า ป่าชายเลน หรือ ป่าโกงกาง

2) ระบบนิเวศป่าชายเลน

กลุ่มของสังคมพืชที่ขึ้นอยู่ในเขตน้ำลงต่ำสุดและน้ำขึ้นสูงสุดบริเวณชายฝั่งทะเล ปากแม่น้ำหรืออ่าวป่าชายเลนเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตหลายชนิดทั้งพืชและ

สัตว์ ป่าชายเลนจึงให้ประโยชน์ทั้งทางด้านพลังงานและไม่ใช้สอย ตลอดจนเป็นแหล่งผลิตอาหารโปรตีนที่สำคัญเนื่องจากป่าชายเลนเป็นที่วางไข่ แหล่งอาหารและการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำเศรษฐกิจนานาชนิด นอกจากนี้ป่าชายเลนยังช่วยดักตะกอนสิ่งปฏิกูลและสารพิษต่าง ๆ มิให้ไหลลงสู่ทะเลสาบบริเวณชายฝั่งและในทะเล การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าชายเลนเป็นอย่างมาก ซึ่งลักษณะผลกระทบโดยตรงที่เกิดขึ้นต่อป่าชายเลนจำแนกได้เป็น 3 ประการใหญ่ (สนิท อักษรแก้ว, 2532) คือ ประการแรกเป็นผลกระทบทางด้านกายภาพและเคมีภาพ ได้แก่ อุณหภูมิ น้ำ ปริมาณออกซิเจนละลายในน้ำ ปริมาณธาตุอาหาร ความเค็ม สภาพทางอุทกวิทยา (การขึ้นลงของน้ำทะเลและปริมาณน้ำจืด) การตกตะกอน ปริมาณสารพิษและการพังทลายของดิน เป็นต้น ประการที่สอง ผลกระทบทางด้านชีววิทยา ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงชนิด ปริมาณและลักษณะโครงสร้างของพืชและสัตว์น้ำ

3) ความสำคัญและประโยชน์ของป่าชายเลน

ป่าชายเลนแม้จะมีเนื้อที่เพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับป่าบก แต่ป่าชายเลนนับวันจะมีความสำคัญต่อชีวิตประชากรและเศรษฐกิจของประเทศ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าป่าชายเลนเป็นที่รวบรวมของสังคมพืช สัตว์น้ำ และสัตว์บกนานาชนิด ป่าชายเลนจึงนับว่าเป็นระบบนิเวศที่มีคุณค่ามหาศาลความสำคัญและประโยชน์ของป่าชายเลนดังนี้ คือ (100 ปี กรมป่าไม้, 2539)

3.1 ความสำคัญด้านป่าไม้ ผลผลิตที่ได้จากป่าชายเลนซึ่งช่วยเพิ่มเศรษฐกิจของประเทศได้มากคือ การนำไม้จากป่าชายเลนมาใช้ประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ กันหลายรูปแบบ ที่นิยมกันมากอย่างกว้างขวางก็คือการเผาถ่าน โดยเฉพาะการนำไม้โกงกางมาทำเป็นถ่าน นำไปใช้เป็นเสาเข็ม ไม้ค้ำยัน สร้างบ้านเรือน เฟอร์นิเจอร์และไม้จากป่าชายเลนยังนำมาใช้ประโยชน์ทางอุตสาหกรรมเกี่ยวกับการกลั่นไม้หรือสกัดเอาสารเคมีที่เป็นประโยชน์โดยเฉพาะผลผลิตด้านแทนนิน เมทิลแอลกอฮอล์ กรดน้ำส้ม และน้ำมันดิบ

3.2 ความสำคัญทางด้านการประมง ป่าชายเลนมีบทบาทสำคัญในการรักษากำลังผลิตของประมงชายฝั่ง และนอกฝั่งให้มีศักยภาพสม่ำเสมอโดยตรง โดยป่าชายเลนเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญสำหรับสัตว์น้ำนานาชนิดไม่ว่าจะเป็นพวกหอย กุ้ง ปู และปลา วงจรชีวิตของสัตว์น้ำเหล่านี้จะมีความสำคัญกับป่าชายเลนอย่างมาก ทั้งในด้านเป็นที่อยู่อาศัย แหล่งเพาะพันธุ์การเจริญเติบโต ป่าชายเลนสามารถผลิตอาหารและแร่ธาตุหลายชนิด โดยได้จากการร่วงหล่นและสลายตัวของเศษไม้ใบไม้ ซากพืชเหล่านี้จะย่อยสลายกลายเป็นอาหารปฐมภูมิในระบบนิเวศป่าชายเลน ทำให้ป่าชายเลนเป็นแหล่งยังชีพของประชากรที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งทะเลซึ่งอาศัยรายได้จากการทำประมงขนาดเล็กและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง

3.3 ความสำคัญในการรักษาความสมดุลของสิ่งแวดล้อม ป่าชายเลนมีบทบาทสำคัญในการป้องกันพื้นที่ชายฝั่งทะเลจากคลื่นลมแรง โดยจะช่วยลดความรุนแรงของลมพายุลงจนไม่ทำให้เกิดอันตรายต่อระบบนิเวศ ช่วยป้องกันการกัดเซาะดินที่อยู่บริเวณชายฝั่งทะเล ไม่ให้มีการพังทลาย เป็นแหล่งดักตะกอนสารปฏิจุลและสารมลพิษต่าง ๆ จากบนบกไม่ให้ลงสู่ทะเล โดยรากของต้นไม้ในป่าชายเลนที่งอกออกมาเหนือพื้นดิน ทำหน้าที่ตะแกรงธรรมชาติคอยกั้นกรองสิ่งของต่าง ๆ ที่มากับกระแสน้ำ

ป่าชายเลนนอกจากมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในด้านการประมง การป่าไม้ และการดำรงชีพของประชาชนที่อาศัยตามชายฝั่งทะเลซึ่งยังชีพอยู่ได้ด้วยการทำประมงชายฝั่งขนาดเล็ก และใช้ป่าชายเลนเป็นแหล่งเอื้ออำนวย บังคับที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น หลักไม้สำหรับอุปกรณ์จับปลา เปลือกไม้ชายเลนสำหรับย้อมอวนและแหให้คงทน เครื่องมือจับปูจากไม้ป่าชายเลน น้ำผึ้งจากรังผึ้งในป่าชายเลน รวมทั้งการใช้ไม้ในการปลูกสร้างบ้านเรือนและสะพานทางเดินต่าง ๆ

4. สาเหตุของความสูญเสียและความเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่าชายเลน

อภิสิทธิ์ เอี่ยมหนอ(อ้างในศิริวรรณ ศิริบุญ, 2545) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน สิ่งปกคลุมดิน และทรัพยากรธรรมชาติเกิดขึ้นได้เองตามธรรมชาติและจากการกระทำของมนุษย์ที่ช่วยเร่งให้การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นได้บ่อยและรวดเร็วมากขึ้น ป่าชายเลนมีปริมาณจำกัดเมื่อนำมาใช้จะเสื่อมลงและหมดไปอย่างรวดเร็ว การเสื่อมตามธรรมชาติจะมีการชะเซยหมุนเวียนอย่างช้าๆ ตามระบบของมันในระยะเวลาค่อนข้างคงที่

ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าการใช้ทรัพยากรป่าชายเลนที่มากเกินไปจะระดับความสามารถที่ธรรมชาติจะสร้างทดแทนได้ก่อให้เกิดการลดลงและการเสื่อมโทรมลงของพื้นที่ป่าชายเลนอย่างรวดเร็วในประเทศไทย ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ในรูปแบบต่างๆ หลายประการคือ

4.1 การเปลี่ยนแปลงสภาพป่าชายเลนอันเนื่องมาจากการเพิ่มของประชากร การพัฒนาและการนำความทันสมัยมาสู่ชุมชน เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพป่าเพื่อเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชน โรงงานอุตสาหกรรม ท่าเรือ แพลตา และการตัดถนน

4.2 การเปลี่ยนแปลงสภาพป่าชายเลนเป็นที่เลี้ยงสัตว์น้ำ เช่น นากุ้งและการเลี้ยงปลา โคนเฉพาะการตื่นตัวในการเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาในช่วงหลังปี พ.ศ.2522 ซึ่งมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้พบมากในจังหวัดสมุทรสาคร สมุทรสงคราม จันทบุรี ราชบุรีธานี เป็นต้น

4.3 การตัดไม้เกินกำลังผลิตของป่า ซึ่งพบในเกือบทุกจังหวัดที่มีป่าชายเลน การเปลี่ยนแปลงสภาพการใช้ที่ดินและพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบนิเวศป่าชายเลนโดยตรงและระบบนิเวศประเภทอื่นที่เกี่ยวข้องกับบริเวณชายฝั่ง การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้เกิดการลดลงของปริมาณสัตว์น้ำ การสูญเสียแนวป้องกันคลื่นลมและแนวป้องกันการพังทลายของพื้นที่ชายฝั่ง รวมทั้งการเพิ่มปริมาณของมลพิษต่าง ๆ และตะกอนที่ไหลลงสู่ชายฝั่งทะเลและแม่น้ำ ซึ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตของคนในประเทศโดยรวม

5. การจัดการป่าชายเลน

การจัดการป่าชายเลนอย่างมีประสิทธิภาพนั้นมีแนวทางในการดำเนินทั้งจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นักวิชาการ และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีแนวทางสรุปได้ดังนี้

แนวปฏิบัติที่เป็นไปได้ต่อการป้องกันฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าชายเลนของประเทศไทย

สนธิ อักษรแก้ว(2545)กล่าวถึง การป้องกันฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าชายเลนให้เกิดผลคืออย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะต้องดำเนินการในหลายเรื่องอย่างต่อเนื่อง โดยมีแนวทางปฏิบัติ ดังนี้

1. ประชาชนทุกระดับต้องให้มีจิตสำนึกหวงแหน และให้ความสำคัญของทรัพยากรป่าชายเลนให้มาก ปัจจุบันพบว่ามีบุคคลหลายพวกหลายกลุ่มที่มองป่าชายเลนแค่มีไม้เล็ก ๆ ซึ่งทำประโยชน์น้อยและมีค่าทางเศรษฐกิจต่ำเท่านั้น ควรจะนำมาใช้ประโยชน์ทางด้านเพิ่มผลผลิตประมงชายฝั่ง ป้องกันการพังทลายชายฝั่ง รักษาสมดุลชายฝั่ง และเป็นแหล่งรวบรวมความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นคุณค่าของป่าชายเลนที่ยากต่อการประเมินเป็นตัวเลขหรือคุณค่าทางเศรษฐกิจได้

2. ต้องผสมผสานแผนการจัดการและการป้องกันฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าชายเลนของหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐทั้งส่วนกลางและจังหวัด เอกชน และรวมไปถึงประชาชนในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจมีการประสานงานและการดำเนินการให้เกิดเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

3. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมและมีจิตสำนึกในการป้องกันฟื้นฟูปลูกป่าและอนุรักษ์ให้มากขึ้น กิจกรรมนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งและได้มีบทพิสูจน์ในหลายพื้นที่จากหลายประเทศแล้วว่า การป้องกันและฟื้นฟูป่าชายเลนจะสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพมิได้ หากขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ ในหลายจังหวัดการอนุรักษ์ป่าชายเลนได้ผลดี ซึ่งเป็นผลมาจากความตั้งใจการมีส่วนร่วมของชุมชน

4. การใช้กฎหมายบังคับเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นและจะจ้องดำเนินการอย่างจริงจังให้เกิดผลเป็นรูปธรรม รวมถึงการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายระเบียบต่าง ๆ ให้เกิดความรู้คิด และควรเพิ่มบทลงโทษให้รุนแรง

5. เร่งจัดการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ให้ความรู้และให้การศึกษาต่อบุคคลทุกระดับอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชายเลนที่ถูกต้องอย่างแท้จริงซึ่งจะส่งผลให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนอย่างเหมาะสมอย่างยั่งยืน และมิให้เกิดผลเสียต่อระบบนิเวศป่าชายเลน ซึ่งเป็นสมบัติของชาติและประชาชนทุกคน

6. การจัดการป่าชายเลนที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของชุมชนท้องถิ่นและภาคเอกชนต่าง ๆ ของกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง(2551) มีแนวทางการจัดการป่าชายเลนที่แตกต่างกันไป โดยขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนในพื้นที่นั้นซึ่งส่วนใหญ่ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

- 6.1 การสร้างจิตสำนึกของชุมชนให้เกิดความหวงแหนทรัพยากร
- 6.2 การวางแผนและกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ให้มีความยั่งยืน
- 6.3 การป้องกันและเฝ้าระวังป่าชายเลนและทรัพยากรชายฝั่ง
- 6.4 การปลูกและฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้น
- 6.5 การเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพในระบบนิเวศป่าชายเลน
- 6.6 การพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้โดยใช้สื่อตามธรรมชาติ และเป็นแหล่ง

ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

1.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการอย่างยั่งยืน

การใช้ทรัพยากรในปริมาณที่ระบบนิเวศสามารถฟื้นตัวได้ และไม่ใช้เกินความสามารถในการผลิตทดแทน การปล่อยมลพิษต้องอยู่ในระดับที่ระบบนิเวศสามารถดูดซับและทำลายได้

กรอบแนวคิดการจัดการอย่างยั่งยืน ปรับปรุงกระบวนการตัดสินใจสำหรับผู้เกี่ยวข้อง เช่น ผู้บริหารประเทศ ต้องตระหนักว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุน การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรเท่ากับเพิ่มทุนทางธรรมชาติ และต้องให้ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการ การใช้อย่างประหยัดและรับภาระต้นทุนค่าใช้จ่าย การดูแลรักษาลังแวดล้อม ทั้งนี้ยังต้องยึดหลักบริหารการจัดการเชิงนิเวศเปลี่ยนรูปแบบ“การจัดการตามเขตปกครอง”เป็น“การจัดการภายใต้ระบบนิเวศ”เช่น ระบบลุ่มน้ำ เพื่อให้เกิดการบูรณาการ และมีการจัดการต้องหลากหลายตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

ประการที่แรก ทรัพยากรธรรมชาติชีวภาพ ใช้อย่างคุ้มค่าและหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่

ประการที่สอง สิ่งแวดล้อมทางกายภาพและมลภาวะเป็นพิษ ต้องเน้นการป้องกันมากกว่าแก้ไข

ประการสุดท้าย สิ่งแวดล้อมทางมนุษย์และสังคม ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา ต้องอนุรักษ์ให้คงอยู่สืบไป

อย่างไรก็ตามแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจัดเป็นเรื่องที่สำคัญเร่งด่วนที่จะต้องดำเนินการเพราะในปัจจุบันจะเห็นว่าทุกประเทศไม่ว่าจะเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วหรือกลุ่มประเทศที่กำลังพัฒนาล้วนแต่ต้องเผชิญกับปัญหาความเสื่อมโทรมปัญหาการร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติด้วยทั้งสิ้น

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการ

คอร์ทแลนด์ แอล โบวี และคนอื่น ๆ ให้คำจำกัดความของการจัดการว่า หมายถึง กระบวนการที่ทำให้องค์กรประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายโดยผ่านกระบวนการวางแผน การจัดการองค์การ การสื่อสาร และการควบคุมคนงาน การเงิน สภาพแวดล้อม และข้อมูลสารสนเทศขององค์กรเพื่อให้มีประสิทธิภาพในทางปฏิบัติ

เถาวัลย์ นันทาภิวัฒน์ (2520: 1) กล่าวถึง ความหมายของการจัดการว่า หมายถึงการวางแผน การจัดสายงาน การปฏิบัติขึ้นดำเนินงาน และการควบคุม เพื่อให้วัตถุประสงค์ขององค์กรสามารถกระทำได้สำเร็จอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ

ทรงศักดิ์ พิริยะกุล (2543: 5) กล่าวว่า การจัดการ หมายถึง การทำงานให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยอาศัยทรัพยากรทางการจัดการที่มีอยู่ จัดสรร จัดลำดับ มอบหมายให้ผู้อื่นทำงาน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการ จึงมองได้ว่าการจัดการจะต้องมีขั้นตอนมีกระบวนการ มีความต่อเนื่อง มีการติดตามประเมินผล เพื่อให้รู้ว่าได้ผลหรือไม่ได้

ธงชัย สันติวงษ์ (2531: 1) ได้นิยามว่า การจัดการ คือ การกิจของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือหลายคนที่จะเข้ามาทำหน้าที่ประสานให้การทำงานของบุคคลที่ต่างฝ่ายต่างทำ และไม่อาจประสบผลสำเร็จจากการแยกกันทำให้สามารถบรรลุผลสำเร็จได้ด้วยดี

พะยอม วงศ์สารศรี (2537: 30) กล่าวว่า การจัดการเป็นกระบวนการที่ใช้ศิลปะและกลยุทธ์ต่าง ๆ ดำเนินกิจกรรมตามขั้นตอนโดยอาศัยความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกองค์กร การตระหนักถึงความสามารถ ความถนัด ความต้องการ และความมุ่งหวังด้านการเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติงานของสมาชิกในองค์กรควบคู่กันไปด้วยจะช่วยให้องค์กรสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540: 13-14) ได้กล่าวถึงศักยภาพของการจัดการว่าประกอบด้วย การให้การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม การป้องกันและรักษาสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวและองค์กรในการจัดการที่ให้ความสำคัญต่อการร่วมมือกัน

สมยศ นวีการ(2537: 58) ได้อธิบายกรอบแนวคิดว่า การจัดการเป็นกระบวนการของการทำงานให้สำเร็จผ่านบุคคลอื่น ๆ และทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งทางด้านกำลังคนและเทคนิคในแนวทางที่ทำให้เป้าหมายขององค์การประสบความสำเร็จ

เกษม จันทรแก้ว (2536: 255) ให้ความหมายว่า “การจัดการ” หมายถึง ขบวนการจัดรูปแบบที่มีขนาดและทิศทาง การใช้ แก้ไข ปรับปรุง ซ่อมแซม บำบัด ทำลาย และควบคุมทรัพยากรในระบบสิ่งแวดล้อมให้สามารถเอื้อประโยชน์ของมนุษย์อย่างยั่งยืนและต่อเนื่อง

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525(2539: 222) ให้ความหมายคำว่า “การจัดการ” หมายถึง สิ่งงาน ควบคุมงาน และดำเนินการ

สรุป การจัดการทรัพยากร หมายถึง การทำงานให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยอาศัยทรัพยากรทางการจัดการที่มีอยู่ จัดสรร จัดลำดับ มอบหมายให้ผู้อื่นทำงาน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการ จึงมองได้ว่าการจัดการต้องมีขั้นตอน มีกระบวนการ มีความต่อเนื่องมีการติดตามประเมินผล เพื่อให้ได้ผลหรือไม่ได้ผล

วิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัญหาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชีวิต และความเป็นอยู่ของทุกคน และเป็นปัญหาที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไข ซึ่งวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นมีความสำคัญ มีผู้เสนอแนวทางที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ดังนี้

วิวัฒน์ กติธรรมนิตย์(2546: 34) กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประสิทธิผลและยั่งยืนได้นั้น จะต้องอาศัยความรู้ ความเชี่ยวชาญ รวมทั้งเทคนิควิธี การวินิจฉัย การตัดสินใจ ต้องอาศัยหลักความเข้าใจเป็นพื้นฐานหลายประการ คือ

1. ทรัพยากรธรรมชาติต่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงประกอบกันเป็นระบบนิเวศเดียวกันที่เป็นเอกภาพ นับตั้งแต่พื้นที่สูงหรือภูเขา ป่า ลงมายังพื้นที่ทำการเกษตร ชุมชนชนบท ชุมชนเมืองตลอดไปจนถึงชายฝั่งทะเลและมหาสมุทร การจัดการทรัพยากรธรรมชาติส่วนหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อส่วนอื่นๆ เป็นลูกโซ่ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ รวมทั้งวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนซึ่งเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติมาโดยตลอด การประเมินผลการศึกษาถึงผลกระทบ ซึ่งไม่อาจจำกัด

2.ชีวิตของคนและชุมชน เป็นรากเหง้าของภูมิปัญญาทั้งหลาย ภูมิปัญญาเหล่านี้แอบแฝงอยู่ในรูปธรรมนิยมประเพณีปฏิบัติของชุมชนไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อเป็นอาหารหรือยารักษาโรค

3.วิถีชีวิตอันมีมาในประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมเป็นกระบวนการชีวิตที่มีความต่อเนื่อง การพัฒนาเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ตามย่อมไม่อาจปฏิเสธชีวิตในสังคมที่มีความต่อเนื่องได้โดยเฉพาะในชุมชนชนบท

เช่นเดียวกันกับแนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2549: 235-236) คือ เป็นการจัดการให้เกิดมากขึ้นใช้ได้มากที่สุดเสียแรงหรือลงทุนน้อยที่สุด ให้ทุกคนได้ใช้มากที่สุดโดยมีเป้าหมายหลักคือ ให้ทุกคนได้ใช้ทรัพยากรพร้อมกัน เปิดโอกาสให้คนส่วนใหญ่ได้เข้าไปใช้ทรัพยากร มีการจัดการเพื่อใช้ทรัพยากร มีกฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากร ที่กระจายกันได้อย่างดี สามารถใช้ได้อย่างยั่งยืนเมื่อหมดเปลืองไปมีโอกาสงอกเงยกลับขึ้นไปใหม่

ดังนั้นเพื่อเป็นการลดสภาพปัญหาดังกล่าวจึงจำเป็นต้องมีการดำเนินการที่เหมาะสมรัดกุมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยมีแนวคิดพื้นฐานในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ วิชัย เทียนน้อย (2543: 20-22) สรุปได้ดังนี้

1.การสร้างระเบียบกฎเกณฑ์

เป็นสิ่งที่สำคัญที่จะนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพราะจากปัญหาและสาเหตุของปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ ที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบันนี้ จะเห็นได้ว่า มีพื้นฐานมาจากการที่ผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติไม่เคารพในกฎเกณฑ์ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองมากที่สุด ซึ่งกฎระเบียบนี้ควรที่ผู้รับผิดชอบ จะต้องมีการสร้างปรับปรุงให้มีความเหมาะสมต่อสถานะภาพ และสถานการณ์ของทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภท รวมทั้งผู้ที่ทำหน้าที่กำกับดูแลการใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ ต้องปฏิบัติอย่างจริงจังและเข้มงวด

2.การใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพสูง

ในปัจจุบันวิทยาการของโลก ในสาขาต่าง ๆ ได้มีการพัฒนาก้าวหน้าไกลมากขึ้น ดังนั้น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงสมควรนำเครื่องมือหรือเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพสูงมาใช้ เพื่อลดปัญหามลพิษ ที่เกิดขึ้นตามมา เช่น ในปัจจุบัน มีการพัฒนาเทคโนโลยี ในการที่จะนำเอาพลังงานแสงแดด มาใช้ทดแทนพลังงานจาก ฟอสซิล ได้ดีขึ้น ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้ต้นทุนจะสูงกว่า แต่เชื่อว่าในอนาคตถ้ายังคงมีการพัฒนาที่ก้าวหน้าขึ้นในที่สุด ก็จะสามารถนำมาใช้ทดแทนได้อย่างสมบูรณ์

3.การสร้างระเบียบวินัย

ในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าได้มีกลุ่มองค์กร ตลอดจนหน่วยงานทั้งของรัฐและเอกชน ได้เริ่มให้ความสนใจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น นับเป็นโอกาสอันดีในการที่จะอาศัยกลุ่มผู้สนใจเหล่านี้เป็นผู้นำในการสร้างระเบียบวินัยให้เกิดขึ้นเป็นจุดเริ่มต้น โดยการจัดตั้งเป็นชมรม หรือสมาคมจะเป็นตัวช่วยเสริมสร้างความมีระเบียบวินัยในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในวงกว้าง

4.การให้ความรู้ให้การศึกษา

การจัดการศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ให้กับประชาชนในทุกระดับ ทุกกลุ่มทั้งในระบบและนอกระบบ ซึ่งการให้ความรู้ควรจะเน้นเกี่ยวกับ การทำให้เกิดทักษะ ความรู้ความเข้าใจ และจิตสำนึกให้เกิดขึ้นเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องกันไป ตลอดจนการเผยแพร่โดยอาศัยผ่านทางสื่อสารมวลชน ในทุกแขนงสาขา ก็จะเป็นสิ่งที่ช่วยกระตุ้นประชาชน ให้มีส่วนร่วม ในการที่จะเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้บังเกิดผลที่ดีขึ้น ทั้งนี้ ทรัพยากรธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของโลก สมควรได้รับการดูแลรักษา ประเทศชาติ จะเจริญก้าวหน้าและมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจจำเป็นต้องรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาด และเหมาะสม การที่มนุษย์ส่วนใหญ่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องการจัดการ จะก่อให้เกิดผลดีต่อการ บำรุงรักษา ทรัพยากรธรรมชาติ

ปัญหาของการจัดการ

แนวคิดและรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วม ได้รับความสำเร็จและถูกผลักดันให้มีการนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรมากขึ้น แต่ยังมีปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ ซึ่งมีผู้กล่าวถึงปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมโดยชุมชนไว้ ดังนี้

เจ้มศักดิ์ ปิ่นทอง (2543: 53) ได้กล่าวถึงปัญหาและอุปสรรคของการจัดการธรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วมว่า เกิดจากเจ้าหน้าที่และระบบราชการเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน 2 ด้าน คือ

- 1.ปัญหาเกี่ยวกับตัวชาวบ้านเองความเป็นปัจเจกบุคคล การอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์หรือพึ่งบุคคลภายนอกมากเกินไป ดูถูกฐานะตนเอง เลือกผู้นำที่สามารถอุปถัมภ์ตนเองได้
- 2.ปัญหาเกี่ยวกับตัวเจ้าหน้าที่และระบบราชการ ได้แก่การกำหนดนโยบายมาจากเบื้องบน การจัดสรรงบประมาณจากส่วนกลาง คำนึงถึงเฉพาะกิจกรรมที่ส่วนกลางกำหนด ขาดการประสานงานและรับปฏิบัติเฉพาะนโยบายหลัก มีความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่ ผู้น้อย มักเชื่อว่าตนเองมีฐานะสูงกว่าชาวบ้านทั่วไป ทำตัวให้อวดใจเฉพาะแก่ผู้บังคับบัญชา ไม่ต้องการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการ

สุวิทย์ บุญช่วย (2544: 11-12) ได้กล่าวถึง ปัญหาความขัดแย้ง โดยกล่าวว่า ระบบการจัดการทรัพยากร โดยชุมชนในทุกพื้นที่ ล้วนแต่คงอยู่ภายใต้แรงกดดันและเผชิญกับ ปัญหาความขัดแย้งในกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ และความเสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญหลาย ประการ ได้แก่ กระบวนการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรไปเป็นสินค้ารูปแบบต่าง ๆ (Com-modification of Natural Resources) เช่น การที่สัตว์น้ำถูกกอบโกยเพื่อแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ การลอบล่า การ ขกเล็กและปฏิเสธระบบ หรือแนวคิดลัทธิตามธรรมเนียมประเพณีของชุมชน ผลต่อเนื่องจาก ชุมชนในท้องถิ่นลดทอนแรงจูงใจที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่น ผลกระทบจากการ เปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคม เช่น นโยบายพัฒนาประเทศ การเพิ่มประชากร กระบวนการใช้ ทรัพยากรเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี ซึ่งมักจะส่งผลให้ระบบและวิธีการจัดการ ทรัพยากรชุมชนต้องปรับเปลี่ยนหรือไม่ก็ต้องยกเลิกสูญหายไปเลย แต่อย่างไรก็ตาม ชุมชนที่ เกิดผลกระทบจากความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรไม่เสมอภาค เช่น การนำเครื่องมือในการทำ ประมงที่มีขนาดใหญ่กว่าเข้ามารุกล้ำ ก็ได้มีการแก้ไขความขัดแย้งอย่างมีวิธีการและยุติธรรมด้วย การกำกับดูแลจัดการทรัพยากร ควบคุมการใช้ทรัพยากรด้วยชุมชน กระบวนการที่คนในชุมชนมี สิทธิและโอกาสในการจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนเอง จึงได้เกิดแนวคิดในการรวมตัวของ ชาวบ้าน เกิดเป็นกลุ่มชุมชน องค์กรอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรอันเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการ ร่วมกัน

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2546: 139) กล่าวถึง ปัญหาการใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยการใช้ประโยชน์นั้นมากขึ้นเรื่อย ๆ จนทรัพยากรอยู่ใน สภาพเสื่อมโทรมร่อยหรอและหมดไปในที่สุด เพื่อแก้ปัญหาที่ชุมชนและสังคมหลายพื้นที่ พยายามคิดหาวิธีการพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรประมงขึ้นมา ด้วยวิธีการจัดการระบบ การจัดการโดยชุมชนประกอบด้วยหลักเกณฑ์ เช่น คุณสมบัติ การเป็นสมาชิกกลุ่มและผู้มีสิทธิใน การใช้และครอบครองทรัพยากรรูปแบบและกระบวนการ ประชุมตกลงหาข้อยุติและหาความเห็น ร่วมกัน ใช้หลักการสืบทอดหรือโอนถ่ายสิทธิ การกำหนดผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ วิธีการบังคับ ใช้กฎกติกาที่ตกลงร่วมกัน การควบคุมและลงโทษ การละเมิดกติกาซึ่งวิธีการแก้ปัญหาขัดแย้งและ กรณีพิพาทที่เกิดขึ้น

แนวทางแก้ไขปัญหาและอุปสรรคการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้มี ผู้ ศึกษาและเสนอแนวคิดไว้ ดังนี้

ชำนาญ พัทธภัย (2540: 78-79) ได้เสนอแนวทางแก้ไขให้ชุมชนประยุกต์ใช้ แนวคิดและรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน เช่น การส่งเสริมและผลักดันให้ ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการกำหนด เป้าหมาย นโยบาย การวางแผนและการดำเนินงานเพื่อให้เกิด

การยอมรับ เชื่อในศักยภาพและความสามารถของชาวบ้าน สนับสนุนในการให้การเรียนรู้การใช้ประโยชน์สูงสุดจากความรู้และทักษะของชาวบ้าน ระบบการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง โดยชุมชน ไม่ได้เป็นการปฏิเสธบทบาทและอำนาจรัฐ แต่เป็นรูปแบบการร่วมมือกัน ประเด็นสำคัญคือ การใช้อำนาจร่วมกันในการวางแผนและการดำเนินการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ไม่ใช้รูปแบบการประชุมชาวบ้าน เพื่อมารับฟังแผนงานหรือนโยบายของรัฐ แต่รูปแบบการทำงานด้านทรัพยากรของชุมชน จำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานกระบวนการการสร้างเสริมพลังให้กับชุมชน แม้ว่าสภาพปัญหาความขัดแย้งความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและประสบการณ์ของชุมชนจะเอื้อต่อการเผยแพร่ความคิดในการจัดการควบคุมดูแลทรัพยากรและสภาพแวดล้อมโดยชุมชน แต่ความเข้มแข็งของกลุ่มและองค์กรชาวบ้านและขยายฐานสนับสนุนในชุมชนนับเป็นสิ่งสำคัญ สิ่งเหล่านี้จะได้มาด้วยการเสริมสร้างศักยภาพในด้านความคิด การใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการจัดการและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยผ่านกระบวนการพูดคุย วิเคราะห์หาสาเหตุและค้นหาแนวทางแก้ปัญหา ตัดสินใจเลือก ตลอดจนทบทวนหาข้อสรุปทั้งความสำเร็จ และความล้มเหลวอย่างสม่ำเสมอ

จักรมนต์ ผาสุกวนิช(2546: 51-54) ศึกษาพบว่า การแก้ไขปัญหามลพิษในการจัดการทรัพยากรในชุมชน การดำเนินการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ทั่วถึงได้นั้น กรณีลำพังภาครัฐเพียงฝ่ายเดียวจะไม่สามารถดูแลได้ จำเป็นที่ทุกภาคส่วนในสังคมควรมีบทบาทร่วมกัน ด้วยการเข้ามามีส่วนร่วมในเชิงบวกและทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of belonging) จะสามารถลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นและนำไปสู่สำนึกรับผิดชอบร่วมกันในการทำหน้าที่ดูแลรักษา รวมทั้งแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้ก็มีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจะครอบคลุมถึงภาคประชาชน

1.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

ปัจจุบันการมีส่วนร่วมเป็นคำกล่าวที่แพร่หลายมากในงานพัฒนา แต่ความหมายของการมีส่วนร่วมมักถูกนำไปใช้เป็นเครื่องมือให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม หรือโครงการที่เจ้าหน้าที่กำหนดไว้มากกว่าการมีส่วนร่วมตามความหมายที่แท้จริง

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

Erwin William (1976: 138) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้ว่าเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันกับประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญของประชาชนแก้ไขร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุน ติดตามการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

Lisk Franklyn (1985: 16) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีความสัมพันธ์กับแนวคิดของการเชื่อใจและการยอมรับตนเอง เพื่อที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างยั่งยืน ซึ่งสามารถสังเกตได้จากระดับความพึงพอใจ ระดับความไว้วางใจและต้องครอบคลุมทัศนคติ ความคาดหวังและกิจกรรมที่ต้องปฏิบัติร่วมกัน

ในทรรศนะของ Turton Andrew (1987: 10) การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึงการรวมความสนใจของแต่ละคน ซึ่งมีความเกี่ยวพันกันทางด้านความรู้สึกในกิจกรรมต่างๆ ในลักษณะของความร่วมมือ ร่วมใจ ร่วมกำลัง จนกระทั่งเกิดการรวมกันเป็นกลุ่มขึ้น

นอกจากแนวคิดดังกล่าวข้างต้นแล้ว ภูมิธรรม เวชยชัย (2527: 34) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงว่าหมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตน จัดการและควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคมและได้พัฒนา การรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง และได้นำเสนอแนวทางปฏิบัติเพื่อจะให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา

ชาติชาย ณ เชียงใหม่(2531: 6-10) ได้ให้คำนิยามของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนา หมายถึง การที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดและร่วมมือในการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยเริ่มตั้งแต่การรู้ถึงสภาพปัญหา ความต้องการ เสนอแนวทางการแก้ปัญหา และลงมือแก้ปัญหาของชุมชนในส่วนที่สามารถกระทำได้

ทงศักดิ์ คุ่มไชนะ (2534: 76) มีความเห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน คือการที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งในลักษณะการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติการ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมติดตามประเมินผลเป็นกระบวนการที่กลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาส และใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด แก้ไขปัญหาความต้องการของตนโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

2. ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ในทรรศนะของ Bagnall (1989: 23-28) การมีส่วนร่วมมีลักษณะที่แตกต่างกัน 3 ประการคือ

- 1) การปรากฏตัว (Presence) หมายถึงการเข้าร่วมในโครงการที่องค์กรสถาบันหรือหน่วยงานจัดให้ การมีส่วนร่วมจึงมีความหมายเพียงการปรากฏตัวหรือเข้าร่วมในโครงการนั้นๆ ซึ่งจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับแรงจูงใจและองค์ประกอบทางสังคมและอื่นๆ

2) การเกี่ยวข้อง (Involvement) หมายถึงการมีส่วนร่วมในโครงการอย่างแข็งขันของผู้เข้าร่วมในกิจกรรมหรือโครงการที่เหมาะสมกับตนและการนำไปใช้ โดยเน้นที่ตัวผู้เข้าร่วม ไม่นับสถาบัน องค์การ

3) การควบคุม (Control) หมายถึง การที่บุคคลหรือกลุ่มผู้เข้าร่วมเป็นผู้กำหนด หรือควบคุมกระบวนการศึกษาเอง เช่น ควบคุมองค์ประกอบ (เนื้อหา เป้าหมาย ผลที่ต้องการ) และควบคุมกระบวนการเรียนรู้ (จะเรียนอย่างไร)

อาภรณ์พันธ์ จันทร์สว่าง (2525: 13) ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการต่างๆ ไว้ดังนี้คือการมีส่วนร่วมประชุม การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์ การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ การมีส่วนร่วมเป็น ผู้ริเริ่มการมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค การมีส่วนร่วมออกเงิน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527: 128) ได้สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1) การที่มีส่วนร่วมโดยตรงโดยผ่านองค์กรที่จัดตั้งโดยประชาชนเช่น การรวมกลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชนต่างๆ

2) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน กรรมการของกลุ่มหรือชุมชน

3) การที่ประชาชนมีส่วนร่วม โดยเปิดโอกาสให้ผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ทุกเวลา

3. ประโยชน์ของการมีส่วนร่วม

ในการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วม เป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งที่จะทำให้การพัฒนา ก้าวไปสู่จุดมุ่งหมายที่วางไว้ได้มากที่สุดเพราะการมีส่วนร่วมจะนำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้องทำให้การติดต่อสื่อสารมีประสิทธิภาพผลที่ตามมาจึงเป็นสิ่งที่น่าพอใจ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น (Russell & Rus, 1991: 17) ได้มีผู้ที่กล่าวถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

บันทร อ่อนดำ (อ้างอิงในวันเพ็ญ วอกลาง, 2534: 35) ได้สรุปประโยชน์ของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการให้ความสำคัญแก่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านคุณภาพ

2) การมีส่วนร่วมของประชาชน ทำให้ได้รับรู้ข้อเท็จจริงและความคิดเห็นจากประชาชนในระดับท้องถิ่นโดยตรงซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์และจำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาสำหรับประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชนในแง่ของการพัฒนา ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์ (2531: 24-30) ได้ให้ทรรศนะดังนี้

- 1) จะช่วยให้ประชาชนยอมรับโครงการมากขึ้น เนื่องจากเป็นโครงการที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของประชาชน
- 2) ประชาชนจะมีความรู้สึกผูกพัน รู้สึกเป็นเจ้าของโครงการมากขึ้น
- 3) การดำเนินโครงการจะราบรื่น ได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้น
- 4) โครงการจะให้ประโยชน์แก่ประชาชนมากขึ้น และมีการระดมทรัพยากรเพื่อการพัฒนามากขึ้น
- 5) จะช่วยพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนมากขึ้น

นอกจากนั้น ชงยุทธ นุราสิทธิ์ (2533: 71) ยังได้แสดงทรรศนะเพิ่มเติมว่า การมีส่วนร่วมจะช่วยให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้น และเสริมสร้างความสามัคคีในหมู่บ้านให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ซึ่งเมื่อไรที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง ย่อมส่งผลต่อความเจริญของหมู่บ้านและประเทศโดยรวม

จากแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมดังกล่าว สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึง การที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง โดยเริ่มตั้งแต่การรับรู้ถึงสภาพปัญหา การร่วมคิด ร่วมวางแผนเสนอแนวทางการแก้ปัญหา ร่วมปฏิบัติการแก้ปัญหของชุมชน ร่วมรับผลประโยชน์และร่วมติดตามประเมินผล ซึ่งลักษณะของการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับแรงจูงใจและองค์ประกอบทางสังคมอื่นๆ ส่วนประโยชน์ของการมีส่วนร่วมเป็นการเสริมสร้างความผูกพัน ความสามัคคี ทำให้ประชาชนรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของโครงการและให้ความร่วมมือมากขึ้น ในการวิจัยครั้งนี้ การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการดำเนินงานของเครือข่ายหมายถึง การที่สมาชิกของเครือข่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติการ ร่วมรับผลประโยชน์และร่วมติดตามประเมินผล

1.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

ตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นั้น สัตยญา สัตยญาวิวัฒน์ (2536: 18-20) อธิบายว่า ในทางวิชาการการแบ่งเป้าหมาย (Goal) ออกเป็น 2 ระดับ คือ เป้าหมายสูงสุด(Ultimate goal) และเป้าหมายอุปการณ์ (Instrumental goal) ส่วนเป้าหมายการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯอาจพิจารณาจากข้อความที่เป็น

ความหมายของคำว่า การพัฒนาที่ว่า “เป็นการยกฐานะ...ของคนไทย..” ซึ่งเป็นการตรัสโดยตรงที่ทางวิชาการเรียกว่า เป็นรูปธรรม (Concrete) สามารถย้อนไปหาสิ่งกึ่งนามธรรม (Abstractness) ได้ ซึ่งในที่นี้คือคนหรือมนุษย์ จะเห็นได้ว่าเป้าหมายการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ทรงสืบทอดมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ การพัฒนาคน โดยให้ประชาชนสามารถยืนได้เองโดยพึ่งปัจจัยภายนอกน้อยที่สุด ดังนั้น เป้าหมายสูงสุดในการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ คือ การพัฒนาคน ส่วนเป้าหมายรองของพระองค์มีมากมาย เช่น การพัฒนาเกษตรกรรม การพัฒนาอาชีพเสริม การพัฒนาตลาด การพัฒนาความรู้ความคิดด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาสุขภาพอนามัย การพัฒนาการศึกษา โดยเน้นการศึกษาภาคปฏิบัติ (Functional Education) คือ สอนความรู้ชนิดที่นำไปใช้ในชีวิตและพัฒนาความรู้จักและการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นต้น

1.1.6 แนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดผลนั้น เกษม จันทรแก้ว (2525:65-66) ได้เสนอแนวความคิดไว้ดังนี้

1. การใช้ทรัพยากรธรรมชาติในสิ่งแวดล้อมแต่ละแห่งนั้น จำเป็นต้องมีความรู้ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จะให้ประโยชน์แก่มนุษย์ทุกแห่งทุกมุม ทั้งข้อดีข้อเสียโดยคำนึงถึง การสูญเสียเปล่าอันเกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วย
2. รักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นและหายากด้วยความระมัดระวัง พร้อมประโยชน์และการทำให้อยู่ในสภาพที่เพิ่มพูนทั้งทางด้านกายภาพและเศรษฐกิจเท่าที่จะทำได้ รวมทั้งจะต้องตระหนักเสมอว่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มากเกินไปจะไม่เป็นการปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม
3. ต้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้ โดยให้มีอัตราการผลิตเท่ากับอัตราการใช้ หรืออัตราการเกิดเท่ากับอัตราการตายเป็นอย่างน้อย
4. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างหนึ่งต้องคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ในเวลาเดียวกันด้วย เพราะทรัพยากรธรรมชาติทุกอย่างมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด (สุรทิน โรจน์อารยนาท 2526: 9)
5. ประชากรเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไป ดังนั้นจึงต้องประมาณอัตราเกิดและการเปลี่ยนแปลงประชากรตลอดเวลา โดยพิจารณาความต้องการการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น
6. หาท่างปรับปรุงวิธีการใหม่ๆ ในการผลิต และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งพยายามค้นคว้าสิ่งใหม่มาใช้ทดแทน

7. ให้การศึกษาเพื่อให้ประชาชนเข้าใจถึงความสำคัญในการรักษาสมดุลธรรมชาติซึ่งมีผลทำให้สิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาพดี

วิธีการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

วิธีการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินั้น ศุริพรต ผลสินธุ์ (2531: 196-197) ให้ได้อุทยานที่สุด โดยพยายามใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพ เช่น การเลือกจับปลาที่มีขนาดโตมาใช้ในการบริโภค ไม่จับปลาที่มีขนาดเล็กเกินไป เพื่อให้ปลาเหล่านั้นได้มีโอกาสโตขึ้นมาแทนปลาเสนอวิธีการไว้ดังนี้

1. การถนอม เป็นการรักษาทรัพยากรธรรมชาติทั้งปริมาณและคุณภาพให้มีที่ถูกจับไปบริโภคแล้ว

2. การบูรณะซ่อมแซม เป็นการบูรณะซ่อมแซมทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดความเสียหายให้มีสภาพเหมือนเดิมหรือเกือบเท่าเดิม บางครั้งอาจเรียกได้ว่าการพัฒนาก็ได้ เช่น ป่าไม้ถูกทำลายหมดไป ควรมีการปลูกป่าไม้ขึ้นมาทดแทน จะทำให้พื้นที่บริเวณนั้นกลับคืนเป็นป่าไม้ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

3. การปรับปรุงและใช้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การนำแร่โลหะประเภทต่างๆ มาถลุงแล้วนำไปสร้างเครื่องจักรกล เครื่องยนต์ หรืออุปกรณ์ต่างๆ ซึ่งจะให้ประโยชน์แก่มนุษย์เรามากยิ่งขึ้น

4. การนำมาใช้ใหม่ เป็นการนำทรัพยากรที่ใช้แล้วนำกลับมาใช้ใหม่

5. การใช้สิ่งอื่นทดแทน เป็นการนำเอาทรัพยากรอย่างอื่นที่มีมากกว่าหรือหาง่ายกว่า มาใช้ทดแทนทรัพยากรที่หายากหรือกำลังขาดแคลน เช่น นำพลาสติกมาใช้แทนโลหะในบางส่วนของเครื่องจักรหรือยานพาหนะ

6. การสำรวจหาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มเติม เพื่อเตรียมไว้ใช้ประโยชน์ในอนาคต เช่น การสำรวจแหล่งน้ำมันในอ่าวไทยทำให้ค้นพบแหล่งก๊าซธรรมชาติเป็นจำนวนมากสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว อีกทั้งช่วยลดปริมาณการนำเข้าก๊าซธรรมชาติจากต่างประเทศ

7. การประดิษฐ์ของเทียมขึ้นมาใช้ เพื่อหลีกเลี่ยงหรือลดปริมาณในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นๆ ที่นิยมใช้กัน ของเทียมที่ผลิตขึ้นมา เช่น ยางเทียม ผ้าเทียม และผ้าไหมเทียม เป็นต้น

8. การเผยแพร่ความรู้เป็นการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะได้รับความร่วมมืออย่างเต็มที่ และรัฐควรมีบทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยการวางแผนจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างรัดกุม

9.การจัดตั้งสมาคมเป็นการจัดตั้งสมาคมหรือชมรมในการอนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.2 ทฤษฎี

1.2.1 ทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์

1) ทฤษฎีทัศนคติ

เต็มดวง รัตนทัศนีย์ (2534: 217-219) กล่าวว่า การสอนวิชาสิ่งแวดล้อมมี
จุดมุ่งหมายที่จะสร้างทัศนคติที่ดีต่อสิ่งแวดล้อมก่อนจะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติในทางที่จะ
ทำให้สิ่งแวดล้อมมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตและเพื่อให้มนุษย์สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้โดยปกติ
สุข โดยปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและมีสุขภาพพลานามัยที่สมบูรณ์ ดังนั้นการสอนวิชาสิ่งแวดล้อม
ให้ได้ผลดีนั้นจะต้องเข้าใจในเรื่องของทัศนคติและการเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือเจตคติไว้เป็น
พื้นฐานที่สำคัญ

ทัศนคติหรือเจตคติ(Attitude) คือความรู้สึกนึกคิดของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่ง
หนึ่ง ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม

องค์ประกอบของทัศนคติจำแนกออกเป็น 3 ลักษณะดังนี้

1.ส่วนที่เป็นความรู้สึกนึกคิด (Affective Components) เป็นความรู้สึกที่
เกิดขึ้นทันทีที่ได้พบเห็นสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นความรู้สึกชอบไม่ชอบ หรืออาจเรียกว่าความรู้สึกที่เป็นใน
ทางบวกหรือทางลบ (Positive or Negative Feelings) ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

2.ส่วนที่เป็นวิจรณ์ญาณ (Cognitive Components) ทัศนคติในแนวนี้อาจเกิด
จากการที่บุคคลได้ใช้กระบวนการพินิจพิจารณา จะด้วยเหตุด้วยผลอย่างไรก็ตามภายในความคิด
ของเขาเองแล้วสรุปเอาว่าความคิดของเขาอย่างนั้นน่าจะเป็นที่ยอมรับจากคนอื่น ๆ

3.ส่วนที่เป็นพฤติกรรม (Behavioral Components) ทัศนคติในแนวนี้อาจ
ออกมาในลักษณะของการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น คนที่ไม่ทิ้งเศษกระดาษหรือเศษอาหารลง
บนพื้นถนนก็ย่อมชี้ได้ว่าเพราะเขามีทัศนคติในลักษณะของความรู้สึกนึกคิด (Affective
Components) หรือวิจรณ์ญาณ (Cognitive Components) ว่าการทิ้งเศษกระดาษหรือเศษอาหารลง
บนพื้นถนนเป็นการไม่รับผิดชอบต่อสังคมที่เขาอยู่ทำให้เขาไม่ทิ้งสิ่งของลงบนถนน ทัศนคติที่
สะท้อนออกมาทางพฤติกรรมอย่างนี้มักจะมีข้อบกพร่องที่ว่า คนบางคนนั้น “ทำอย่างหนึ่งแต่คิด
อีกอย่างหนึ่ง” ได้เสมอ

องค์ประกอบที่ทำให้เกิดเจตคติ (The Function of Attitudes) การที่คนเรามี
เจตคติหรือทัศนคติอย่างนั้นจะต้องมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความคิดอย่างนั้นขึ้นมา

ได้ เต็มดวง รัตนทัศนีย์ (2534: 218-219) กล่าวว่า ทักษะ หรือ เจตคติมีองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยให้เกิดทัศนคติหรือเจตคติอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัย 4 ประการ คือ

1.ปัจจัยในการปรับตัว (Adaptive Functions) คนที่เคยได้กลิ่นยาฆ่าแมลงแล้วมีอาการเวียนศีรษะ เมื่อเขาคนอื่นใช้ยาฆ่าแมลงหรือเมื่อเริ่มได้กลิ่นยาฆ่าแมลง ก็จะมีทัศนคติที่ไม่ชอบการใช้ยาฆ่าแมลงอย่างนั้นเลย หรือคนที่มาทำงานในกลุ่มผู้ที่มีความคิดในการอนุรักษ์สัตว์ป่า ครั้งแรกอาจยังไม่เห็นด้วยกับการอนุรักษ์สัตว์ป่า แต่เมื่อทำให้เขาสามารถอยู่ในกลุ่มคนดังกล่าวได้ ทัศนคติของเขาก็มีโอกาสที่จะเห็นคล้อยตามกับการอนุรักษ์สัตว์ป่าไปในที่สุด

2.ปัจจัยในการใช้วิจารณ์ญาณ (Cognitive Functions) ปัจจัยในการเกิดทัศนคติในข้อนี้คือการส่งถ่าย (Transfer) ทัศนคติที่มีต่อสิ่งหนึ่งไปยังสิ่งอื่นๆ ที่จัดอยู่ในกลุ่มหรือลักษณะอย่างเดียวกับสิ่งอื่น ๆ เช่น คนที่เลี้ยงแมวไว้ในบ้าน เมื่อไปพบแมวอื่น ๆ ไม่ว่าที่ใดก็จะมีความรักใคร่เอ็นดูเช่นเดียวกับแมวของเขา

3.ปัจจัยที่เป็นความต้องการ (Need Gratification Functions) ทัศนคติที่เกิดขึ้นในลักษณะคล้าย ๆ กับเป็นความต้องการที่เป็นธรรมชาติทั่ว ๆ ไป เช่น ผู้ชายมักจะมีทัศนคติที่ดีต่อผู้หญิง ทัศนคติที่ดีต่ออาหารที่อร่อยและน่ารับประทาน เป็นต้น

4.ปัจจัยในการป้องกันตัว (Eco-Defence Function) คือ ทัศนคติที่เกิดจากอันตรายหรือประสบการณ์ในทางไม่ดี เมื่อไปพบหรืออยู่ในสถานการณ์เดิมอย่างนั้นอีก ทัศนคติอย่างเดิมก็ยังจะมีต่อสิ่งใหม่นั้นอีก เช่น คนที่เคยถูกแมลงต่อย เมื่อไปพบแมลงชนิดดังกล่าวในที่ใด ๆ อีกก็จะเกิดความกลัวว่าจะถูกต่อยอีก นั่นคือเขามีทัศนคติที่ไม่ดีต่อแมลงนั้น

2) ทฤษฎีการเปลี่ยนทัศนคติ

เต็มดวง รัตนทัศนีย์ (2543: 219-220) ระบุว่าทัศนคติของคนเรานั้นถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่แรกเกิด ตั้งแต่เมื่อประสาทเริ่มทำงานได้สมบูรณ์ ก็เริ่มมีการสร้างสมทัศนคติติดต่อกันเรื่อยมาในช่วงชีวิตของคนหนึ่ง ๆ นั้น ทัศนคติจะถูกเปลี่ยนอยู่เสมอ ดังนั้นจึงมีผู้กล่าวว่าการศึกษาคือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงหรือสร้างทัศนคติอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น นั่นคือ ทัศนคติเป็นสิ่งที่สามารถที่จะสร้างขึ้นได้ในลักษณะที่เราต้องการ แต่อย่างไรก็ตาม ในการเปลี่ยนทัศนคติในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้นยังต้องการข้อมูลอีกมาก เช่น การจะสร้างทัศนคติให้คนรักต้นไม้ นั้น จะต้องสอนเกี่ยวกับเรื่องต้นไม้มากขึ้นเพียงใด สอนเมื่อใดและนานเท่าใด เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ทัศนคติที่จะรักต้นไม้ได้อย่างแท้จริงจนถึงขั้นนำไปปฏิบัติได้นั้นเกิดขึ้น

ทฤษฎีการเปลี่ยนทัศนคติมีอยู่หลายทฤษฎี ดังนี้

1.ทฤษฎีการวางเงื่อนไข (Operant Theories) ทฤษฎีของการเปลี่ยนทัศนคตินี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า ทัศนคติทำให้เกิดพฤติกรรมตามมา หรือสามารถทำให้เปลี่ยนได้โดยการ

จูงใจ (Reinforcement) หรือการอาศัยเงื่อนไขบางประการเป็นปัจจัยหลักในทฤษฎีนี้ โดยถือว่าทัศนคติของคนเราสามารถที่จะสังเกตได้จากพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกมา วิธีการเปลี่ยนทัศนคติโดยทฤษฎีนี้ เช่น การขอให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นออกมาว่าต้นไม้มีประโยชน์ในการให้ความร่มรื่น ผู้สอนได้อธิบายถึงคุณค่าของป่าไม้ในด้านอื่นๆ ด้วย ซึ่งเป็นการเสริมหรือกระตุ้นให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อต้นไม้ในขณะที่ผู้เรียนเริ่มมีสภาพ (Condition) ที่จะรองรับข้อมูลได้แล้ว

นอกจากนี้ การเปลี่ยนทัศนคติโดย Reinforcement Theory ในอีกแง่หนึ่งคือ การให้ทำรายงานหรือบรรยายในหัวข้อที่มีทัศนคติตรงข้ามกับทัศนคติของเขา เช่น ผู้ที่มีความเห็นสนับสนุนการสร้างโรงงานพลังงานปรมาณู แสดงความคิดเห็นหรือรายงานในลักษณะที่ต่อต้านการสร้างโรงงานดังกล่าว เป็นต้น

2.ทฤษฎีของความขัดแย้ง (Cognitive Dissonance Theory) กล่าวว่า เมื่อบุคคลที่มีความเชื่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ขัดแย้งกับความเชื่อในเรื่องเดียวกันนี้กับบุคคลอื่น ๆ ที่มีความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เมื่อเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นก็จะทำให้บุคคลผู้นั้นเกิดความคิดรวนเรขึ้นมาในใจ ด้วยความไม่แน่ใจว่าทัศนคติของเขาที่มีอยู่นั้นจะถูกต้องหรือควรจะยังคงอยู่หรือไม่ อันอาจเป็นผลให้ทัศนคติของเขาต้องเปลี่ยนไปได้ เช่น ผู้ที่สูบบุหรี่จะกล่าวว่าการสูบบุหรี่ของเขาไม่ทำให้เขาได้รับอันตรายเกี่ยวกับสุขภาพใด ๆ และในขณะที่เดียวกันถ้าผู้สูบบุหรี่ไปพบแพทย์ที่เขารักและแพทย์กล่าวว่าสูบบุหรี่เป็นอันตรายต่อปอด ย่อมทำให้เกิดความคิดที่จะรวนเรขึ้นมาในใจของผู้สูบบุหรี่ได้

อีกแง่หนึ่งของทฤษฎีนี้คือ เมื่อบุคคลคิดว่าการเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานครจะทำให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีแต่เมื่อเข้ามาอยู่จริงๆ กลับหางานทำไม่ได้หรือได้รับความขัดสนด้วยประการต่างๆ ก็อาจทำให้ทัศนคติเดิมของเขาที่มีต่อการอยู่ในกรุงเทพมหานครเปลี่ยนไม่ได้

3.ทฤษฎีการยอมรับตนเอง (Self Perception Theory) ทฤษฎีนี้มีหลักอยู่ว่าบุคคลย่อมมีความเชื่อเกี่ยวกับตนเอง เช่น เกี่ยวกับการที่ผู้อื่นมองตน นั่นคือ บุคคลมักจะอิงความคิดของตนหรือการกระทำของตนว่าสิ่งใดถูกหรือผิดอยู่กับความคิดของคนอื่นๆ อยู่มาก เช่น ในการบรรยายของวิทยากรผู้หนึ่ง มีผู้กล่าวว่าบรรยายของเขาในวันนี้เป็นการบรรยายที่ดีที่สุดเท่าที่เขาเคยมีประสบการณ์มา คำชมเชยอย่างนี้ย่อมทำให้วิทยากรผู้นั้นเกิดความภาคภูมิใจและความเพียรในการทำงานต่อไป ดังนี้เป็นตัวอย่างของ “ทฤษฎีการยอมรับตนเอง” ที่ทำให้เห็นว่าวิทยากรผู้นั้นเกิดการเปลี่ยนทัศนคติขึ้นแล้วนั่นเอง

4.ทฤษฎีการสื่อความหมาย (Communication Theory) การสื่อความหมายที่มีประสิทธิภาพย่อมทำให้ผู้ฟังเห็นคล้อยตามและกลายเป็นความเชื่อหรือทัศนคติใหม่เกิดขึ้นมาได้

เช่น นักการเมืองที่มีความสามารถในการพูด สามารถที่จะหยิบยกเอาเรื่องใดเรื่องหนึ่งขึ้นมาพูดให้ผู้ฟังคล้อยตามได้ แต่อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนทัศนคติโดยทฤษฎีนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้พูดวิธีการพูดที่สามารถแยกแยะหรือรวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างชัดเจนและขึ้นอยู่กับตัวผู้ฟังเองว่ามีความตั้งใจที่จะฟัง เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับเรื่องนั้น ๆ เพียงใด

5.ทฤษฎีการซึมซับของข้อมูล (Information Integration Theory) ทฤษฎีนี้เป็นการนำเอาความรู้หรือข้อมูลที่ได้รับใหม่เข้าไปผสมกลมกลืนกับความรู้เดิม ซึ่งอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติขึ้น เช่น ผู้ที่มีความคิดต่อต้านการใช้ยาฆ่าแมลงต่อเนื่องเมื่อเกษตรกรที่ใช้ยาฆ่าแมลงบอกกับเขาว่าเป็นความจำเป็นที่ต้องใช้ ถ้าไม่มียาพวกนี้ใช้แล้วพืชผักของเขา ก็จะเสียหายหมด ในกรณีเช่นนี้ ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการใช้ยาฆ่าแมลงอาจเปลี่ยนทัศนคติของตนหรือไม่เปลี่ยนก็ได้ การเปลี่ยนทัศนคติ ตามทฤษฎีนี้ขึ้นอยู่กับหลาย ๆ ปัจจัย เช่น ความรู้ใหม่ที่เขาได้รับนั้นมีมากพอหรือไม่หรือการที่จะเปลี่ยนทัศนคติต้องใช้เวลาหลังจากการได้รับข้อมูลอยู่บ้าง เป็นต้น

3) กฎของนิเวศวิทยา

เต็มดวง รัตนทัศนีย์ (2534: 214) อธิบายว่า Barry Communer

นักสิ่งแวดล้อมชาวอเมริกาได้เขียนกฎของนิเวศวิทยาไว้ในหนังสือ “The Closing Circle” ในปี ค.ศ. 1969 ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจของวิชาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันไว้ ดังนี้

1.ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ย่อมเชื่อมโยงกับสิ่งอื่น ๆ ทั้งสิ้น นั่นคือ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นวัตถุธาตุเล็ก ๆ มีชีวิตหรือไม่มีชีวิต หรือใหญ่โตเพียงใด ย่อมจะต้องมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ๆ เช่น ดินไม้จะต้องอาศัยแร่ธาตุ น้ำ คาร์บอนไดออกไซด์ และพลังงานจากแสงแดด จึงจะทำให้ต้นไม้เจริญเติบโตหรือดำรงชีวิตอยู่ได้ น้ำที่ใช้เป็นตัวละลายแร่ธาตุเมื่อเข้าไปอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของพืชบางส่วนก็จะถูกคายออกทางใบ ที่เหลืออยู่ในพืชก็จะอยู่ในส่วนที่เป็นกิ่ง ลำต้น ใบ ดอกและผลของต้นไม้ นั่น ๆ

2.ทุกสิ่งทุกอย่างมิได้หายไปไหน ของทุกสิ่งทุกอย่างที่มีหรือเห็นอยู่บนโลกนี้มีได้สูญหายไปไหน เพียงแต่แปรสภาพจากสิ่งหนึ่งไปเป็นสิ่งหนึ่งเท่านั้น เช่น เมื่อนำเอากระดาษมาจุดไฟเผาไหม้ มิได้หมายความว่า กระดาษสูญหายไป แต่เป็นเพียงกระดาษกลายสภาพไปเป็นก๊าซและเถ้าถ่านไปเท่านั้น

1.2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนา

1)ทฤษฎีสักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย (development potential-diffusion theory)

ทฤษฎีสักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย มีลักษณะผสมผสานความรู้ทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับการจัดระเบียบทางสังคมหรือองค์การทางสังคม และความรู้ทาง

มานุษยวิทยาที่เกี่ยวกับการแพร่กระจายนวัตกรรม อันจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาในสังคมเข้าด้วยกัน ทฤษฎีนี้มีความเป็นจริงและใช้ได้กับสังคมไทยและได้รับการทดสอบจากการศึกษาของสัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2542, หน้า 32) เรื่อง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของสังคมชนบท ที่เสนอต่อสภาวิจัยแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ผลปรากฏว่าทฤษฎีได้รับการยืนยัน

ทฤษฎีสถิตภาพการพัฒนาและการแพร่กระจายนี้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่เป็นสถิตภาพ (potential) ของชุมชน ประกอบด้วยทรัพยากรมนุษย์ องค์การทางสังคมภาวะผู้นำในหมู่บ้าน การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับข้าราชการของรัฐหมายความว่า หากชุมชนใดมีปัจจัยดังกล่าวครบ ก็มีแนวทางว่าชุมชนนั้นจะมีความเจริญมากกว่าชุมชนที่มีปัจจัยเหล่านั้นน้อยกว่า และส่วนของการแพร่กระจายนวัตกรรม (diffusion theory) ส่วนประกอบที่สำคัญคือ การฝึกอบรม (training) จะช่วยเร่งปัจจัยต่าง ๆ กล่าวคือ ในทฤษฎีสถิตภาพและการแพร่กระจายนี้เชื่อว่า ความเจริญจะเกิดขึ้น ณ จุดใดจุดหนึ่งหรือชุมชนใดชุมชนหนึ่งก่อน แล้วจึงแพร่กระจายออกไปยังแหล่งอื่นการแพร่กระจายเกิดขึ้นก็โดยมีการติดต่อกันระหว่างคนต่างชุมชน หรือชาวบ้านกับข้าราชการของรัฐ มีวัฒนธรรมความรู้ความชำนาญต่างกัน การติดต่อระหว่างกันนี้จึงเป็นการแพร่ความรู้ ความคิด และสิ่งใหม่ ๆ ที่เรียกว่า นวัตกรรม (innovation) นักคิดในทฤษฎีนี้ คือ Rogers, Gibbs, Merton, and Vago (อ้างถึงใน สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2542, หน้า 43-53)

ทฤษฎีสถิตภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย มีส่วนประกอบ 2 ส่วนคือ

1. สถิตภาพการพัฒนา ประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การสังคม และภาวะผู้นำ

2. การแพร่กระจาย คือ การติดต่อกับโลกภายนอก การพัฒนาเกิดจากการติดต่อระหว่างสังคม โดยเฉพาะสังคมด้อยพัฒนาที่ติดต่อกับสังคมพัฒนา จะทำให้สังคมด้อยพัฒนามีระดับการพัฒนาสูงขึ้น

ทฤษฎีสถิตภาพและการแพร่กระจายมีตัวเชื่อม คือ การฝึกอบรม (training) เพราะฉะนั้น ตามแนวคิดทฤษฎีนี้สังคมจะพัฒนาได้โดยมีเหตุปัจจัย 6 ประการถ้ามีมากเพียงใด การพัฒนายังมีสูงขึ้นเท่านั้น ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การสังคม ภาวะผู้นำ การติดต่อกับโลกภายนอก และการฝึกอบรม

2) ทฤษฎีการพัฒนาสังคมของ ดร.เอนสมิงเงอร์

ทฤษฎีนี้เป็นอีกชุดหนึ่งของทฤษฎีตะวันตก โดยมี ดร.เอนสมิงเงอร์เป็นผู้รวบรวมมาจากการทำงานด้านนี้ในประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศ โดยเฉพาะประเทศอินเดีย ส่งผลให้ทฤษฎีนี้มีความเป็นตะวันออกอยู่พอสมควร โดยมีการนำเสนอรายละเอียดของทฤษฎีนี้สองประเด็น คือ เนื้อหาสาระและความสรุป ดังนี้

1.เป้าหมายของการพัฒนาชาติ คือ การพัฒนาคนและการพัฒนาสถาบัน โดยถือว่าพัฒนาคนเป็นอันดับหนึ่ง ตามด้วยการพัฒนาสถาบัน การพัฒนาคน คือการทำให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้

2.ในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ผู้มีส่วนร่วมจะต้องมีความรับผิดชอบในการแก้ปัญหาของตนเอง แสวงหาเทคโนโลยีระบบประมาณจากรัฐบาลและสร้างโครงสร้างสถาบันพื้นฐาน มีคนเชื่อถือและสนองความต้องการจำเป็นของเขาได้

3.สาเหตุของการพัฒนาอาจมาจากภายนอกหรือภายในก็ได้ จะทำการพัฒนาได้ คนที่จะถูกพัฒนาต้องยินยอมเปลี่ยนแปลงและเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย

4.การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นค่านิยม ทศนคติ หรือวิถีทำสิ่งของจะต้องมีลักษณะเป็นกระบวนการที่กระตุ้นให้เติบโตได้ กำหนดทิศทางได้ และจะต้องยืดหยุ่นได้

5.การเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมและค่านิยมเป็นทั้งผลและเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง

6.การพัฒนาสังคม ทำให้วิธีการคิดและวิธีทำสิ่งต่าง ๆตามประเพณีปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป

7. ในกระบวนการพัฒนาสังคม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะเปลี่ยนแปลงสังคมประเพณีให้เป็นสังคมสมัยใหม่

8.เนื่องจากการพัฒนาสังคมต้องใช้เงินในการเริ่ม โครงการและดำเนินโครงการหลักสำคัญอย่างหนึ่งจากประสบการณ์ 30 ปี ในการพัฒนาของ ดร.เอนสมิงเงอร์ คือ จะต้องพัฒนาเศรษฐกิจก่อนและต้องพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ประชาชนจะต้องเข้าใจว่า เงินที่นำมาใช้ในการพัฒนาจะต้องมาจากชุมชนที่จะถูกพัฒนานั้นเอง เงินของรัฐเท่าใดก็สู้เงินของประชาชนไม่ได้

9.หากใช้การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานให้เป็นทั้งเหตุและผลของการพัฒนา จะต้องใช้การปฏิรูปที่ดินและปฏิรูปสถาบัน สนับสนุนการพัฒนาแบบผสมผสาน

10.แบบแผนการดำเนินชีวิตครอบครัวและค่านิยมทางสังคมจะต้องใช้เวลาเปลี่ยนแปลงนานกว่าวัตถุ ดังนั้นจึงต้องเลือกเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมมาใช้ เพื่อให้ครอบครัวและค่านิยมมีเวลาปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้

11.การพัฒนาสังคมเป็นเรื่องต่อเนื่องต่อความไม่สงบทางการเมือง เพราะการพัฒนาทุกเรื่องเป็นการเมือง ดังนั้น การพัฒนาสังคมจึงต้องได้รับการสนับสนุนทางการเมืองอย่างแข็งขัน

12.ความรู้สังคมศาสตร์จะช่วยทำให้สามัญชน นักวางแผน นักบริหารและนักการเมืองเข้าใจทฤษฎีพัฒนาสังคมได้ดี

ความสรุป

ทฤษฎีนี้ให้ประโยชน์ 3 ประการ คือ

1.บอกเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาว่าคือ การพัฒนาคน รองลงมาเป็นสถาบันหรือที่เข้าใจกันว่า “สิ่งแวดล้อมคน”

2.บอกกระบวนการพัฒนาเป็นขั้นเป็นตอน มีการจัดลำดับก่อนหลัง เช่น ต้องพัฒนาเศรษฐกิจก่อนแล้วจึงตามด้วยการพัฒนาอย่างอื่น

3.ให้สาเหตุของการพัฒนาสังคมใหม่ ๆ เช่น การมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาแบบผสมผสาน การปฏิรูปที่ดิน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น

1.2.3 ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

1) ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory)

ชานาญ วงศ์วินิจสร (2545: 21) เห็นว่าพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมประกอบด้วยหน่วย (Elements) ที่สำคัญ 3 ประการคือ

กิจกรรม (Activities) คือ การกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์ในสถานการณ์ที่กำหนดเพื่อมุ่งประสงค์รางวัล

การกระทำระหว่างกัน (Interaction) เป็นกระบวนการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในหนึ่งหน่วยกิจกรรมเพื่อต้องการรางวัลและหลีกเลี่ยงการลงโทษจากบุคคลอื่น

ความรู้สึก (Sentiments) เป็นสภาพจิตภายในตัวบุคคลในกิจกรรมและการกระทำระหว่างกันเช่น ความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ เป็นต้น

นอกจากนี้ ในแง่พฤติกรรมการแลกเปลี่ยนยังมีตัวแปรอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องอีก ได้แก่ คุณค่า(Value) เป็นระดับคุณค่าของรางวัลบรรทัดฐาน (Norms) ปริมาณ (Quantity) เป็นจำนวนหน่วยในการทำกิจกรรม ราคา(Cost) เป็นลักษณะการกระทำที่ทำให้ไปแล้วได้รับการลงโทษหรือได้รางวัลหรือเปลี่ยนจากรางวัลหนึ่งมาสู่อีกรางวัลหนึ่ง ทุน(Investments) ได้แก่ สิ่งที่บุคคลมีมาแต่เดิม เช่น ทักษะ สติปัญญา ฐานะทางเศรษฐกิจ การศึกษา เพศ อายุ เชื้อชาติ เป็นต้น กำไร(Profit) การประเมิน(Distributive Justice) ได้แก่การที่บุคคลประเมินกำไรขาดทุน แล้วจึงแสดงพฤติกรรม

2) ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม (Theory of Social Psychology)

ชานาญ วงศ์วินิจสร (2545: 19) กล่าวว่า มาสโลว์ (Maslow) ได้ค้นคว้าเกี่ยวกับแรงจูงใจ (Motivation) ของการกระทำของมนุษย์ไว้หลายประการและได้อธิบายถึงพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวกับความต้องการพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากความพอใจ ความต้องการเหล่านั้นถูกจำกัดลำดับขึ้นของความต้องการจากน้อยไปหามาก เมื่อความต้องการใดเกิดขึ้นแล้วไม่ได้รับการบำบัดเพียงพอความต้องการเหล่านั้นก็ยังคงอยู่และจะเป็นแรงขับที่มีพลังผลักดันให้บุคคลมีพฤติกรรมโน้มไปในทางที่จะบำบัดความต้องการเหล่านั้นอยู่เสมอ

มาสโลว์ ได้อธิบายว่า ความต้องการพื้นฐานที่ทำให้คนเราแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ มีอยู่ 5 ประการ โดยแยกออกเป็นระดับต่าง ๆ ดังนี้

2.1 ความต้องการทางด้านร่างกาย (Physiological Need) ถือว่าเป็นความต้องการขั้นต้น

2.2 ความต้องการความปลอดภัย (Safety Need)

2.3 ความต้องการความรัก (Love or Belong Need)

2.4 ความต้องการการยกย่องนับถือจากคนอื่นหรือมีเกียรติในสังคม (Esteem Need)

2.5 ความต้องการประสบความสำเร็จ (Self-Actualization Need) ต้องการแสดงความสามารถของตนเองให้ประจักษ์แก่ผู้อื่น

จากทฤษฎีนี้สรุปได้ว่า ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ที่เกิดจากความพึงพอใจของมนุษย์ เป็นแรงผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วม

3) ทฤษฎีภาวะทันสมัย (Modernization Theory)

แนวความคิดสำคัญของทฤษฎีการสร้างความเป็นทันสมัย กล่าวว่า สังคมที่ล่าหลังทุกสังคมสามารถพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นทันสมัยได้ โดยจำเป็นต้องมีปัจจัยภายนอกทำหน้าที่เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยพยายามมุ่งเสริมให้สังคมที่ล่าหลังมีลักษณะทันสมัยมากขึ้น

จุดมุ่งหมายของการพัฒนาตามแนวคิดของทฤษฎีภาวะทันสมัย

1. จุดมุ่งหมายของการพัฒนาตามแนวคิดของทฤษฎีภาวะทันสมัย

จุดมุ่งหมายหลัก คือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นหลัก ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาชุมชนเมืองและการสร้างความก้าวหน้าของระบบตลาดมาสนับสนุน ตามแนวคิดของ Adam Smith เกี่ยวกับทฤษฎีการแพร่กระจาย ทำให้ความทันสมัยทางเศรษฐกิจและสังคมเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและทั่วถึงกัน

2. กระบวนการพัฒนาตามแนวคิดของทฤษฎีภาวะทันสมัย

- รัฐบาลและหน่วยงานของรัฐจะเข้ามามีบทบาทในการกำหนดแผนพัฒนา ซึ่งมีลักษณะเป็นการวางแผนจากส่วนกลาง เพื่อจัดทำโครงสร้างพื้นฐาน
- การจัดตั้งสถาบันต่างๆ ทั้งสถาบันทางการเมือง สถาบันทางด้านสังคม และสถาบันทางด้านเศรษฐกิจ เพื่อทำหน้าที่ในการส่งเสริมและสนับสนุนเร่งรัดการพัฒนา
- การขยายของตัวเมืองและบริการสาธารณะในเขตชุมชนเมือง ทั้งเมืองหลวง และเมืองหลัก
- การให้บริการแก่สังคมชนบทในรูปแบบต่างๆ

3. จุดเน้นของทฤษฎีภาวะทันสมัย สรุปได้ดังนี้ คือ

3.1 เน้นการสร้างความเร็วเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยอาศัยอุตสาหกรรมเป็นตัวนำในการพัฒนา เช่น เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า และอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก เป็นต้น

3.2 เน้นบทบาทของรัฐในการวางแผนจากส่วนกลาง (Top-Down Planning) ทั้งนี้เพื่อให้มีการตัดสินใจจากผู้มีอำนาจ หรือผู้บริหารอย่างรวดเร็ว และการพัฒนาเป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลหรือผู้นำประเทศ

3.3 เน้นพัฒนาสังคมเมือง (Urbanization) โดยสร้างสังคมเมืองให้ทันสมัย อาทิ เน้นโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) เพื่อสนับสนุนการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม โดยคาดหวังว่า ถ้าพัฒนาสังคมเมืองให้เจริญก้าวหน้าแล้ว ผลของการพัฒนาจะแพร่กระจาย (Trickle-down) ไปสู่สังคมชนบทอย่างทั่วถึง

3.4 เน้นการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย ทั้งนี้เพราะทฤษฎีนี้เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังนั้นจึงต้องใช้เครื่องจักรกลที่ทันสมัยมาช่วยในการผลิต ผลที่ตามมาก็คือ การเป็นหนี้สินประเทศที่พัฒนาแล้ว เพราะประเทศที่ด้อยพัฒนามักไม่สามารถวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีขึ้นมาใช้ได้เอง นอกจากนั้นยังทำให้เกิดปัญหาการว่างงานในสังคมตามมาอีกด้วย

3.5 เน้นการใช้ทุนเข้มข้นจากภายนอกประเทศ คือ ประเทศที่เน้นพัฒนาอุตสาหกรรมถ้าเป็นประเทศที่ร่ำรวยก็จะไม่เกิดผลกระทบมากนัก แต่สำหรับประเทศด้อยพัฒนา หรือประเทศกำลังพัฒนาซึ่งยากจน เมื่อเน้นพัฒนาอุตสาหกรรมและเร่งการเติบโตทางเศรษฐกิจ จึงต้องก่อหนี้สาธารณะหรือกู้ยืมเงินทุนจากต่างประเทศ

3.6 ขอมรับการช่วยเหลือจากต่างประเทศ ทั้งในรูปแบบให้เปล่า การลงทุน การมีเงื่อนไขผูกพัน การช่วยเหลือทางวิชาการ ซึ่งบางครั้งทำให้ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายต้องพึ่งพา หรือกลายเป็นอาณานิคมทางเศรษฐกิจกับประเทศที่พัฒนาแล้วโดยไม่เจตนา

3.7 การวัดผลการพัฒนาตามทฤษฎีภาวะทันสมัย จะยิ่ครายได้ ประชาชาติ และรายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรเป็นหลัก

2. ทรัพยากรชายฝั่ง

2.1 เขตชายฝั่งทะเล (Coastal Zone)

เป็นบริเวณรอยต่อระหว่างทะเลกับแผ่นดิน ที่มีลักษณะทางธรณีวิทยาเป็นรูปแบบ เฉพาะอย่างเด่นชัด ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งการกระทำของมนุษย์ เขตชายฝั่ง ทะเลจะครอบคลุมถึงบริเวณพื้นดินและพื้นน้ำทะเล และการที่บริเวณนี้เป็นบริเวณที่มีการ ผสมผสานระหว่างส่วนที่เป็นพื้นดินและน้ำทะเลนี้เอง ทำให้พบสิ่งมีชีวิตที่มีความหลากหลายทั้ง สิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่บนบกและทะเลตลอดช่วงชีวิต หรือสิ่งมีชีวิตที่สามารถอาศัยอยู่ได้ทั้ง 2 บริเวณ ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วจะใช้ไหล่ทวีป (Continental Shelf) เป็นแนวเขตด้านนอกของพื้นที่ชายฝั่ง ทะเล (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2543: 107 และสุวลักษณ์ สาธมนัสพันธุ์, 2543: 37)

2.1.1 ทรัพยากรชายฝั่งทะเล

มีความหมายรวมถึงป่าชายเลน ป่าพรุ แนวหญ้าทะเล แนวปะการังและ ทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ที่มีผลสืบเนื่องมาจากทรัพยากรชายฝั่งทะเล อันได้แก่ สัตว์ป่า ของป่า หาดชายเลน สิ่งเหล่านี้จัดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถฟื้นฟูสภาพได้ (Renewable Resources) และถ้าหากมีการอนุรักษ์ที่เหมาะสมก็จะเกิดการทดแทนขึ้นมาใหม่ และสามารถทำการบำรุงรักษา สภาพให้คงอยู่เพื่ออำนวยประโยชน์ต่อไปไม่สิ้นสุด (มานิช วงษ์สุริรัตน์, 2538: 1)

ความสำคัญของทรัพยากรชายฝั่ง

ทรัพยากรชายฝั่งทะเล เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีบทบาทสำคัญต่อการ พัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศทั้งทางตรงและทางอ้อม จัดได้ว่าเป็นแหล่งที่มีความ หลากหลายทางด้านนิเวศวิทยา ประกอบด้วยแนวปะการัง ป่าชายเลน หญ้าทะเล พื้นที่เกาะ และ ชายหาดรวมไปถึงสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นระบบนิเวศชายฝั่งทะเล(อำไพ หรรณารักษ์ 2534: 4) บริเวณชายฝั่งทะเลเป็นแหล่งสะสมธาตุอาหารจากบนบก จึงมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม สำหรับเป็นที่วางไข่ เลี้ยงตัวอ่อน และเป็นแหล่งอาหารสำหรับสัตว์น้ำหลายชนิด มีความสำคัญใน ด้านการป้องกันภัยธรรมชาติ เช่น คลื่น พายุ ตลอดจนการกักเซาะพังทลายของชายฝั่ง (สำนักงาน คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ 2534: 66) นอกจากนี้สภาพแวดล้อมชายฝั่งยังมีความสำคัญ อย่างยิ่งต่อการท่องเที่ยว ซึ่งต้องอาศัยสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่สะอาดและปราศจากมลพิษ (ประมุข แก้วเนียม 2529: 4) ระบบนิเวศชายฝั่งทะเลมีความสลับซับซ้อนความอุดมสมบูรณ์ของสิ่ง

หนึ่งก็เอื้อให้สิ่งหนึ่งดำรงอยู่ได้ ในทำนองเดียวกันความเสื่อมโทรมของสิ่งหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งหมด

ชำมรงค์ ประกอบบุญ(2532: 53) กล่าวว่า การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศชายทะเล มี 3 แบบ คือ

- 1.การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศอย่างถาวร เช่น การพัฒนาเมือง การสร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ เป็นต้น
- 2.การเก็บเกี่ยวผลผลิตโดยตรงจากทรัพยากรชายฝั่งมาใช้ประโยชน์ เช่น นำมาทำเครื่องประดับ เครื่องใช้ในครัวเรือน อุตสาหกรรมยา เป็นต้น
- 3.การใช้ประโยชน์ระบบนิเวศในลักษณะทางอ้อม เช่น ใช้ในกิจกรรมนันทนาการ ดำน้ำ เล่นเรือ วายน้ำ การศึกษา เป็นต้น

2.1.2 แนวทางการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง

การจัดการทรัพยากรชายฝั่งตามแนวคิดหลักของนโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540-2559 ทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นนโยบายระยะยาว 20 ปี มีวัตถุประสงค์เพื่อเน้นการรักษาและฟื้นฟูคุณภาพสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารและการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยมีเป้าหมายด้านทรัพยากรชายฝั่ง 2 ประการ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์, 2548: 455) คือ

1. สงวนให้พื้นที่ป่าชายเลนไม่ต่ำกว่า 1 ล้านไร่
2. อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งทุกประเภทเพื่อรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชายฝั่ง ตลอดจนแหล่งท่องเที่ยวทางทะเล

ทั้งนี้ กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ซึ่งเป็นองค์กรที่มีบทบาทหลักในการศึกษาวิจัยพัฒนา อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง โดยมีพันธกิจที่สำคัญคือ สงวน อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลด้วยการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพบนพื้นฐานองค์กรที่เข้มแข็งโดยเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน สำหรับการจัดการทรัพยากรชายฝั่งในแต่ละประเภทมีแนวทางการจัดการที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง

ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมและการเมืองในอดีต ซึ่งปัจจุบันนี้ความหมายของการมีส่วนร่วมไม่ได้มีความหมายเพียงแค่เฉพาะการไปใช้สิทธิในการเลือกตั้งหรือร่วมกันได้รับประโยชน์เท่านั้นแต่ยังมีความหมายที่แตกต่างกันออกไปดังนี้

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการซึ่งประชาชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ แลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจต่างๆเกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกันทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งถึงการติดตามและประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้เรียนรู้การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย

2.1.3 สภาพปัญหาของทรัพยากรชายฝั่งและสภาพปัญหาชุมชนบ้านสลักคอก

ในปัจจุบันได้พบประเด็นปัญหาที่สำคัญเกี่ยวกับทรัพยากรชายฝั่งทะเลดังนี้ คือ พื้นที่ป่าชายเลนได้ถูกบุกรุกเพื่อใช้ประโยชน์ในกิจกรรมต่างๆ ทั้งทางด้านป่าไม้ อุตสาหกรรมและเหมืองแร่ จนทำให้เกิดผลเสียต่อระบบนิเวศ นอกจากนี้แนวปะการังตามเกาะแก่งชายฝั่งต่าง ๆ ได้ถูกทำลายและเสื่อมโทรมลงไปอย่างมาก ซึ่งสาเหตุใหญ่ นอกเหนือจากศัตรูธรรมชาติแล้ว ยังมาจากกิจกรรมการท่องเที่ยวและกิจกรรมประมง เช่น การระเบิดปลา การเบื้อปลา การใช้วนลาก การทอดสมอเรือ รวมทั้งตะกอนจากเหมืองแร่บนบก และเรือขุด จากสภาพดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่งส่วนใหญ่ล้วนมีสาเหตุมาจากกิจกรรมมนุษย์ (สันศักดิ์ สมชีวิตา 2535: 3)

ป่าชายเลน หมายถึง กลุ่มสังคมพืชซึ่งขึ้นอยู่ตามชายฝั่งทะเลในเขตน้ำทะเลลดต่ำสุดและน้ำทะเลขึ้นสูงสุด พบได้ในบริเวณชายฝั่งทะเล ปากแม่น้ำ อ่าว ทะเลสาบ และเกาะที่ได้รับอิทธิพลจากน้ำเค็มในมหาสมุทรและน้ำจืดจากแผ่นดิน รวมทั้งได้รับอิทธิพลจากน้ำขึ้นน้ำลงทำให้พืชที่ขึ้นในป่าชายเลนมีลักษณะทางสรีรวิทยาและการปรับตัวทางโครงสร้างที่คล้ายคลึงกันเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมนี้ได้ พันธุ์ไม้ส่วนใหญ่ประกอบด้วยไม้สกุลโกงกางเป็นสำคัญ และมีไม้สกุลอื่นปะปน

ประโยชน์ของป่าชายเลน

ระบบนิเวศป่าชายเลน เป็นระบบนิเวศที่อยู่ในแนวเชื่อมต่อระหว่างแผ่นดินกับพื้นน้ำทะเลในเขตร้อนและกึ่งร้อนของโลก ซึ่งมีป่าชายเลนขึ้นอยู่ เป็นระบบที่นำเอาทรัพยากรน้ำ ดิน และแร่ธาตุต่าง ๆ จากบกและทะเลมาปรุงแต่งให้เป็นแหล่งทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและคุณค่าสูง ขณะเดียวกันตัวเองจะทำหน้าที่เป็นป้อมปราการที่คอยปกป้องและรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของสิ่งแวดล้อมให้อื้ออำนวยต่อการเป็นแหล่งกำเนิดห่วงโซ่อาหาร (food chain) ของมวลมนุษยชาติอย่างยั่งยืน ป่าชายเลนเป็นระบบนิเวศที่มีคุณค่ามหาศาลและมีความสำคัญต่อมนุษย์หลายรูปแบบ คุณประโยชน์ที่เห็นได้ชัดเจนคือ การใช้ประโยชน์จากไม้ชายเลนเพื่อเผาถ่าน เนื่องจากต้นไม้ป่าชายเลนปลูกง่ายและโตเร็ว จึงมีการลอบตัดเร็วกว่าป่าบกหลายเท่า ไม้ในป่าชายเลนนอกจากใช้เผาถ่านแล้ว ยังสามารถใช้ประโยชน์ในรูปแบบอื่นๆ คือใช้

เป็นไม้พิน ไม้เสาเข็ม ไม้ค้ำยัน ไม้ก่อสร้าง ทำเพลา อุปกรณ์ประมง และเฟอร์นิเจอร์ ป่าชายเลนยังเป็นแหล่งทำมาหากินของคนที่ย้ายบริเวณชายฝั่งทะเลโดยอำนวยการดำรงชีพหลายประการ เช่น ไม้สำหรับใช้กับอุปกรณ์จับสัตว์น้ำ เปลือกไม้บางชนิดใช้ย้อมแหวนเพิ่มความทนทาน น้ำฝักรังผึ้งในป่าชายเลน ผลของต้นจากกินเป็นของหวาน ใบจากใช้มวนยาสูบและมุงหลังคาตัวนอนและสัตว์น้ำเป็นอาหารที่สำคัญ พืชหลายชนิดใช้เป็นยารักษาโรค เช่น เหงือกปลาหมอ ตาตุ่ม นอกจากนี้ชาวบ้านยังประกอบอาชีพการประมงชายฝั่งโดยการจับสัตว์น้ำในป่าชายเลนอีกด้วย

ป่าชายเลนยังทำหน้าที่เสมือนเขื่อนป้องกันคลื่นลมจากทะเลที่สามารถซ่อมแซมตัวเองได้ เมื่อได้รับความเสียหายจากพายุ ป่าชายเลนช่วยลดความรุนแรงจากพายุไม่ให้บ้านเรือนชายฝั่งต้องเสียหาย คนที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งทะเลจึงมักปลูกไม้ชายเลนไว้เป็นแนวหน้าทึบเพื่อช่วยบรรเทาความรุนแรงจากคลื่นลม ในขณะเดียวกันป่าชายเลนยังทำหน้าที่ดักกรองสิ่งปฏิกูลและสารก่อมลพิษต่างๆ ที่ไหลปนมากับน้ำไม่ให้ลงสู่ทะเล ตะกอนต่างๆ จะถูกจับไว้รวมถึงคราบน้ำทันจากเครื่องยนต์เรือที่รั่วไหลก็จะถูกดูดซับไว้เช่นกัน

ป่าชายเลนเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย วางไข่ หาอาหาร และเจริญเติบโตของสัตว์น้ำวัยอ่อนหลายชนิด โดยเฉพาะสัตว์น้ำเศรษฐกิจ เช่น กุ้ง ปูทะเล หอยนางรม ปลากระบอก ปลากะรัง นอกจากนี้ยังเป็นต้นกำเนิดของห่วงโซ่อาหารของท้องทะเล เป็นแหล่งผลิตอาหาร โดยการย่อยสลายซากพืชเป็นอินทรีย์สารที่มากถึง 1 ตันของน้ำหนักแห้งต่อขนาดพื้นที่ 1 ไร่ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศอื่นอย่างใกล้ชิดทั้งปะการังและหญ้าทะเล

ป่าชายเลนเป็นระบบนิเวศที่ค่อนข้างจะมีลักษณะเป็นเอกภาพ เนื่องจากป่าประเภทนี้ขึ้นอยู่เฉพาะในเขตร้อน และอยู่ตามชายฝั่งทะเลระหว่างบริเวณที่น้ำทะเลขึ้นสูงสุดและลงต่ำสุด องค์ประกอบและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศป่าชายเลนประกอบด้วยส่วนที่เป็นโครงสร้างของระบบนิเวศและส่วนที่เป็นหน้าที่หรือกิจกรรมของระบบนิเวศ

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับป่าชายเลน

1. การใช้ประโยชน์ที่มากเกินไป การบุกรุกป่าชายเลนเพื่อหาผลผลิตจากป่าโดยตรงจนเกินขีดความสามารถของป่า ตลอดจนการอนุญาตให้เข้าตัดฟันป่าไม้ชายเลนมากเกินไป ล้วนก่อให้เกิดผลกระทบต่อป่าชายเลนโดยตรงในแง่ของการใช้ผลผลิตและการบริการต่างๆ ดังกล่าวแล้ว

2. การแปรสภาพป่าชายเลน กิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การทำบ่อปลา และการพัฒนาเป็นที่อยู่อาศัย มักจะได้รับการพิจารณาว่ามีคุณค่าและได้รับการสนับสนุนให้เข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าชายเลนเพิ่มมากขึ้น

3.กิจกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนที่มากเกินไป รวมทั้งกิจกรรมที่ต้องอาศัยการแปรสภาพป่าชายเลน อาจก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบ

แนวทางการแก้ไขปัญหา

1.เพื่อเป็นการหยุดยั้งการแผ่ขยายการทำลายป่าชายเลน จึงควรที่จะห้ามกิจกรรมใดๆ ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสภาพป่าชายเลนได้

2.การตอบสนองความต้องการใด ๆ ของมนุษย์ จะต้องเป็นไปโดยไม่ทำให้เกิดผลเสียหายต่อพืชและสัตว์ในเขตอนุรักษ์

3.ป่าชายเลนควรจะได้รับจัดการในรูปแบบของการจัดการทรัพยากรที่เกิดขึ้นแทนได้ เพื่อให้มีการใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ตลอดจนการให้บริการทางด้านสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่องและยาวนาน

4.ควรจะถือว่าป่าชายเลนเป็นส่วนหนึ่งของเขตชายฝั่งทะเล โดยไม่มีการแบ่งแยกพิจารณาเกี่ยวกับการใช้ที่ดินเพื่อการเก็บกักน้ำ และลักษณะความสัมพันธ์ที่สำคัญระหว่างป่าชายเลนกับผืนน้ำชายฝั่งที่อยู่ติดกัน

2.2 การอนุรักษ์

2.2.1 ความหมายและรายละเอียดเกี่ยวกับการอนุรักษ์

เกษม จันทรแก้ว(2530: 8) ให้คำจำกัดความ“การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง “การเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุงและการใช้อย่างสมเหตุต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อจะเอื้ออำนวยให้คุณภาพสูงสุดในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไป ”

โดยที่การอนุรักษ์ เป็นคำที่มีความหมายเน้นหนักในการเก็บ รักษา สงวน ซ่อมแซมปรับปรุง และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาใช้ในการมีชีวิตอยู่ของมวลมนุษยชนนั้นจำเป็นต้องคำนึงถึงสิ่งที่ต้องมีใช้ตลอดไป ไม่ใช่เป็นการใช้ในช่วงระยะเวลาสั้น รวมทั้งการใช้นั้นกระบวนการใช้ต้องไม่มีผลกระทบต่อทรัพยากรนั้นและทรัพยากรที่อยู่รอบๆด้วย โดยการใช้ต้องเป็นการใช้เพื่อผลยั่งยืน

นอกจากนี้ เกษม จันทรแก้ว (2530 : 101-101) ได้สรุปความหมายของ “การอนุรักษ์” ว่า เป็นการใช้ตามความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต” ตรงคำว่า ภาษาอังกฤษว่า “Using For immediate needs and saving for future use” ซึ่งอธิบายได้ว่า การอนุรักษ์ หมายถึงการใช้ประโยชน์อย่างมีเหตุผล(To use rationally)และมีการสร้างสรรค์(Build up) อนึ่ง การอนุรักษ์เป็นคำที่ใช้เปรียบเสมือนทฤษฎี ที่แนะนำการใช้ทรัพยากรทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในแนวทางดังกล่าวทั้งสิ้น ส่วนการปฏิบัติจะเป็นอย่างไรก็แล้วแต่กำลังคน

เงิน เวลา และโอกาสของงานนั้นๆ ในการจะให้บรรลุเป้าหมายในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้มีใช้ตลอดไป ตาม

2.2.2 หลักการอนุรักษ์วิทยา ได้มีข้อเสนอแนะไว้ 3 ประเด็น คือ

1. ต้องใช้อย่างฉลาด กล่าวคือ ในการที่จะใช้ทรัพยากรแต่ละอย่างนั้นต้องพิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลได้ผลเสีย ความขาดแคลนหรือความหายากในอนาคต อีกทั้งพิจารณาทางหลักเศรษฐศาสตร์อย่างถี่ถ้วนด้วย

2. ประหยัด (เก็บ รักษา สงวน) ของที่หายาก หมายถึงว่า ทรัพยากรใดที่มีน้อยหรือหายาก ควรอย่างยิ่งที่จะเก็บรักษาเอาไว้มิให้สูญไป บางครั้งถ้ามีของบางชนิดที่พอจะใช้ได้ ก็ต้องใช้อย่างประหยัด อย่าฟุ่มเฟือย

3. หาวิธีการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีหรือเสื่อมโทรมให้ดีขึ้น (ซ่อมแซมปรับปรุง) กล่าวคือ ทรัพยากรใดก็ตามที่มีสภาพเสื่อมโทรมต่อการสูญเสียเปล่าหรือจะหมดไป ถ้าดำเนินการไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ ควรอย่างยิ่งที่จะได้หาทางปรับปรุงให้อยู่ในลักษณะที่ดีขึ้น

ในการที่จะบรรลุเป้าหมายตามหลักการของ การอนุรักษ์ ทั้ง 3 ประเด็น ควรที่จะดำเนินการเป็นขั้นตอน ดังนี้

1.การจัดการใช้ที่ไม่จำเป็นหรือมีแนวโน้มที่จะเกิดความสูญเปล่านี้ เพราะการตัดปัญหาการใช้ทรัพยากรที่ไม่จำเป็นแล้ว เท่ากับเป็นการประหยัดทรัพยากรที่มีให้ใช้ตลอดไป

2.ดูแลรักษาทรัพยากรที่หายากหรือมีน้อย ให้อยู่ในสถานะที่มากพอเสียก่อนจึงจะให้ใช้ทรัพยากรนั้นๆ ได้ หรือถ้าทรัพยากรนั้นกำลังจะสูญพันธุ์หรือหมดไปจากโลกนี้จำเป็นที่จะต้องสงวนไว้อย่าให้สูญสลายไป

3.ผู้ใช้ทรัพยากรทั้งหลายควรตระหนักอยู่เสมอว่า ทรัพยากรแต่ละอย่างจะมีความสัมพันธ์ต่อกันยากที่จะแยกจากกันได้ ถ้ามีการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดต่อทรัพยากรอย่างหนึ่ง จะมีผลกระทบต่อทรัพยากรอีกอย่างหนึ่งเป็นปัญหาลูกโซ่เสมอ ทั้งนี้ผลกระทบที่เกิดขึ้นอาจจะเป็นทางตรงและทางอ้อมก็ได้ ดังนั้นการใช้ทรัพยากรอย่างใดอย่างหนึ่งต้องพิจารณาผลกระทบที่จะเกิดต่อทรัพยากรอื่นอย่างรอบคอบ เช่น การทำลายป่าทำให้เกิดอุทกภัย ดินขาดความอุดมสมบูรณ์สัตว์ป่าสูญพันธุ์ เป็นต้น

4.การเพิ่มผลผลิตของพื้นที่แต่ละแห่งควรจะต้องทำ โคนเฉพาะอย่างยิ่ง ปัจจุบันมีประชากรเกิดขึ้นอย่างมาก เพราะการเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่จะทำให้เกิดดุลทางธรรมชาติในด้านอื่น มีอาหารเพียงพอต่อความต้องการของประชากร ปัญหาทางสังคมด้านอื่นๆ ก็จะไม่เกิดขึ้น

5.ต้องพยายามอำนวยความสะดวกให้สัตว์ต่าง ๆ ดีขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้มีพืชและสัตว์เจริญเติบโตได้ตลอดไป โดยที่สิ่งเหล่านี้จะมีผลต่อการป้องกันภัยธรรมชาติทั้งทางด้านการแห้งแล้งและอุทกภัยรวมทั้งมลพิษสิ่งแวดล้อมด้านต่าง ๆ

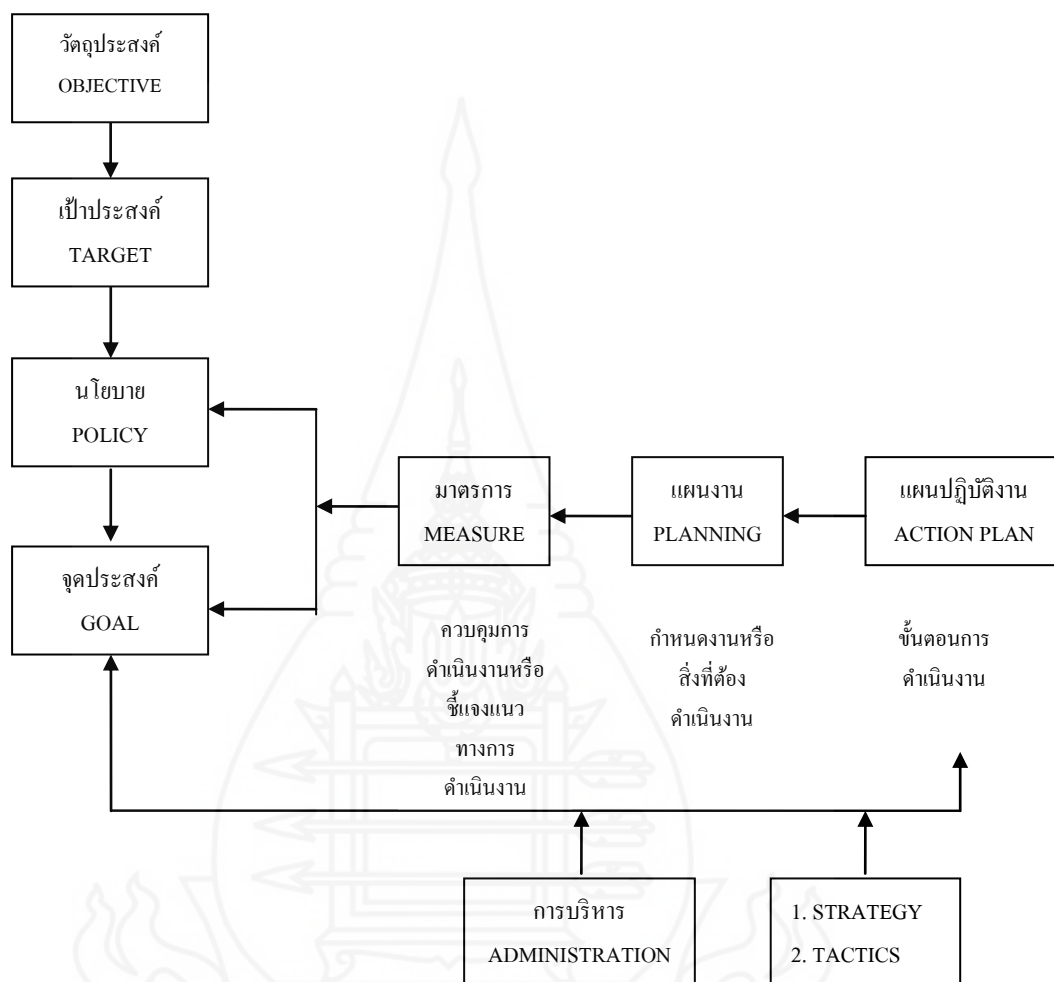
ซึ่งทั้ง 5 ประการข้างต้นนี้เป็นสิ่งที่ควรกระทำ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ได้ผลตามเจตนารมณ์และต้องไม่ลืมว่า วัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์คือ ต้องทำให้โลกนี้ดี (rich) และให้ผลผลิต(Productive) เหมือนกับเมื่อพบครั้งแรก อย่าพยายามให้โลกนี้มีสภาพทรุดโทรมหรือยากจนขาดแคลนทรัพยากร

2.2.3 รูปแบบการอนุรักษ์

การที่การอนุรักษ์มีความหมายรวมไปถึงการใช้ทรัพยากรทั้งหลายในโลกนี้อย่างมีเหตุผลและเป็นไปตามหลักอนุรักษ์วิทยา ทั้งนี้เพื่อจะทำให้สิ่งแวดล้อมอยู่ในลักษณะที่ดีมนุษย์ที่อยู่อาศัยจะมีชีวิตอยู่อย่างมีคุณภาพที่ดีตลอดไป เพราะสิ่งแวดล้อมนั้นมีผลต่อสุขภาพและพลานามัยของมนุษย์ซึ่งเกษม จันทรแก้ว (2530: 104) ได้อธิบายว่า หลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นความคิดรวบยอดคล้ายๆ กับการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการพิจารณา “การจัดการสิ่งแวดล้อม (Environmental Management) ก็คือ การดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพโดยจะทำอะไรก็ได้ แต่ต้องไม่ให้เกิดอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม ” หรืออีกนัยหนึ่ง การจัดการสิ่งแวดล้อม เป็นการกำหนดกิจกรรมที่จะทำซึ่งจะเป็นกิจกรรมใดก็ได้ และกิจกรรมเหล่านั้นต้องไม่ทำให้เกิดอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม เมื่อดำเนินการไปแล้วสิ่งแวดล้อมทั้งระบบนั้นๆ สามารถจะเอื้ออำนวยให้มวลมนุษย์ พืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อมอื่นอย่างถาวรต่อไป โดยไม่ขัดสนหรือเป็นปัญหาแต่อย่างใดดังที่ เกษม จันทรแก้ว(2530: 297)ได้ให้ความหมายของ “การจัดการสิ่งแวดล้อม” ไว้ว่าหมายถึง ขบวนการดำเนินการอย่างมีระบบในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติสนองความต้องการของมนุษย์ โดยไม่มีผลกระทบต่อระบบสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อการมีใช้ในอนาคตตลอดไป ซึ่งขบวนการดำเนินการอย่างมีระบบคือ แผนการจัดการสิ่งแวดล้อม(Environmental Management Planning) หมายถึง ขบวนการกำหนดรูปแบบ ดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

รูปแบบการอนุรักษ์ จึงมีที่มาดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นและรูปแบบการอนุรักษ์จึงเป็นส่วนหนึ่งของแผนการจัดการสิ่งแวดล้อม ดังที่เกษม จันทรแก้ว (2530: 315)ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เป็นรูปแบบการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อม (รูปแบบการอนุรักษ์จึงเป็นหนึ่งในรูปแบบการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อม) ต้องมีขนาด ทิศทาง และเวลา โดยรูปแบบนั้นต้องแสดงถึง ขนาดหรือปริมาณงานแต่ละอย่าง รวมไปถึงทรัพยากรที่จะใช้ เช่น คน เงิน พื้นที่ และเครื่องมือ ซึ่งต้องทำให้เป็นรูปธรรม ส่วนทิศทาง นั่นคือ การกำหนดแนวทางดำเนินการว่าจะทำไปในทาง

ใด ซึ่งอาจจะเป็นไปในทำนองวิธีการดำเนินการก็ได้ และประการสุดท้ายคือเวลาซึ่งหมายถึงว่า เวลาที่ใช้ทั้งโครงการหรือทั้งแผนงานหรือแต่ละงานนานเพียงใด ตั้งแต่เวลาใด เหล่านี้ เป็นต้น

ภาพที่ 2.1 แสดงรูปแบบการอนุรักษ์

ที่มา : เกษม จันทรแก้ว (2530)

รูปแบบการอนุรักษ์ ที่ยึดหลักการทางระบบนิเวศ ซึ่งระบบทั้งหลายจะต้องประกอบด้วยส่วนสำคัญสองส่วนคือ โครงสร้างและหน้าที่ และหลักการนี้จะสามารถอธิบายเกี่ยวกับโครงสร้างของแผนการจัดการหรือขอบวนการกำหนดรูปแบบการอนุรักษ์และการทำงานตามรูปแบบโดยสังเขป ดังนี้

1.วัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์เป็นองค์ประกอบแรกที่เกิดขึ้นในการกำหนดแผนงานเปรียบเสมือนแผนงานที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

2. เป้าประสงค์ หมายถึง เป้าหมายที่บอกขนาดและทิศทางหรือแสดงรูปธรรมไว้อย่างเด่นชัด เช่น ต้องการให้มีรายได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 10 ในเวลา 5 ปี เป็นต้น ทั้งนี้โดยเป้าประสงค์ก็เหมือนกับวัตถุประสงค์ที่อาจไม่มีในแผนการจัดการแต่จะไปรวมกับ “นโยบาย” ก็ได้

3. นโยบาย เป็นส่วนที่สำคัญของแผนการจัดการซึ่งอาจจะรวมวัตถุประสงค์และเป้าประสงค์ไว้ด้วยก็ได้หรือเป็นส่วนที่ต่อจากเป้าประสงค์ก็ได้ โดยนโยบายหมายถึง หลักการหรือแผนงานหรือแนวทางดำเนินงานทางสิ่งแวดล้อมให้ถึงวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ นโยบายเปรียบเสมือนกรอบของงานในการทำงานหรือดำเนินงานว่ามีจุดหมายปลายทางที่ใด มีข้อสังเกตว่านโยบายอาจมีหลายๆนโยบายหรือหลายๆข้อก็ได้หรือมีนโยบายหลักและนโยบายรอง ก็ได้โดยนโยบายนั้นมีหน้าที่สำคัญที่ต้องระบุถ้อยคำให้แสดงลักษณะที่เป็นกรอบของงานอย่างชัดเจน ซึ่งนโยบายอาจมีหลายๆ มาตรการก็ได้

4. มาตรการ หมายถึง แนวทางในการควบคุมการดำเนินงาน ตามนโยบายที่กำหนดไว้ การมีมาตรการจะช่วยทำให้นโยบายได้บรรลุจุดประสงค์ตามที่ต้องการในทางสิ่งแวดล้อม มาตรการเป็นองค์ประกอบของนโยบาย โดยมาตรการหนึ่ง จะต้องมีความหมายหนึ่งมากกว่าหนึ่งแผนงานได้ มิฉะนั้นแล้วมาตรการต่าง ๆ ก็คงทำให้ไม่บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เช่นเดียวกับนโยบาย

5. แผนงาน หมายถึง การกำหนดงานหรือสิ่งที่จะต้องทำ แผนงานเป็นการกำหนดงานที่จะทำว่ามีอะไรบ้างในแต่ละมาตรการ อาจมีหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งแผนงานก็ได้ ซึ่งแผนงานหนึ่ง หนึ่งนั้นจำเป็นต้องมีหลายโครงการหรือหลายแผนปฏิบัติงานก็ได้

6. แผนปฏิบัติการ หมายถึง การกำหนดกิจกรรมของงานและขั้นตอนการดำเนินการโดยระบุผู้รับผิดชอบ งบประมาณ เวลา และสถานที่ แผนปฏิบัติการต้องระบุกิจกรรมในแต่ละงาน ตลอดจนขั้นตอนของกิจกรรมนั้น ๆ พร้อมทั้งต้องมีผู้รับผิดชอบ งบประมาณ เวลา และสามารถกำหนดสถานที่ได้ด้วย แผนปฏิบัติการเป็นหัวใจของแผนปฏิบัติการทั้งหมดซึ่งจะทำให้เห็นนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ตั้งจุดประสงค์ไว้ประสบความสำเร็จโดยแผนปฏิบัติการเป็นส่วนสุดท้ายของแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งในแผนการจัดการนี้ก็คือขบวนการกำหนดรูปแบบการจัดการหรือการอนุรักษ์นั่นเอง นอกจากนี้แผนปฏิบัติการต้องมีการออกแบบ การปฏิบัติเป็นไปได้อย่างคล่องตัวของกิจกรรม โดยกำหนดขั้นตอนการทำงานซึ่งเมื่อถึงขั้นดำเนินการ ก็สามารถทำได้เลยเช่นกัน สุดท้ายอาจต้องเข้าไปสู่จุดที่ต้องการ

เสนอแนะให้ทำ Post-Audit ของการวิเคราะห์ระบบและการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมเพื่อจะได้ข้อมูลใหม่ในการปรับปรุงแผนการจัดการใหม่ก็ได้

2.2.4 วิธีการอนุรักษ์

เต็มดวง รัตนทัศน์ (2534: 100-101) ได้กล่าวถึง วิธีการอนุรักษ์ไว้ว่าจะใช้วิธีเดียวหรือหลายวิธีก็ได้ ดังนี้

1. การป้องกันรักษา โดยการรักษาในสภาพต่างๆ ของธรรมชาติให้คงเดิมทั้งด้านปริมาณและคุณภาพให้ยั่งยืนตลอดไป เช่น ทิวทัศน์ธรรมชาติ ทรัพยากรน้ำ ป่าไม้และดิน เป็นต้น

2. การบูรณะฟื้นฟู เป็นการซ่อมแซมบำรุงปฏิสังขรณ์ให้ฟื้นตัวขึ้นใหม่ เช่น ป่าไม้ที่ถูกโค่นทำลายต้องฟื้นฟูปลูกป่าไม้ขึ้นใหม่ สัตว์มีจำนวนลดลงต้องเพาะพันธุ์เพิ่มขึ้น

3. การปรับปรุงให้ดีขึ้น คือ พยายามใช้ธรรมชาติให้เป็นประโยชน์มากที่สุด และปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพธรรมชาติ เช่น การปรับปรุงคุณภาพทรัพยากรดินเพื่อให้ใช้ประโยชน์จากการทำนาปีละครั้งเป็นปีละสองครั้ง

4. การใช้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ใช้แล้วสิ้นเปลืองหมดไปไม่อาจฟื้นฟูกลับมาได้อีก เช่น ทรัพยากรแร่ธาตุต้องมีวิธีการพัฒนาแร่ขึ้นมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพให้เกิดการสูญเสียให้น้อยที่สุด และต้องคำนึงถึงช่วงเวลาในการใช้ที่เหมาะสมลำดับก่อนหลังในการใช้ทรัพยากรแต่ละประเภท

5. การนำมาใช้ใหม่ ทรัพยากรบางอย่างเมื่อใช้แล้วอาจจะนำกลับมาใช้ใหม่ได้อีก เช่น เศษเหล็กนำมาหลอมใหม่ เศษกระดาษ พลาสติก เป็นต้น

6. การนำเอาสิ่งอื่นมาใช้แทน คือ การคิดค้นหาสิ่งอื่นมาใช้แทนทรัพยากรที่หายากหรือกำลังจะหมดไป เช่น ใช้พลาสติกแทนภาชนะบรรจุน้ำ ซึ่งต้องใช้เหล็กชุบดีบุก ใช้ปูนซีเมนต์แทนไม้ในการก่อสร้างบ้าน ใช้พลาสติกหรือวัสดุสังเคราะห์แทนไม้ในการทำเครื่องเรือน

7. การประดิษฐ์สิ่งใหม่ขึ้นมาใช้แทน โดยอาศัยวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ ค้นหาสิ่งประดิษฐ์ใหม่ๆ ขึ้นมาใช้แทนทรัพยากรประเภทที่หายากหรือกำลังจะหมดไปเช่น น้ำมัน เป็นต้น

8. การสำรวจตรวจค้น ทรัพยากรบางอย่างอาจถูกปล่อยทิ้งไม่ได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ควรตรวจค้นหาทางนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น พลังงานแสงแดด หรือ กระแสน้ำในแม่น้ำลำคลอง เป็นต้น

2.2.5 แนวทางการอนุรักษ์

เต็มดวง รัตนทัสนีย์ (2534: 98-100) กล่าวว่าในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินั้นมีแนวทางและหลักการ ดังนี้

1. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด นานที่สุดและโดยทั่วถึงกัน ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึง ห้ามใช้หรือเก็บรักษาไว้เฉย ๆ แต่จะต้องนำมาใช้ให้ถูกกาลเทศะ
2. ทรัพยากรธรรมชาติจำแนกอย่างกว้าง ๆ ออกเป็นทรัพยากรที่เกิดขึ้นใหม่ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า พืชหญ้า และกำลังงานมนุษย์กับทรัพยากรที่ไม่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้ เช่น น้ำมันและแร่ต่าง ๆ เป็นต้น
3. การอนุรักษ์หรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต้องคำนึงถึงทรัพยากรอย่างอื่นในเวลาเดียวกันด้วย ไม่ควรแยกพิจารณาเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพราะทรัพยากรทุกอย่างมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด
4. ในการวางแผนการจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาดนั้น จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมหรือวัฒนธรรมหรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเพราะว่าวัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้น ๆ กล่าวโดยทั่วไป การอนุรักษ์ถือได้ว่าเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิต เพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์เป็นอันมาก
5. ไม่มีโครงการอนุรักษ์ใดที่จะประสบความสำเร็จ นอกเสียจากผู้ที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติจะได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรนั้น ๆ และใช้อย่างฉลาดให้เกิดผลดีในทุก ๆ ด้านต่อสังคมมนุษย์และควรใช้ทรัพยากรให้อำนวยประโยชน์หลาย ๆ ด้านในเวลาเดียวกันด้วย
6. การอนุรักษ์เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรือชนบท ความมั่นคงสุขสมบูรณ์ของประเทศขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและขึ้นอยู่กับทรัพยากรมนุษย์ซึ่งเป็นผู้ใช้ทรัพยากรอื่น ๆ ของประเทศนั้น ๆ

2.3 การพัฒนา

2.3.1 หลักการพัฒนา

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550: 81-83) อธิบายว่า หลักการพัฒนา คือ แนวปฏิบัติที่จะต้องยึดถือในการดำเนินการพัฒนาสังคมให้ไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ จากการพิจารณาจากเอกสารและผลงานการพัฒนาด้านต่าง ๆ พอจะสรุปหลักการที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงยึดถือเป็นแนวทางในการทำงานของพระองค์ ดังนี้

1. การช่วยตนเอง พึ่งตนเอง ทรงปลูกฝังหลักการนี้ให้อยู่ในความรู้สึกของคนทีพระองค์พัฒนา ไม่ว่าจะเป็นหมู่คนปกติหรือคนไม่ปกติ ตัวอย่างเช่น โครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวัน โครงการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก และการพัฒนาการศึกษาในระดับอื่นก็ตาม

2. การเริ่มจากสภาพที่เขาเป็นอยู่ โดยที่ชาวบ้านหรือเด็กเคยมีชีวิตอยู่อย่างไร มีความรู้หรือฐานะอย่างไรให้เริ่มจากตรงนั้นแล้วจึงค่อย ๆ ปรับปรุงการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นให้สูงขึ้น พระองค์ทรงไม่นิยมให้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ไม่นำเอาเครื่องมือเครื่องใช้ในเมืองเข้ามาใช้ในชนบทอย่างทันทีทันใด ดังตัวอย่างที่ครูชนบทขออุปกรณ์การสอนพระองค์และพระองค์ไม่ทรงพระราชทานให้ตามที่ขอ

3. การใช้ทรัพยากรท้องถิ่นเพราะเป็นสิ่งใกล้ตัว ชาวบ้านย่อมรู้จักดี จึงนำมาใช้ได้ทันทีที่ไม่ต้องมีการศึกษาทำความเข้าใจใหม่ ไม่ต้องรอกจากภายนอกซึ่งไม่รู้ว่าจะใช้เวลานานเท่าใด ตัวอย่างที่เลื่องในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กที่ให้สาวชาวบ้านที่นำไปอบรมเรื่องเด็กมาทำงานเสริมด้วย แม่บ้านมาเข้าเวรช่วยกันดูแลลูกแทน ช่างสร้างศูนย์ก็ใช้คนที่้องที่ ผัก พันธุ์สัตว์ใช้ของในท้องถิ่น

4. การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น มีตัวอย่างดังกล่าวมาแล้วข้างต้น โครงการพัฒนาทุกโครงการต้องพยายามนำชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อเขาจะได้เรียนรู้และมีความรู้ความชำนาญเพิ่มขึ้น นั่นคือ การพัฒนา

5. วัฒนธรรมและผู้นำท้องถิ่น กล่าวคือ ทรงยึดความเป็นไทยไว้อย่างมั่นคง นำความเจริญจากภายนอกเข้าผสมผสานหรือเพิ่มเติม ทำให้ความเป็นไทยเดิมดีขึ้น งานอนุรักษ์มรดกไทย เช่น คนตรีไทย ศิลปะไทย สถาปัตยกรรมไทย เป็นต้น

6. ความมีประสิทธิภาพ การดำเนินการพัฒนาต้องมีโครงการทำงานต้องมีการประเมินผลเป็นระยะ ๆ เพื่อให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายได้อย่างมาก แต่ใช้เวลาน้อย คนน้อย และเงินน้อย ตัวอย่างอ้างได้จากทุกงานของพระองค์ โดยเฉพาะโครงการเพิ่มคุณภาพการศึกษา โครงการปฏิสังขรณ์วังและวัด

7. การประสานงาน งานพัฒนาแต่ละโครงการของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จะมีลักษณะของการร่วมมือประสานงานกันระหว่างหลายหน่วยงาน ทั้งที่เป็นราชการและเอกชน เช่น การช่วยเหลือโรงเรียนคนตาบอดที่จังหวัดเชียงใหม่ หน่วยงานที่ให้ความร่วมมือ คือ วิทยาลัยอาชีวศึกษา วิทยาลัยเทคนิค กองทัพบก กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน โรงเรียนอาชีวะ โรงเรียนมัธยมสามัญ เป็นต้น โครงการอนามัยเด็กที่จังหวัดนครราชสีมา เป็นการร่วมมือกันระหว่างสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

กระทรวงมหาดไทย กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงเกษตรและกระทรวงศึกษาธิการ ที่เรียกว่า 4 กระทรวงหลัก

8. การทำงานเชิงรุก ตัวอย่างคือเสด็จเยี่ยมราษฎรของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เพื่อทรงแนะนำการทำมาหากิน การฝึกอาชีพ หรือการรักษาสุขภาพอนามัย และการป้องกันการทำลายธรรมชาติแวดล้อม ด้านงานของสภากาชาดไทยให้มีการศึกษาหาข้อมูลไว้ล่วงหน้าก่อนเกิดสาธารณภัย การฝึกอบรมคนทั่วไปและเจ้าหน้าที่ให้รู้จักรักษาและป้องกันตัวจากภัยต่าง ๆ การเสริมสร้างเครื่องมืออุปกรณ์ รวมทั้งการขยายหน่วยงาน เพิ่มศูนย์ปฏิบัติงานให้มากขึ้น เช่น สภากาชาดไทยสาขาภาคใต้สาขาภาคใต้ที่กำลังดำเนินการก่อสร้างที่จังหวัดนครศรีธรรมราชซึ่งจะมีขนาดของการบริการใกล้เคียงกับสภากาชาดไทยกรุงเทพมหานคร เป็นต้น

9. การมีคุณธรรมและศัลปะ เป็นลักษณะเด่นอีกด้านหนึ่งของงานพัฒนาในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี จะเห็นว่าคนที่พระองค์มุ่งพัฒนาไม่ได้มุ่งให้มีความรู้ความสามารถแต่อย่างเดียว แต่จะต้องควบคู่กับคุณธรรมและความดีที่ได้ประพฤติพระองค์เป็นตัวอย่าง สนับสนุนส่งเสริมด้านศาสนา กตัญญูรู้คุณบิดา มารดา ครูอาจารย์ ชื้อสัตย์ ขยันหมั่นเพียรดังที่ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือศาสนสุภาษิต เป็นต้น ในขณะเดียวกันงานพัฒนาของพระองค์ไม่ได้มุ่งเฉพาะด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม แต่ให้มีความสวยงาม ความไพเราะไปด้วย เช่น แมลยมือก็ให้คัด การอ่านถูกต้องก็ให้คัดไปเรื่อยไปจนถึงวรรณคดี ศัลปะด้านต่าง ๆ รวมถึงเพลง การร้องรำและดนตรีไทย

10. การเชื่อมประสานเวลา เป็นหลักการทำงานพัฒนาอีกประการหนึ่งที่ทรงยึดถือ ทรงเอาพระทัยใส่ทั้งงาน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ ทรงศึกษาและอนุรักษ์โบราณสถาน และขนบธรรมเนียมประเพณีไทยซึ่งเป็นเรื่องของอดีต พัฒนาคุณภาพชีวิต พัฒนาการศึกษา ให้โอกาสชีวิตแก่ผู้ด้อยโอกาส ในปัจจุบันที่ทรงทำกับเด็กชาวเขาและชนบท เด็กนักเรียนในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนหรือให้เด็กพิการหรือกำพร้า เด็กพิการ ได้มีโอกาสศึกษาและฝึกอาชีพ เป็นต้น ในขณะเดียวกัน ทรงสนพระทัยในเรื่องอนาคต นำความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้ เริ่มจากพระองค์ทรงใช้คอมพิวเตอร์ในงานส่วนพระองค์เช่น งานนิพนธ์ทางวิชาการและสารคดีให้แก่สภากาชาดไทย หน่วยงานที่พระองค์ทรงรับผิดชอบโดยตรง ให้ใช้เครื่องมือทันสมัยต่าง ๆ ในการป้องกัน เตรียมตัวรับและปฏิบัติการเมื่อเกิดสาธารณภัย ตลอดจนการนำเอาภาพถ่ายจากดาวเทียมมาใช้ในการตรวจสอบดินเพื่อการเกษตรหรือเพื่อการศึกษาทาง โบราณคดี เป็นต้น งานพัฒนาพระองค์จึงครอบคลุมสามกาลเวลา

โดยสรุป สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงยึดหลัก 10 ประการ คือ หลักช่วยตนเอง พึ่งตนเอง หลักการเริ่มจากสภาพที่เป็นอยู่ หลักการใช้ทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่น หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน หลักวัฒนธรรมและผู้นำท้องถิ่น หลักประสิทธิภาพ หลักการประสานงาน หลักการทำงานเชิงรุก หลักคุณธรรมและศิลปะ และหลักเชื่อมประสานด้านเวลา โดยที่หลักการเหล่านี้จะเป็นกรอบให้การดำเนินงานหรือการปฏิบัติงานพัฒนาที่เรียกว่า “วิธีการพัฒนา” อันจะก่อผลสุดยอดคือ “คนพัฒนา”

2.3.2 วิธีการพัฒนา

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2536: 24-27) อธิบายว่า วิธีการพัฒนาที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงนิยมใช้ในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมพัฒนาของพระองค์มีโดยสังเขป ดังนี้

1.วิธีการให้การศึกษา ทรงเน้นและทรงใช้วิธีการนี้ในการพัฒนาเป็นอย่างมากโดยเกือบจะเรียกได้ว่าเป็นวิธีการที่สำคัญที่สุด เพราะพระองค์ทรงใฝ่พระทัยด้านนี้เป็นพระนิสสัยอยู่แล้ว อนึ่งย่อมทราบว่า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงใช้คำว่าศึกษาในความหมายกว้าง นับตั้งแต่การอ่านออกเขียนได้ไปจนถึงมหาวิทยาลัย อันเป็นการศึกษาแบบทางการ รวมไปถึงการศึกษาไม่เป็นทางการ เช่น การเรียนเรื่องอาชีพต่าง ๆ การเรียนรู้เรื่องการปลูกผัก ฝ่าฟัน ขุดดิน ดायหญ้า หรือค้าขาย นับเป็นการศึกษาในความหมายทั้งสิ้น พระราชนิพนธ์และพระราชดำรัสที่ทรงเน้นเรื่องการศึกษา เช่น

“...การพัฒนาคนให้เป็นกำลังของชาติที่มีประสิทธิภาพเป็นสิ่งที่ควรทำ วิธีการสร้างคนให้ดีที่สุด คือ การให้การศึกษา.....”

“...นอกจากนั้น จะต้องให้ประชาชนมีสุขภาพอนามัยที่ดี ช่วยรักษาพยาบาล อุปการะผู้เจ็บป่วย การเจ็บป่วยที่ทำให้เกิดปัญหามาก บางคนต้องรักษาตัวจนหมดเนื้อหมดตัวก็มี ต้องช่วยให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษา มีความรู้อย่างน้อยให้อ่านออกเขียนได้ สามารถอ่านเอกสารของทางราชการได้...”

“...การศึกษาเป็นปัจจัยหลักในการสร้างและพัฒนาความรู้ ความคิด ตลอดจนความประพฤติและคุณงามความดีของบุคคล ให้บุคคลดำรงตนอยู่ในสังคมในโลกได้อย่างมั่นคงและมีความสงบร่มเย็นได้ แม้ว่าโลกจะเปลี่ยนแปลงไปรวดเร็วเพียงใดก็ตาม...”

การเน้นวิธีการพัฒนาด้วยการศึกษาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ แสดงออกในรูปปริมาณ โครงการและกิจกรรมการพัฒนาในรูปการศึกษาและการเน้นย้ำให้นักพัฒนาของพระองค์ไม่ว่าจะเป็นครู ผู้ดูแลเด็ก ตำรวจ หรือ นักส่งเสริมเกษตร เจ้าหน้าที่

สาธารณสุข ให้การศึกษาอบรม ให้ผู้รับการพัฒนาได้เข้าใจเรื่องที่เรียนโดยฝึกฝนจนมีความชำนาญในเรื่องนั้น ๆ พื่อควรและสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตของตนได้

2.การทำงานกับกลุ่มคน

กลุ่มคนในเชิงวิชาการสังคมศาสตร์ไม่ได้หมายความว่าเพียงการรวมตัวกันของคนจำนวนหนึ่งหนึ่งในเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้นแต่ความหมายไปถึง การที่กลุ่มคนนั้นจะมีเป้าหมายร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างและจะต้องมีระเบียบสังคม ควบคุมการคิดการกระทำของสมาชิกกลุ่มด้วยและกลุ่มคนมีหลายประเภทเริ่มจาก กลุ่มเพื่อน ชุมชน ชนชั้น กลุ่มคนขนาดใหญ่และซับซ้อนและสังคมมนุษย์

การทำงานกับกลุ่มมีประโยชน์แก่การพัฒนาหลายอย่าง เช่น สามารถถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันได้เป็นจำนวนมาก การเรียนเป็นกลุ่มทำให้ได้ช่วยกันทำความเข้าใจช่วยกันจำและทำให้เกิดกำลังใจในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเดิม และมีพลังในการทำงานพัฒนา

การทำงานกับกลุ่มคนให้ได้ผลมีวิธีการและขั้นตอนหลายอย่าง ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเข้าพระทัยดี ดังพระราชดำรัสของอัญเชิญมาลง

“...ผู้ที่ทำงานพัฒนาให้บรรลุสำเร็จได้ จะต้องทราบตระหนกว่าปัญหาซึ่งเกิดขึ้นในที่ต่างกันและในสถานการณ์ต่าง ๆ กันนั้น ย่อมมีความแตกต่างกันตามเหตุที่แวดล้อมและการที่จะนำวิชาการหรือวิธีการใด ๆ ไปใช้ให้ได้ผล ก็จำเป็นที่จะต้องปรับให้เหมาะสมกับสถานะแวดล้อมและสถานการณ์ ดังนั้น การทำความเข้าใจ การทำความเข้าใจในสถานการณ์และในตัวปัญหาที่เป็นอยู่ให้ถ่องแท้จึงเป็นกิจสำคัญเบื้องต้นแห่งการบริหารงานพัฒนา เพราะความรู้ความเข้าใจอันแน่นชัสนั้นจะทำให้ทราบว่าอะไร คือ สาเหตุแห่งปัญหา อะไรคือผลที่จะติดตามมา และควรจะปฏิบัติกับปัญหาอย่างไร หากปราศจากความเข้าใจอย่างถ่องแท้ดังกล่าว การบริหารงานทั้งปวงอาจไม่บรรลุผลตามที่ต้องการอย่างครบถ้วนได้ ในการพิจารณาทำความเข้าใจกับสถานการณ์และปัญหาทุกอย่างนั้นจำเป็นจะต้องกระทำด้วยความคิดจิตใจที่เที่ยงตรงเป็นกลาง ปราศอคติ ต้องอาศัยหลักวิชาการและเหตุผลที่ถูกต้องหนักแน่นเป็นเครื่องวินิจฉัย ต้องยึดถือประโยชน์ที่แท้จริงตามวัตถุประสงค์ของงานเป็นเป้าหมาย ไม่พิจารณาตัดสินปัญหาตามความพอใจของตนหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นสำคัญแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องรับฟังความคิดเห็นจากแง่มุมอื่นๆ ด้วยแล้วนำมาพิจารณาประกอบกัน จนเกิดเป็นความรู้อันกระจ่างแจ่มใส ก่อนที่จะตัดสินใจดำเนินการต่อไป ก็จะทำให้การปฏิบัติบริหารงานบรรลุผลสมบูรณ์บริบูรณ์ได้ในที่สุด ...”

ประโยชน์ของกลุ่มสำหรับการศึกษาคณตรีก็ทรงเน้นไว้ว่า “...การเล่นคณตรีเป็นกลุ่มๆ จะช่วยในการสร้างวินัยให้ทำงานร่วมกันได้ คือ รู้จังหวะ รู้ทำนอง รู้จักส่วนที่ตัวควรจะเล่น...”

นอกจากนั้น การที่ทรงใช้ประโยชน์จากกระทรวงทบวงกรม หน่วยงานต่างๆ ตลอดจนคณะกรรมการขนาดและระดับต่าง ๆ ในกิจกรรมการพัฒนาของพระองค์ก็แสดงถึงการเห็นความสำคัญของการทำงานกับกลุ่มคนที่กล่าวมานี้

หากจะถือว่า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เป็นศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและทรงยึดหลักและวิธีการพัฒนาของครูอย่างเคร่งครัดแล้ว สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สน.กปร.) ได้สรุปขั้นตอนขบวนการพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในที่นี้ได้นำเฉพาะหัวข้อมาลงไว้ ดังนี้

- 1.การศึกษาข้อมูล ก่อนเสด็จพระราชดำเนินไปยังพื้นที่ใด ๆ
- 2.การหาข้อมูลในพื้นที่ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน จาก
 - 2.1 ประชาชน
 - 2.2 ตำรวจพื้นที่
 - 2.3 เจ้าหน้าที่
- 3.การศึกษาข้อมูลและการจัดทำโครงการ เป็นเรื่องของเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องจะต้องดำเนินการหลังจากรับพระราชดำริแล้ว
- 4.การดำเนินงานตามโครงการ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการโดยสำนักงานเลขาธิการ กปร.ประสานงาน
- 5.การติดตาม ดำเนินการร่วมกันระหว่างหน่วยปฏิบัติโดยตรงและสำนักงานเลขาธิการ กปร. ที่สำคัญคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จกลับไปพื้นที่นั้น ๆ ด้วยทุกครั้งเมื่อมีโอกาส

นอกจากนี้ อาจมีวิธีการพัฒนาที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงใช้อีกแต่เท่าที่ชัดเจนในเบื้องต้นนี้มีสองวิธีการดังกล่าวมานี้ คือ วิธีการให้การศึกษาและวิธีการทำงานกับกลุ่มคน ซึ่งหลักการและวิธีการเหล่านี้จะสัมพันธ์กับพระลักษณะการทรงเป็นปราชญ์แห่งการพัฒนาของพระองค์

2.3.3 การพัฒนาและวิฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาเศรษฐกิจเกิดขึ้นในประเทศไทยนับแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นความเจริญเติบโตและการพัฒนาอุตสาหกรรมหลักจะส่งผล

ให้อัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจลดหน้าไปอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา แต่ความไม่สมดุลของยุทธศาสตร์การพัฒนาทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในชนบทและความรุนแรงของปัญหามลพิษในเขตเมือง ซึ่งเรียกรวมกันว่า “วิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อม” เป็นผลกระทบอีกอย่างหนึ่งที่สืบเนื่องมาจากการพัฒนา

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2543: 134-137) นำเสนอทางออกให้กับการแก้ไข การป้องกันและการบำรุงรักษาระบบสิ่งแวดล้อม ออกเป็น 2 ระดับคือ

1. การแก้ปัญหาในระดับความคิด

ความเข้าใจและจิตสำนึก ปัญหาในระดับนี้อยู่ในมิติด้านนามธรรม แต่เป็นรากฐานของปัญหาสิ่งแวดล้อม เพราะปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นปัญหาที่มนุษย์สร้างขึ้น มนุษย์ใช้ธรรมชาติตามความคิด ความเข้าใจและจิตสำนึกของตนเอง และหากสภาพแวดล้อมปัจจุบันคือความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหามลพิษต่าง ๆ ที่รุมล้อมอยู่รอบตัวมนุษย์ในขณะนี้ สิ่งนี้ย่อมบ่งบอกถึงความไม่เข้าใจความคิดที่ผิดพลาดและจิตสำนึกที่ไม่ถูกต้องของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ

ความเข้าใจผิดบางประการของมนุษย์ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติมีไว้เพื่อการใช้อย่างไม่จำกัด การไม่รู้จักจำแนกประเภทของทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีทั้งแบบที่ทดแทนได้และทดแทนไม่ได้ ความไม่สนใจในเรื่องความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกซึ่งจำเป็นต่อระบบชีวิตของโลก

ความเข้าใจผิดประการของมนุษย์ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติมีไว้เพื่อการใช้อย่างไม่จำกัด การไม่รู้จักจำแนกประเภทของทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีทั้งแบบที่ทดแทนได้และทดแทนไม่ได้ ความไม่สนใจในเรื่องความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกซึ่งจำเป็นต่อระบบชีวิตของโลก แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์ที่ไม่เคยพิจารณาทรัพยากรธรรมชาติของโลกและสิ่งแวดล้อมบางอย่าง เช่น น้ำ อากาศ เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ทางออกสำหรับการให้พ้นวิกฤติการณ์สิ่งแวดล้อมจึงเป็นไปตามหลักตรรกะที่ว่า “ปัญหาสิ่งแวดล้อมเริ่มแรกที่เกิดจากความคิดและจิตใจมนุษย์ ดังนั้น จึงต้องเริ่มแก้ไขที่ตัวมนุษย์เช่นกัน”

2. การแก้ปัญหาในระดับปฏิบัติการ

การเปลี่ยนแปลงในภาคปฏิบัติการเริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล การเปลี่ยนแปลงนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ ตลอดจนข้อเสนอให้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม พัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงการกระทำหรือการปฏิบัติการใน 3 ระดับ ดังนี้

1.กลุ่มรณรงค์ทางสิ่งแวดล้อม กลุ่มนี้จะมุ่งความสนใจไปที่พฤติกรรมการใช้ชีวิตวิธีการบริโภค อุปนิสัยของปัจเจกบุคคล โดยถือว่านั้นเป็นสาเหตุหลักของปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น การทิ้งขยะหรือของเสียลงตามถนนหรือน้ำ ลักษณะการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย เช่น การใช้น้ำ การใช้พลาสติก ด้วยเหตุนี้ข้อเสนอของกลุ่มรณรงค์ทางสิ่งแวดล้อมจึงเป็น การศึกษาและสร้างความเข้าใจเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมปัจเจกบุคคลเสียใหม่ ให้มีวินัยด้านสิ่งแวดล้อม ให้บริโภคน้อยลง หรือใช้ผลิตภัณฑ์ที่สามารถ Recycling ได้

2.กลุ่มปฏิรูป กลุ่มนี้เริ่มวิเคราะห์ปัญหาของสิ่งแวดล้อมว่า เกิดจากนโยบายการผลิตของสังคมหรือนโยบายการพัฒนาประเทศที่ยังขาดมาตรการในการจัดการกับสิ่งแวดล้อม เช่น ขาดการวางแผนเรื่องแหล่งที่อยู่อาศัย เขตก่อสร้างโรงงาน ขาดมาตรการที่มีประสิทธิภาพในการจัดการกับขยะหรือ มาตรการทางกฎหมายในการควบคุมมลพิษยังไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นข้อสรุปของกลุ่มนี้จึงเสนอให้ใช้มาตรการทางกฎหมายและสร้างระบบแรงจูงใจทางเศรษฐกิจการเมืองเพื่อมลภาวะ และปรับปรุงยุทธศาสตร์และเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อม

3.กลุ่มเปลี่ยนระบบ กลุ่มนี้มีความเห็นว่า トラบใดที่การพัฒนาประเทศยังดำเนินไปในแนวทางของระบบทุนนิยมหรืออุตสาหกรรมนิยม แนวทางนี้ย่อมก่อให้เกิดการผลิตที่เกินขีดจำกัดทางนิเวศอยู่ตลอดเวลา ทางออกของการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างได้ผลยั่งยืน คือ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจสังคมและการเมืองอย่างกว้างขวาง

2.4 การมีส่วนร่วม

2.4.1 ความหมายและลักษณะของการมีส่วนร่วม

คำว่า “การมีส่วนร่วม” มีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกัน ดังนี้

ชินรัตน์ สมสือ (2539: 22-23) ให้คำนิยามว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่ผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา มีโอกาสและใช้โอกาสมมีส่วนร่วมในการแสดงความรู้สึกรับบอกความต้องการและประสานสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดเพื่อวางแผนดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายตามสถานที่และวิธีที่ผู้ได้รับประโยชน์คิดไว้ โดยได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานพัฒนาน้อยที่สุด

ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ (2527: 2) ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527: 6) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนและสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งรูปแบบส่วนบุคคล กลุ่มชน สมาคม มูลนิธิและองค์การอาสาสมัครรูปแบบต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องรวมกัน

ปรัชญา เวสารัชช์ (2528:6) ให้ความหมายของ การมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึงการที่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยการให้ความพยายามหรือใช้ทรัพยากรบางอย่างส่วนตนในกิจกรรมซึ่งมุ่งสู่การพัฒนาของชุมชน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2528: 288) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน ว่าหมายถึง พฤติกรรมอันก่อปรด้วยความร่วมมือและสมยอมตามพฤติกรรมที่คาดหวังของกลุ่มทางการและไม่ใช่ทางการ หรือในความหมาย ก็คือ การที่ประชาชนก่อให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ร่วมกันนั่นเอง

ยุวัฒน์ วุฒเมธี (2526: 20) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบถึงประชาชน

ดิเรก ฤกษ์ห่วย (2527: 66) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่บุคคลเป้าหมายเป็นผู้ริเริ่มที่จะดำเนินการกิจกรรมร่วมกัน โดยที่ทุกคนมีสิทธิ์เท่าเทียมกันในการที่จะร่วมแสดงและร่วมให้ความคิดเห็นและร่วมที่จะดำเนินการเพื่อที่จะกำหนดวิถีชีวิตของเขาด้วยตัวเองทั้งนี้ การสนับสนุนของรัฐอาจจะเกิดขึ้นตามความจำเป็นแต่ไม่ใช่ในรูปแบบของการควบคุม

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527: 183) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้นกับทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

วันรักษ์ มิ่งมณีนากิน (2531: 10) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน โดยทั่วไป หมายถึง การเข้าร่วมอย่างแข็งขันและอย่างเต็มที่ของกลุ่มบุคคลผู้มีส่วนได้เสียในทุกขั้นตอนของโครงการหรืองานพัฒนาชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนในอำนาจการตัดสินใจ และหน้าที่ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมเข้าร่วมจะเป็นเครื่องประกันว่าสิ่งที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต้องการมากที่สุดนั้น

จะได้รับการตอบสนองและทำให้มีความเป็นไปได้มากขึ้นว่าสิ่งที่ทำไปนั้นจะตรงกับความต้องการที่แท้จริงและมั่นใจมากขึ้นว่าผู้เข้าร่วมทุกคนจะได้รับประโยชน์เสมอหน้ากัน

วิฑูรย์ วัชรนิภาวรรณ (2530: 61) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง กระบวนการที่ส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนและสร้างโอกาสให้ชาวบ้านทั้งในรูปของส่วนบุคคลและ กลุ่มคนต่างๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรม โดย จะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจมิใช่เข้าร่วมเพราะการหวังผลตอบแทน ประการสำคัญคือ กระบวนการของการมีส่วนนั้นจะต้องสอดคล้องกับชีวิต ความจำเป็น ความต้องการและ วัฒนธรรมของชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนด้วย

เสน่ห์ จามริก (2527: 35) ให้คำจำกัดความของการเข้ามามีส่วนร่วมของ องค์กรท้องถิ่นว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังอาจเป็นการปูพื้นฐาน มั่นคงสำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นว่า เริ่มต้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่มี ผลประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นกิจกรรมที่สัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชุมชน

จากนิยามและความหมายของการมีส่วนร่วมดังกล่าว จะเห็นได้ว่ามีความหมายแตกต่างกันตามมุมมอง ความเข้าใจและภูมิหลังของแต่ละบุคคล ซึ่งพอจะสรุปได้เป็น สองแนว โดยแนวหนึ่งเป็นการมองการมีส่วนร่วมว่าเป็นกระบวนการการที่สนับสนุนให้เกิดการมีส่วน ร่วมของประชาชน ซึ่ง เป็นการมองที่บทบาทโดยให้ความสำคัญกับภาครัฐ ส่วนอีกแนวหนึ่ง เป็นการมองที่การปฏิบัติการของประชาชนโดยเน้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่เรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุก ฝ่าย โดยผ่านกระบวนการที่ส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วน ร่วมในการดำเนินกิจกรรมด้วยความสมัครใจโดยมีผลประโยชน์ร่วมกัน

ส่วนลักษณะของการมีส่วนร่วมนั้น ลออัน วุฒิกรรมรักษา (2526: 16) ได้ แบ่งลักษณะของการเข้าร่วม คือ เป็นการร่วมประชุม ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจ ร่วม ออกแรง ร่วมออกเงิน วัสดุอุปกรณ์ ร่วมเป็นกรรมการ

2.4.2 ประเภทของการมีส่วนร่วม

ชำนาญ วงศ์วิจิตร (2545: 21-22) จำแนกประเภทของการมีส่วนร่วม ออกเป็น 3 ประเภทตามลักษณะของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1.การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation) โดยผ่าน องค์กรจัดตั้งของประชาชน (Inclusive Organization) เช่น การรวมกลุ่มเยาวชนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2.การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect Participation) โดยผ่าน องค์กรผู้แทนของประชาชน (Representative Organization) เช่น กรรมการของกลุ่มหรือชุมชน กรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น

3.การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ (Open Participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน (Non- Representative Organization) เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวน หรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมได้ตลอดเวลา

ไพรัตน์ เตะรินทร์ (2527: 12) ได้จัดประเภทและรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาในระดับต่างๆ ดังนี้

1.องค์กรประชาชนที่จัดตั้งขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ กลุ่มประชาชนที่มีความสนใจในการพัฒนาชุมชนและสังคม มีการรวมตัวกันเองเป็นกลุ่มขนาดเล็กในระดับหมู่บ้านหรือระดับตำบล อาศัยในตัวเมือง เพื่อร่วมกันทำประโยชน์ต่อส่วนร่วม เช่น อาสาสมัครรูปแบบต่าง ๆ กลุ่มสตรี กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเยาวชน และกลุ่มอื่นอีกมากมายตามลักษณะอาชีพหรือกิจกรรมที่ทำร่วมกัน

2. องค์กรประชาชนที่จัดตั้งอย่างเป็นทางการ องค์กรเหล่านี้มีการจดทะเบียนในรูปสมาคม มูลนิธิตามกฎหมาย สหกรณ์ชาวไร่ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มเกษตรกรรมตามกฎหมาย คณะกรรมการสภาตำบล คณะกรรมการสภาพัฒนาและป้องกันตนเอง คณะกรรมการหมู่บ้านองค์กรภาคประชาชน เหล่านี้จะทำกิจกรรมร่วมกันตามวัตถุประสงค์ที่จดทะเบียนหรือตามที่กฎหมายกำหนดบทบาทและหน้าที่ไว้ ส่วนใหญ่จะเป็นตัวแทนของประชาชนหรือสมาชิกในการตัดสินใจดำเนินการพัฒนาร่วม กับหน่วยงานราชการหรือจัดทำเองตามบทบาทและหน้าที่

3.ตัวแทนบุคคลหรือตัวแทนองค์กรเอกชนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการในรูปแบบต่าง ๆ เช่น คณะกรรมการนโยบาย คณะกรรมการเฉพาะกิจ เป็นต้น ภารกิจและหน้าที่ของผู้ที่เข้ามาเป็นตัวแทนในรูปแบบของคณะกรรมการ อาจรับไปดำเนินการในองค์กรที่ตนสังกัดหรือเข้าร่วมในฐานะส่วนบุคคลทั้งในด้านความคิด ทรัพยากรและการจัดการ

2.4.3 รูปแบบของการมีส่วนร่วม

องค์การสหประชาชาติ (United Nations, 1981) รวบรวมรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1.การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง ซึ่งเป็นการเข้าร่วมโดยต้องการความเห็นชอบหรือสนับสนุนโดยรัฐบาล ซึ่งเป็นรูปแบบโดยทั่วไปของประเทศที่กำลังพัฒนา

2.การมีส่วนร่วมแบบชักนำ ซึ่งเป็นการเข้าร่วมโดยต้องการความเห็นชอบหรือสนับสนุนโดยรัฐบาล ซึ่งมีรูปแบบโดยทั่วไปของประเทศที่กำลังพัฒนา

3.การมีส่วนร่วมแบบบังคับ ซึ่งเป็นผู้ที่ส่วนร่วมภายใต้การดำเนินนโยบายของรัฐบาลภายใต้การจัดการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือโดยการบังคับโดยตรง รูปแบบนี้เป็น

รูปแบบที่ผู้กระทำได้รับผลทันที แต่จะไม่ได้รับระยะยาวและจะมีผลเสียที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในที่สุด

สถาบันพระปกเกล้า(2549: 2-53)กล่าวว่า รูปแบบของการมีส่วนร่วม ได้แก่

- 1.การมีส่วนร่วมโดยตัวบุคคล ถือเป็นการมีส่วนร่วมโดยตรง
- 2.การมีส่วนร่วมโดยองค์การจัดตั้งของประชาชน อาจถือว่าการมีส่วนร่วมโดยตรงได้อีกวิธีการหนึ่ง
- 3.การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทนที่มีลักษณะทั่วไป ถือเป็นการมีส่วนร่วมโดยอ้อมซึ่งการมีส่วนร่วมที่แท้จริงต้องเป็นการมีส่วนร่วมโดยตรงเท่านั้น

นพดล สุวรรณภักดี (2550: 1) แบ่งการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่ำ ได้แก่ การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีรัฐเป็นผู้นำ การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้เป็นการมองจากเบื้องบนหรือการมองจากรัฐ (Top Down Approach) โดยประชาชนเป็นเพียงผู้คอยรับนโยบายและปฏิบัติตามเท่านั้น
- 2.การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับสูง ได้แก่ การมีส่วนร่วมที่เกิดจากความต้องการของประชาชนที่จะดำเนินการหรือเข้าร่วมกิจกรรมด้วยความสมัครใจ โดยมีรัฐเป็นผู้คอยช่วยเหลือให้คำแนะนำหรืออำนวยความสะดวกเท่านั้นและถือว่าการมองจากเบื้องล่าง (Bottom-Up Approach)

ชำนาญ วงศ์วินิจสร (2545: 24) เสนอรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ถือว่าเป็นรูปแบบที่แท้จริง จะต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ

- 1.การวางแผน (Planning) ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาจัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามและประเมินผลและการตัดสินใจ
- 2.การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและบริหาร
- 3.การใช้ประโยชน์ (Utilization) ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำกิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและการควบคุมทางสังคม

4.การได้รับผลประโยชน์ (Obtaining Benefits) ประชาชนจะต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์ส่วนตัวในสังคมหรือวัตถุก็ได้

กรรณิกา ชมดี (2524: 13) สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมออกเป็น 10 รูปแบบ คือ

- 1.การมีส่วนร่วมประชุม
- 2.การมีส่วนร่วมออกเงิน
- 3.การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ
- 4.การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ
- 5.การมีส่วนร่วมสัมผัส
- 6.การมีส่วนร่วมชักชวน
- 7.การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค
- 8.การมีส่วนร่วมเป็นผู้เริ่ม
- 9.การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน
- 10.การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์

2.4.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

ผู้ศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมได้เสนอแนะไว้ ดังนี้

สุชาติ อรุณวุฒิวงศ์ (2541: 22-23) เสนอว่า ปัจจัยพื้นฐานในการระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนคือ

1.ปัจจัยของสิ่งจูงใจจากสภาพความเป็นจริงของชาวบ้านที่จะเข้าร่วมกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งทั้งในแง่การร่วมแรง ร่วมทรัพยากร หรืออื่น ๆ นั้นมีเหตุผลอยู่ 2 ประการคือ

1.1การมองเห็นว่าตนจะได้รับผลประโยชน์ตอบแทนในสิ่งที่ตนทำไป ซึ่งถือเป็นเรื่องกระตุ้นให้เกิดสิ่งจูงใจ

1.2การได้รับคำบอกกล่าวหรือชักชวนจากเพื่อนบ้านให้เข้าร่วมโดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ ซึ่งถือเป็นเรื่องของการก่อให้เกิดสิ่งจูงใจ

2.ปัจจัยโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามีส่วนร่วม แม้ว่าชาวชนบทเป็นจำนวนมากจะเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาแต่ก็ไม่อาจเข้าร่วมกิจกรรมได้ เนื่องจากไม่เห็นช่องทางของการมีส่วนร่วม หรือเข้าร่วมแล้วก็ไม่ได้รับผลดังที่คาดคิดไว้ เนื่องจากการเข้ามีส่วนร่วมนั้นมิได้จัดรูปแบบความสัมพันธ์ที่เหมาะสม เช่น ภาวะผู้นำ ลักษณะ

การทำงาน กฎระเบียบแบบแผน เป็นต้น ดังนั้นปัจจัยพื้นฐานทางด้านโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามาส่วนร่วมจึงควรมีลักษณะ

2.1 เปิดโอกาสให้ทุกคนและทุกกลุ่มในชุมชนมีโอกาสเข้าร่วมในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยการเข้าร่วมอาจอยู่ในรูปแบบของการมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยมีตัวแทนก็ได้

2.2 ควรกำหนดเวลาที่แน่ชัด เพื่อให้ผู้ร่วมสามารถกำหนดเงื่อนไของของตนเองได้

3. ปัจจัยอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม โดยปกติที่ผ่านมาในกิจกรรมหนึ่ง แม้ว่าประชาชนจะเห็นด้วยและมีโอกาสเข้าร่วมแต่ไม่อาจกำหนดเป้าหมายวิธีการหรือผลประโยชน์ของกิจกรรมเพราะสิ่งเหล่านี้เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้กระทำ

จารุวรรณ ชาวศรีทอง (2543: 31) ให้ความเห็นว่า การมีส่วนร่วมเกิดจากปัจจัยสำคัญ 3 ประการ คือ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจและความกังวลส่วนบุคคล ซึ่งบังเอิญพ้องต้องกันกลายเป็นความสนใจและความเป็นความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนร่วม

2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้นผลักดันให้พุ่งไปสู่การรวมกลุ่ม การวางแผน และลงมือกระทำร่วมกัน

3. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงและมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น ๆ

ชำนาญ วงศ์วินิจสร (2545: 27-28) ได้กล่าวถึงปัจจัยทางวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม ซึ่งได้แก่ลักษณะส่วนบุคคลต่าง ๆ คือ

1. อายุ

2. เพศ

3. สถานภาพทางสังคม

4. อาชีพ

5. การศึกษา

6. ถิ่นที่อยู่อาศัย

7. ระยะเวลาที่อยู่ในท้องถิ่น

8. ปัจจัยอื่นๆ เช่น การอาศัยในเมืองหรือชนบท ค่านิยมและทัศนคติ

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2531: 20) ได้เสนอปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ
2. ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้เกิดความเกรงใจที่จะทำ
3. อำนาจบังคับที่เกิดจากคนที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้เกิดการบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่าง ๆ เช่น บิบบังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส

2.4.5 มาตรการระดับการมีส่วนร่วม

ชำนาญ วงศ์วินิจสร (2545: 27) ได้เสนอมาตรการระดับการมีส่วนร่วมไว้ 3 ประการ คือ

1. การกระทำโดยแต่ละบุคคล มิใช่เป็นการกระทำโดยกลุ่ม ซึ่งอาจทำให้เกิดการวิเคราะหหรือข้อสรุปที่ไม่ถูกต้อง เพราะการแสดงออกของแต่ละบุคคลในกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นจะเห็นได้ถึงค่านิยม ความรับรู้และพฤติกรรมของแต่ละบุคคล กล่าวคือกริยาที่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมก็คือ กริยาที่มีต่อการแสดงต่อผลของการกระทำนั้นโดยตรงของแต่ละบุคคล
2. ความหนาแน่นของการกระทำ ซึ่งแสดงออกโดยการร่วมกระทำที่บ่อยครั้ง ระยะเวลาของกิจกรรมที่ยาวนานหรือมีความผูกพันและมีแรงจูงใจในการกระทำ
3. คุณภาพของการเข้าร่วม ซึ่งดูจากผลและผลกระทบของการกระทำในเบื้องต้น เช่น ความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้างยอมรับ ความสามารถและความคิดเห็นมีการทำการประเมินผล

3. นโยบายและแผนการจัดการทรัพยากรชายฝั่งระดับชาติและระดับจังหวัดและระดับท้องถิ่น

ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง พ.ศ. 2555-2559

1. หลักการและเหตุผล

พื้นที่ชายฝั่งทะเลของประเทศไทยอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติและมีความสวยงาม เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวสูง และยังเหมาะสำหรับกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ที่ผ่านมามีการใช้พื้นที่ชายฝั่งทะเลเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างต่อเนื่อง เช่น การทำการประมง อุตสาหกรรม เกษตรกรรม การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว และการพัฒนาชุมชน ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่บริเวณชายฝั่ง มีการทำลายแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ และแนวกันชนตาม

ธรรมชาติ มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่มากขึ้นจนเกินขีดความสามารถในการรองรับของธรรมชาติ ทำให้ระบบนิเวศชายฝั่งทะเล ได้แก่ ป่าชายเลน ชายหาด แหล่งหญ้าทะเล แนวปะการัง และสัตว์ทะเลเลื้อมโทรมลง รวมทั้งการเกิดภัยพิบัติธรรมชาติ ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง ส่งผลกระทบต่อความสมดุลทางระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรสิ่งมีชีวิตทางทะเลและชายฝั่ง ซึ่งได้ส่งผลเสียและคุกคามต่อสภาพแวดล้อมและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนตามชายฝั่งทะเล

ดังนั้น การพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เพื่อฟื้นฟูทรัพยากรที่เสื่อมโทรมให้กลับมามีความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม และประชาชนสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน จึงมีความสำคัญและจำเป็นต้องกำหนดกรอบแนวทางการดำเนินงาน หรือยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งของประเทศ เพื่อใช้เป็นแผนหลักในการบริหารจัดการได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

2. ความเชื่อมโยงกับนโยบายและแผนระดับชาติ

เพื่อให้มีความสอดคล้องและเชื่อมโยงกับกรอบและทิศทางของการพัฒนาประเทศ ในกระบวนการจัดทำยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง พ.ศ. 2555-2559 ได้นำนโยบายและแผนระดับชาติ ประกอบด้วย รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยปี พุทธศักราช 2550 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ในมิติด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นโยบายรัฐบาลและแผนบริหารราชการแผ่นดิน นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2540-2559 แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2555-2559 นโยบายกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งนโยบายและแผน มาตรการต่างๆ ของภาครัฐอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง มาวิเคราะห์ประกอบกับปัจจัยสภาพแวดล้อมและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงเพื่อกำหนดเป็นยุทธศาสตร์และมาตรการในการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ซึ่งจะนำไปสู่การบูรณาการในกระบวนการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. กรอบแนวคิดและหลักการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กำหนดเป็นกรอบทิศทางในการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งในระยะปานกลางคือ 5 ปี (พ.ศ. 2555-2559) ที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) โดยมุ่งเน้นที่การแก้ไขและบรรเทาสภาพปัญหาในพื้นที่ที่วิกฤติ ไปพร้อมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งให้คืนสู่สมดุลของระบบนิเวศ โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งการนำองค์ความรู้มาประกอบการตัดสินใจและดำเนินการ

4. วิสัยทัศน์

“ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ได้รับการจัดการเพื่อความสมบูรณ์และยั่งยืน”

5. ประเด็นยุทธศาสตร์

ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 1 กลุ่มครอง อนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 2 ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 3 ส่งเสริมการศึกษาวิจัย พัฒนาระบบฐานข้อมูล ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ และองค์ความรู้ เพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

6. เป้าประสงค์

เป้าประสงค์ที่ 1 ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งได้รับการอนุรักษ์ ฟื้นฟูให้มีความอุดมสมบูรณ์และยั่งยืน

เป้าประสงค์ที่ 1 ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งแบบบูรณาการ

เป้าประสงค์ที่ 3 มีองค์ความรู้ที่ตอบสนองต่อการแก้ปัญหาการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

7. กลยุทธ์ตามประเด็นยุทธศาสตร์

ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 1 กลุ่มครอง อนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

กลยุทธ์ที่ 1.1 ป้องกันการบุกรุกทำลายทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ไม่ให้เสื่อมโทรมลงมากกว่าสภาพในปัจจุบัน

กลยุทธ์ที่ 1.2 ฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น

กลยุทธ์ที่ 1.3 สร้างทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งใหม่เพื่อทดแทนที่สูญเสียไป

กลยุทธ์ที่ 1.4 ประกาศเขตพื้นที่อนุรักษ์ระบบนิเวศทางทะเลและชายฝั่ง

กลยุทธ์ที่ 1.5 ส่งเสริมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอย่าง

คุ้มค่า

กลยุทธ์ที่ 1.6 กำหนดมาตรการ กฎ ระเบียบ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอย่างยั่งยืน รวมทั้งกำกับดูแลให้มีการปฏิบัติตามกฎหมาย และมีการบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัด

ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 2 ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

กลยุทธ์ที่ 2.1 ส่งเสริมการจัดตั้งภาคีเครือข่ายการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

กลยุทธ์ที่ 2.2 สนับสนุนการพัฒนาศักยภาพและยกระดับการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย

กลยุทธ์ที่ 2.3 สนับสนุนพัฒนาระบบโครงสร้างการทำงานเชิงบูรณาการของหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง

กลยุทธ์ที่ 2.4 สนับสนุนการจัดทำแผนชุมชนชายฝั่ง โดยมีคณะกรรมการทั้งในระดับชาติ ระดับจังหวัด และระดับชุมชนท้องถิ่น

ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 3 ส่งเสริมการศึกษาวิจัย พัฒนาระบบฐานข้อมูล ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์และองค์ความรู้ เพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

กลยุทธ์ที่ 3.1 ส่งเสริมการศึกษาวิจัยเชิงลึกและต่อยอดการวิจัยพัฒนาเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

กลยุทธ์ที่ 3.2 สนับสนุนการพัฒนาฐานข้อมูลทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งที่เป็นระบบและมีมาตรฐาน และเข้าถึงได้ง่าย

กลยุทธ์ที่ 3.3 สนับสนุนการพัฒนาระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ของทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งที่สามารถนำมาใช้เพื่อการบริหารจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

กลยุทธ์ที่ 3.4 ส่งเสริมให้มีการจัดการความรู้และองค์ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง รวมทั้งสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างทั่วถึง

8. การแปลงแผนสู่การปฏิบัติ กลไก และการติดตามประเมินผล

การผลักดันให้ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล จำเป็นต้องมีกลไกและกระบวนการในการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ ดังนี้

8.1 รณรงค์สร้างความรู้และความเข้าใจในยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ให้กับหน่วยงานและองค์กรภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องในระดับต่างๆ รวมทั้งสาธารณะชนทั่วไป เพื่อร่วมเป็นเจ้าภาพและมีส่วนร่วมดำเนินการในกระบวนการต่างๆ

8.2 เสริมสร้างศักยภาพให้แก่หน่วยงานและองค์การภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นในการดำเนินงาน เพื่อยกระดับการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

8.3 สร้างระบบการกำกับ ติดตาม และประเมินผล การดำเนินงานตามกลยุทธ์ และมาตรการ โดยกำหนดตัวชี้วัด เป้าหมาย ขั้นตอน ระยะเวลาดำเนินการ หน่วยงานรับผิดชอบ และรูปแบบการรายงานความก้าวหน้า ที่ชัดเจน

แผนยุทธศาสตร์ของจังหวัดตราด (ระดับจังหวัด)

แผนยุทธศาสตร์ของจังหวัดตราดและแนวทางการพัฒนา โดยจังหวัดตราดได้กำหนดวิสัยทัศน์ ดังนี้ “ ตราดเมืองสวรรค์แห่งตะวันออก ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี เป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศระดับนานาชาติ และความร่วมมือทางสังคมและเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างยั่งยืน ” ทั้งนี้โดยเป้าประสงค์หลักของจังหวัดเพื่อบูสร้างสรรพคุณตราดให้เป็นเมืองที่น่าอยู่ สิ่งแวดล้อมดี ชุมชนเข้มแข็ง ครอบครัวอบอุ่นเคียงคู่กับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน พัฒนากลไกการส่งเสริมและแก้ไขปัญหาด้านการเกษตรกรรมอย่างเป็นระบบเพื่อให้เกษตรกรมีรายได้ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ส่งเสริมและพัฒนากการท่องเที่ยวตลอดปี เสริมสร้างมิตรภาพทางการค้าและการลงทุน ร่วมกับประเทศเพื่อนบ้าน

สำหรับประเด็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของจังหวัด ได้แก่ สร้างชุมชนเข้มแข็งด้วยตราด ร่วมมือร่วมใจด้วยวิถีแห่งประชาธิปไตยปลูกจิตสำนึกกระตุ้นกระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งนี้ยุทธศาสตร์ของจังหวัดตราดแบ่งเป็นสี่ประเด็นยุทธศาสตร์ได้แก่ ประเด็นยุทธศาสตร์แรก ได้แก่ การพัฒนาเมืองตราดให้น่าอยู่ มั่นคง เข้มแข็งภายใต้การมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยและธรรมาภิบาล(ตราดสวรรค์แห่งความมั่นคงและยั่งยืน : Paradise of Wealthy and Sustainable) โดยมียุทธศาสตร์ย่อยที่สามเป็นยุทธศาสตร์วิถีตราดวิถีแห่งความยั่งยืนประกอบด้วย ยุทธศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับการรักษาและฟื้นฟูอย่างต่อเนื่องตลอดจนปลูกจิตสำนึกกระตุ้นกระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตลอดจนร่วมรักษ์ ร่วมกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำนวนประเด็นยุทธศาสตร์ที่เหลือเป็นการส่งเสริมและการพัฒนาด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัด

(http://www.trat.go.th/45db/s_trat.pdf)

จะเห็นได้ว่าทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10-11 และแผนยุทธศาสตร์ของจังหวัดตราดมีความสอดคล้องกันในเรื่องส่งเสริมการบริหารจัดการทรัพยากร

ทางทะเลและชายฝั่ง โดยพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ทั้งด้านการอนุรักษ์ การท่องเที่ยวและการพัฒนาฟื้นฟูทรัพยากรประมง ผลักดันยุทธศาสตร์ความมั่นคงแห่งชาติทางทะเล บรรเทาผลกระทบจากภัยธรรมชาติที่รุนแรงและการกัดเซาะชายฝั่ง โดยส่งเสริมการปลูกป่าชายเลน ฟื้นฟูแนวปะการัง อนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเลและสาหร่ายทะเล ส่งเสริมการจัดการพื้นที่ชายฝั่ง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อการใช้ประโยชน์ทรัพยากรและการทำประมงชายฝั่งอย่างยั่งยืน เช่นเดียวกับนโยบายและแผนส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2540-2559 ซึ่งได้ระบุถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทะเลทุกประเภทไว้อย่างชัดเจน ที่สำคัญจังหวัดตราดเป็นจังหวัดชายทะเลที่มีทรัพยากรชายฝั่งที่ได้รับความสนใจในลำดับต้น

4. ประวัติชุมชน (Community Profile)

ประวัติศาสตร์เกาะช้าง

อำเภอเกาะช้างมีประวัติความเป็นมายาวนาน นับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากมีเรือสำเภาที่เดินทางมาจากเมืองจีน เพื่อทำการค้าขายกับเมืองญวน เมืองเขมร เมืองเกาะกง และเข้ามาถึงเมืองตราด หากเรือสำเภาเดินทางมาถึงในช่วงฤดูมรสุม จะต้องหยุดหลบคลื่นลมตามหมู่เกาะช้าง บริเวณบ้านด่าน บ้านคลองสน อ่าวสลักเพชร อ่าวบางเบ้า จึงเชื่อกันว่าชาวจีนที่มาถึงเรือสำเภาเป็นชนกลุ่มแรกที่มาอาศัยอยู่และตั้งถิ่นฐานทำมาหากินที่เกาะช้าง นอกจากนี้ประวัติศาสตร์ที่สำคัญของเมืองตราดคือ สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงรวบรวมไพร่พล โดยใช้เมืองตราดเป็นเมืองหน้าด่านกันชนทำหน้าที่ส่งเสบียงอาหาร ก่อนเคลื่อนทัพออกจากจันทบุรีไปขับไล่พม่าเพื่อกอบกู้เอกราช หลังจากไทยเสียกรุงศรีอยุธยาให้กับพม่าในช่วงปี พ.ศ. 2310 (กิ่งอำเภอเกาะช้าง, 2538:2)

ลักษณะของชุมชน

อำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด จัดตั้งเป็นอำเภอตามพระราชกฤษฎีกา ลงวันที่ 24 สิงหาคม 2550 ยกฐานะเป็นอำเภอเกาะช้างโดยมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 8 กันยายน 2550 เป็นต้นมา มีที่ตั้งที่ว่าการอำเภอเกาะช้าง อำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด 23170 อำเภอเกาะช้างประกอบด้วย 2 ตำบลคือ ตำบลเกาะช้าง มี 4 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านคลองนนทรี หมู่ 2 บ้านด่านใหม่ หมู่ 3 บ้านคลองสน หมู่ 4 บ้านคลองพร้าว และตำบลเกาะช้างใต้ มี 5 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านบางเบ้า หมู่ 2 บ้านสลักเพชร หมู่ 3 บ้านเจ๊กแบ้ หมู่ 4 บ้านสลักคอกและหมู่ 5 บ้านสลักเพชรเหนือ

ขนาดพื้นที่

ตำบลเกาะช้างใต้ห่างจากตัวอำเภอเกาะช้างมาทางทิศใต้ระยะทาง 13 กิโลเมตร

มีเนื้อที่ทั้งหมดรวมรวม 93.24 ตารางกิโลเมตร คิดเป็น 58,267 ไร่ 195 ตารางวา

จำนวนประชากร

มีประชากรทั้งสิ้น 2,741 คน แยกเป็นชาย 1,410 คน เป็นหญิง 1,331 คน มีจำนวนครัวเรือน 1,462 ครัวเรือน มีความหนาแน่นของประชากรโดยเฉลี่ย 29 คน/ตามรางกิโลเมตร

ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพโดยทั่วไป เป็นพื้นที่เป็นหมู่เกาะและมีเทือกเขาสูง มีพื้นที่ราบอยู่ประมาณ 15% ของพื้นที่ทั้งหมด ลักษณะพื้นที่เป็นดินเหนียวปนดินร่วน เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชไร่ พืชสวน อุณหภูมิเฉลี่ยระหว่าง 26-30 องศาเซลเซียส อากาศไม่หนาวนัก ฤดูร้อนร้อนพอสมควร จังหวัดตราดเป็นจังหวัดที่มีความชุ่มชื้นสูง มีฝนตกประมาณ 7-8 เดือน มีผลทำให้อุณหภูมิทั่วไปของจังหวัดไม่แตกต่างกันมากแม้ในช่วงที่เป็นฤดูหนาวหรือฤดูร้อน

เกาะช้างได้อยู่ในเขตร้อนชื้น ทำให้ฝนตกชุกตลอดทั้งปี โดยเฉพาะช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ระหว่างเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม ฝนจะตกชุกมากปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปีประมาณ 5,500-6,500 มิลลิเมตร ลักษณะอากาศเป็นแบบมรสุม มี 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน (ก.พ.-พ.ค.) ฤดูฝน(เม.ย.-ก.ย.) ฤดูหนาว(ต.ค.-ม.ค.)

การประกอบอาชีพ

การเกษตรกรรม

อำเภอเกาะช้าง มีพื้นที่ทำเกษตรทั้งสิ้น 8,403 ไร่ โดยมีจำนวนครอบครัวที่ประกอบอาชีพทางการเกษตร 530 ครัวเรือน จากการสำรวจโดยสำนักงานเกษตรอำเภอเกาะช้าง ในปี พ.ศ.2546 พบว่าพืชเศรษฐกิจที่ปลูกกันมาก ได้แก่ ยางพารา มีเกษตรกร จำนวน 280 รายที่ปลูกยางพารา โดยมีพื้นที่ปลูกที่ให้ผลผลิต 5,959 ไร่ รองลงมา ได้แก่ มะพร้าว ทุเรียน ส้มโอ เงาะ และมังคุด ตามลำดับ

การประมง

ชาวประมงเกาะช้างส่วนใหญ่ ทำการประมงพื้นบ้านขนาดเล็ก ได้แก่ อวนลอยปลา อวนลอยปู อวนลอยกุ้ง เบ็ดตกหมึก เบ็ดตกปลา ลอบหมึก ลอบลูกปลาเก๋า ส่วนใหญ่เรือประมงของชาวเกาะช้างมีขนาดยาว ประมาณ 5-10 เมตร ขนาดเครื่องยนต์ มีกำลังต่ำกว่า 20 แรงม้า แรงงานที่ทำงานบนเรือประมง ส่วนใหญ่ใช้แรงงาน 1-3 คนต่อลำโดยส่วนใหญ่เป็นแรงงานภายในครอบครัว การใช้เวลาในการทำประมงโดยเฉลี่ยชาวประมงทำงานประมาณ 7-8 เดือนต่อปี เดือนที่มีการทำประมงมาก คือ เดือนสิงหาคม ในรอบ 1 เดือน จะออกทำการประมงเดือนละ ประมาณ 20 วัน การทำประมงใช้เวลาประมาณ 9-12 ชั่วโมงต่อวัน และเป็นประมงแบบไปเข้าเย็นกลับ คือ

ในช่วงเช้าออกไปเวลา 04.00-07.00 น. เวลากลับอยู่ระหว่าง 16.00-18.00 น. ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับน้ำขึ้นลงของน้ำ ผลผลิต ที่ได้จากการทำประมงมากที่สุดคือปลาหมึก รองลงมาคือ กุ้ง ปลา ปู และเคย โดยใช้OWNเป็นเครื่องมือในการทำประมงมากที่สุด รองลงมาคือ การใช้ลอบปลาหมึกและปู ผลผลิตจากการทำประมง จะนำไปจำหน่ายสด และมีการแปรรูปผลผลิต โดยทำปลาหมึกตากแห้ง ปลาเค็มและทำกะปิ รวมทั้ง สามารถปรับเปลี่ยนจากเรือประมงให้เป็นเรือเพื่อรับนักท่องเที่ยวเมื่อถึงฤดูกาลท่องเที่ยว มีการจัดการท่องเที่ยวในรูปแบบของการทำที่พักแรมโฮมสเตย์ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว ที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี ภาพรวมชาวประมงเกาะช้างจึงมีความโน้มเอียงที่จะขอรับการเปลี่ยนแปลงในการใช้ชีวิต โดยไปทำงานในส่วนของการท่องเที่ยวมากขึ้น ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตดั้งเดิม

ภาพที่ 2.2 ชุมชนบ้านสลักคอก

ประวัติชุมชนบ้านสลักคอก

บ้านสลักคอก เป็นชื่อที่เรียกกันตามลักษณะภูมิศาสตร์ เป็นอ่าววงกลมมีลักษณะคล้ายคอกสัตว์ มีทางออกทะเลเป็นช่องแคบเกือบชนกัน มีเกาะสลักและเกาะลิ้มอยู่ด้านหน้ากลางทะเลทางทิศตะวันตกบ้านสลักคอกแต่เดิมขึ้นอยู่กับอำเภอแหลมงอบ และต่อมาได้แยกเป็นกิ่งอำเภอเกาะช้างในปี พ.ศ.2535 ปัจจุบันได้ยกฐานะเป็นอำเภอเกาะช้างในอำเภอเกาะช้าง ในวันที่ 8 กันยายน 2551 โดยแบ่งเป็น 2 ตำบล มี 9 หมู่บ้าน โดยหมู่บ้านสลักคอกอยู่หมู่ที่ 4 ของตำบลเกาะช้างใต้

หมู่บ้านสลักคอกสมัยก่อนนั้น มีชุมชนคนดั้งเดิมอาศัยอยู่ไม่กี่หลังคาเรือน มีอาชีพทำสวน เช่น สวนมะพร้าว ยางพารา ประมง การคมนาคมไม่สะดวก ไม่มีไฟฟ้า ไม่มี

น้ำประปา ถนน ใช้การติดต่อค้าขายโดยทางเรือ เช่น เรือแจว เรือใบ การปกครองมีผู้ใหญ่บ้านคนแรกชื่อ นายโอ ดังสุศรี (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) เป็นแพทย์แผนโบราณ เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในเกาะช้าง ต่อมาเมื่ออพยพหนีสงครามจากเกาะกง ประเทศกัมพูชาเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านตามริมฝั่งคลองโดยประกอบอาชีพประมงตามชายฝั่ง ปัจจุบันผู้อพยพเหล่านี้ได้กลายเป็นคนไทยเป็นบางส่วน เพราะได้อาศัยอยู่เป็นเวลานานกว่า 30-40 ปีแล้ว และมีสิทธิ์ในการเลือกตั้งเป็นคณะกรรมการต่างๆ ในหมู่บ้านได้อีกด้วย

หมู่บ้านสลักคอกมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบชายเขาติดทะเล พื้นดินอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูกและการทำประมง มีวัด 1 แห่ง โรงเรียน 1 แห่ง อยู่ในเขตปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลเกาะช้างได้ ประชากรประกอบอาชีพเกษตรกรรม/ ประมงขนาดเล็ก หมู่บ้านสลักคอกยังคงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม

หมู่บ้านสลักคอกในปัจจุบัน ได้เกิดการขยายตัวขึ้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการขยายตัวของครัวเรือนและส่วนหนึ่งเกิดจากการพัฒนาด้านความเจริญจากภายนอก ซึ่งมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จึงมีส่วนราชการและการปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาช่วยเหลือดูแลในด้านสาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านโครงสร้างพื้นฐาน และการประกอบอาชีพของคนในชุมชน มีการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน โดยคนในชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการ มีการประชุมประชาคมอย่างต่อเนื่อง

ลักษณะเด่นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์

หมู่บ้านสลักคอก มีวัดที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ คือ วัดสลักคอก เป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ซึ่งได้เสด็จประพาสเมืองตราด ถึง 12 ครั้ง และได้เสด็จเยือนเกาะช้างทั้ง 12 ครั้ง (เมื่อพ.ศ) 2427 (ร.ศ.103) ได้เสด็จทางชลมารค โดยเรือพระที่นั่ง เวสาลี ในพระราชหัตถเลขา ฉบับที่ 3 ของสยามมินทร์ ได้เขียนไว้ตอนหนึ่งว่า รุ่งขึ้นวันที่ 2๙ 3 ค่ำ ขึ้นเพ็ญ เมืองตราดแล่นนอนอยู่อีกคืนหนึ่ง เวลาเช้ามีดวันที่ 3๙ 3 ค่ำ ออกเรือมาทอดที่เกาะช้าง กลางวันขึ้นอาบนํ้าพักอยู่บนที่น้ำตก จนเวลาเย็นกลับลงเรือนอนที่เกาะช้างหนึ่งคืน รุ่งขึ้นวันที่ 4๙ 3 ค่ำ เวลาเช้าลงเรือกรรเจียงเรือไฟ ลากไปที่สลักคอก ขึ้นไปตาม ที่บ้านพักที่วัดในตำบลนั้น เจ้านายข้าราชการข้างหน้า ข้างในเรียกรายเงินถวายพระ ราษฎรพากันขอให้เหยียบที่สร้าง พระอุโบสถ ด้วยวัดนั้นหาพระอุโบสถไม่ จึงได้รับปากจะสร้างพระอุโบสถให้ ตั้งชื่อวัดว่า วัดวชิรคามคทวี่ป ต่อมาจนถึงปี 2422 พระอธิการอิม เจ้าอาวาสวัด วชิรคามคทวี่ป (วัดสลักคอก) และราษฎรในหมู่บ้านได้จัดสร้างพระอุโบสถขึ้น จนสำเร็จเรียบร้อยเมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2442 ซึ่งนับเป็นเวลาได้ 15 ปี นับจากวันที่รัชกาลที่ 5 ทรงเหยียบที่สร้างพระอุโบสถ ปัจจุบันคณะกรรมการวัดได้ส่งเรื่องให้กรมการศาสนาพิจารณาเป็นพระอารามหลวง แต่ยังติดขัดขั้นตอนทาง

ศาสนา ปัจจุบันวัดมีเนื้อที่ บริเวณวัด 25 ไร่ ที่สวนยางพารา 75 ไร่ เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันชื่อ พระครูคหวิปบริหาร ฐานจิตโต มีความสามารถทางด้านการรักษาโรค (แพทย์แผนโบราณ) โดยสามารถรักษากระดูกและข้อได้ มีคนเข้าไปรับการรักษาจำนวนมาก

ชื่อชุมชน	ชุมชนบ้านสลักคอก
ตำบล	เกาะช้างใต้
อำเภอ	เกาะช้าง
ผู้ใหญ่บ้าน	นางอารีรักษ์ ทศมากรณ์
ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	นางพัชรินทร์ เสียงเคราะห์
	นายมานะ บัวบิน

ประชากรของหมู่บ้าน

จำนวนครัวเรือน	187	ครัวเรือน
ประชากรชาย	240	คน
ประชากรหญิง	242	คน
รวม	482	คน

อาชีพ

ประมงชายฝั่ง เกษตรกรรม

ข้อมูลการคมนาคม / สาธารณูปโภค

การเดินทางเข้าหมู่บ้าน หมู่บ้านสลักคอกเป็นหมู่บ้านทางตอนใต้ของเกาะช้าง เดินทางสะดวกโดยนั่งเรือเฟอร์รี่จากฝั่งแหลมงอบ ใช้เวลาประมาณ 45 นาที เมื่อถึงท่าแล้ว ให้ขับรถเลี้ยวซ้ายตลอด ระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร จะถึงหมู่บ้านสลักคอก

ที่ตั้ง

ทิศเหนือ	ติดต่อ หมู่ที่ 1 บ้านคลองพร้าว
ทิศใต้	ติดต่อ หมู่ที่ 5 บ้านสลักเพชรเหนือ
ทิศตะวันออก	ติดต่อ ทะเลอ่าวไทย
ทิศตะวันตก	ติดต่อ หมู่ที่ 4 บ้านคลองพร้าว

ภาพที่ 2.3 ป่าชายเลนบ้านสลักคอก

ลักษณะเด่นทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หมู่บ้านสลักคอกมีความโดดเด่นในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ

1. มีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ อยู่ประมาณ 22 ไร่ ปัจจุบันได้เกิดเป็นโครงการปลูกป่าพืชสวนสมุนไพร/ เพื่อเป็นแหล่งส่งเสริมการท่องเที่ยว / เพื่อเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าให้กับนักศึกษาและบุคคลทั่วไป

2. พื้นที่ป่าโกงกาง ป่าชายเลน หมู่บ้านสลักคอก มีเนื้อที่ประมาณ 650 ไร่ ความหนาแน่นของสภาพป่า อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอนุบาลพันธุ์สัตว์น้ำ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา

ลักษณะเด่นด้านการท่องเที่ยว

1. ชมรมเรือคายัค หมู่บ้านสลักคอกเป็นลักษณะการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ เป็นการสร้างอาชีพเสริมให้กับคนในชุมชนเป็นอย่างมาก

2. สะพานชมป่าชายเลนบ้านสลักคอกเป็นสะพานชมป่าไม้ชายเลนที่สวยงามสามารถชมป่าหลากหลายชนิดและเป็นแหล่งเรียนรู้ข้อมูลพันธุ์ไม้ในแต่ละชนิดที่พบเห็นบริเวณนั้นได้

3. หมู่บ้านชาวประมงบ้านสลักคอก เป็นวิถีชีวิตชุมชนชาวประมงดั้งเดิมประกอบอาชีพ จับ ปู ปลา กุ้ง ตามชายฝั่ง

กิจกรรมเด่นด้านการส่งเสริมอาชีพ

กิจกรรมการทำผ้าบาติก ผลิตภัณฑ์จากกะลามะพร้าว ผลิตภัณฑ์จากใบยาง เป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนของกลุ่มแม่บ้านสลักคอก

กิจกรรมศิลปะการอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น การรำกลองยาว และการแสดงชุดรำไทย เป็นการแสดงของกลุ่มเยาวชน ในชุมชน เป็นการแสดงเพื่อสอดคล้องกับการท่องเที่ยวของหมู่บ้านสลักคอก และยังเป็นรายได้เสริมให้กับ ชุมชนในการ จัดแสดงให้กับ กลุ่ม

ทัวร์ ท่องเที่ยวเรือคายัค ชมป่าชายเลน การจัดการแสดงตามโรงแรมและรีสอร์ท และการแสดงต้อนรับคณะหน่วยงานต่างๆ

สาธารณูปโภค

1. มีไฟฟ้ายังไม่ครบทุกหลังคาเรือน
2. มีโทรศัพท์สาธารณะ 1 แห่ง
3. ถนนลาดยางยังไม่ครบทุกสาย

แหล่งน้ำ

ใช้น้ำในระบบฝายน้ำล้น ระบบประปาหมู่บ้าน

ข้อมูลกลุ่ม / องค์กรชุมชน / ชมรม

1. กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข
2. ชมรมผู้สูงอายุ
3. กองทุนเงินล้าน
4. กลุ่มออมทรัพย์
5. กลุ่มเรือคายัค ชมรมนำเที่ยวพื้นบ้านสลักคอก

สถานที่สำคัญของหมู่บ้าน

วัดวัดคามคหทวีป, โรงเรียนวัดวัดคามคหทวีป , เกาะสลัก , เกาะลิ้ม , สะพานชมป่าชายเลน , ป่าสมุนไพร

สิ่งที่ต้องทำเพื่อให้ได้ตามความคาดหวัง

1. ชุมชนเข้มแข็ง
2. ชุมชนพึ่งตนเอง
3. เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและอนุรักษ์อย่างยั่งยืน
4. อนุรักษ์ รักษาสิ่งแวดล้อม
5. มีระบบสาธารณูปโภคครบ

5. การจัดการทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนบ้านสลักคอกในอดีตและปัจจุบัน

บ้านสลักคอกนั้น มีความสำคัญมากในทางนิเวศวิทยาบนเกาะช้าง เพราะเป็นที่ตั้งของป่าชายเลนผืนใหญ่สุดบนเกาะช้าง มีขนาดประมาณ 650 ไร่ ที่นอกจากจะเป็นถิ่นอาศัยของ

สัตว์น้ำ อย่าง กุ้ง หอย ปู ปลา แล้ว ป่าชายเลนยังช่วยป้องกันการพังทลายชายฝั่ง ช่วยลดความเร็วลมที่จะเข้ามาปะทะฝั่ง นอกจากนี้ป่าชายเลนสลักคอกยังเป็นแหล่งทำประมงพื้นบ้านสำคัญบนเกาะช้าง เป็นแหล่งพืชสมุนไพร รวมไปถึงเป็นหนึ่งในแหล่งท่องเที่ยวทางเลือกบนเกาะช้างอีกด้วย หากป่าผืนนี้เสื่อมโทรมหรือมีอันเป็นไป แน่แน่นอนว่าทรัพยากรทางทะเลและชาวบ้านในละแวกนั้นย่อมได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่ง ณ วันนี้ ผืนป่าบ้านสลักคอกก็ส่วนหนึ่งได้ถูกนายทุนบุกรุกทำนากุ้ง ที่ชาวบ้านแถวนั้นต่างบ่นว่าน้ำเสียจากนากุ้งได้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและมลภาวะทางทะเลและป่าชายเลนอยู่ไม่น้อยเลย

ภาพที่ 2.4 นากุ้ง

ด้วยเหตุนี้“ชมรมนาเที่ยวพื้นบ้านสลักคอก” จึงถือกำเนิดขึ้นใน ปี พ.ศ. 2548 โดยมีวัตถุประสงค์หลักๆ อาทิ เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศบนเกาะช้าง (ตามนโยบายรัฐบาล) เพื่อกระจายรายได้จากการท่องเที่ยวให้กับสมาชิกและชุมชน เพื่อให้นักท่องเที่ยวและชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและเพื่ออนุรักษ์ป่าชายเลนสลักคอกให้คงอยู่เป็นต้น

อย่างไรก็ดีการถือกำเนิดของชมรมนาเที่ยวพื้นบ้านสลักคอกนั้น ใช่ว่าจะหมดจดงดงาม เพราะนี่เป็นการเปิดการท่องเที่ยวชุมชนโดยชาวบ้านที่เริ่มจากศูนย์ ซึ่งนับเป็น การ “สลักคอก” ของชาว “สลักคอก” ที่ชาวบ้าน (ในชมรม) พยายามเดินออกจากคอก (กรอบ) การท่องเที่ยวแบบเดิมๆ ที่ปล่อยให้ทุนสามานย์ต่างถิ่นเข้ามาครอบงำทำลาย ทรัพยากร โดยที่ชาวบ้านทำได้เพียงยืนดู บ้างก็ขายที่ขายทางให้กับนายทุน หรือไม่ก็ไปสมัครเป็นลูกจ้างใช้แรงงาน ให้บริการ ในกิจการของนายทุนเหล่านั้น

“หลังตั้งชมรม พวกเราได้จัดตั้งกองทุนในระบบสหกรณ์ มีการขายหุ้นให้กับสมาชิกหุ้นละ 100 บาท ปรากฏว่าชาวบ้านไม่ให้ความสนใจ ปีแรกจึงมีชาวบ้านสมัครเข้าเป็น

สมาชิกแค่ประมาณ 20 คน เพราะพวกเขายังงงๆอยู่ว่า พวกเรามาทำอะไรกัน ทำประมงอยู่ดีๆก็มาซื้อเรือคายัคให้นักท่องเที่ยวมาพายเรือเล่นในป่าโกงกางต่างๆที่ไม่เห็นจะมีอะไรให้ดู ส่วนภาครัฐบางหน่วยงานก็มองพวกเราเชิงลบว่าจะรวมตัวกันตั้งกลุ่มแข่งอะไรหรือเปล่า หรือบางคนก็ว่า มันจะไปกันได้สักกี่น้ำ”

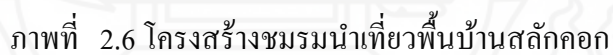
“เมื่อชมรมเริ่มตั้งหลักได้ ชาวบ้านก็เริ่มหันมาสนใจและให้ความร่วมมือมากขึ้น จนเกิดการรณรงค์ให้ทำความสะอาดตามลำคลอง ตามป่าชายเลน ในพื้นที่หมู่บ้าน และรณรงค์ให้ช่วยกันดูแลทรัพยากรท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความห่วงแหน เพราะขนาดฝรั่งต่างชาติเขายังเดินทางมาไกลเพื่อมานั่งเรือชมป่าชายเลน แต่กับคนในพื้นที่ที่เห็นอยู่เป็นประจำหากไม่ช่วยกันดูแลรักษามันก็คงจะกระไรอยู่ และนั่นก็ทำให้ชาวบ้านหันมาใส่ใจในชุมชนและมีส่วนร่วมในชุมชนมากขึ้น คือไม่ปล่อยผ่านไปว่าไม่ใช่ธุระของข้าเหมือนแต่ก่อน ซึ่งดูได้จากปริมาณขยะแถวนี้ที่ปัจจุบันลดน้อยลงไปมาก”

การจัดการทรัพยากรป่าชายเลนชุมชนบ้านสลักคอก จะดำเนินการภายใต้การทำงานของชมรมชมรมนำเที่ยวพื้นบ้านสลักคอก มีการกำหนด กฏระเบียบการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชน กำหนดมาตรการตรวจสอบ ป้องกันรวมทั้งแก้ปัญหาเกี่ยวกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าชายเลน ตลอดจนเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อฟื้นฟูทรัพยากร เช่น การซ่อมแซมในส่วนที่เสื่อมโทรม การจัดการเรื่องขยะ เป็นต้น

รูปแบบการจัดการป่าชายเลนในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว ได้มีการจัดตั้งชมรมนำเที่ยวพื้นบ้าน และมีโครงสร้างในการบริหารงานและความรับผิดชอบดังนี้

ภาพที่ 2.5 ชมรมนำเที่ยวพื้นบ้านสลักคอก

ปฏินา มั่นศิลป์ (2554) เอกสารวิชาการ กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง “การศึกษาการจัดการป่าชายเลนภาคตะวันออกเพื่อประโยชน์อย่างยั่งยืน” การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาการดำเนินการจัดการป่าชายเลนภาคตะวันออก ปัญหา อุปสรรคและกำหนดแนวทางในการดำเนินการจัดการป่าชายเลนภาคตะวันออกเพื่อประโยชน์อย่างยั่งยืน

ผลการวิจัยพบว่า การจัดการป่าชายเลนภาคตะวันออก มีการดำเนินงานทุกกิจกรรม ตามแผนปฏิบัติงานประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 ปัญหา อุปสรรค ในการจัดการป่า

ชายเลนภาคตะวันออก ได้แก่ปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับวิธีการจัดการพื้นที่ป่าชายเลน และปัญหาที่เกิดขึ้นกับการใช้ประโยชน์ป่าชายเลน ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก และพบว่าปัญหาที่เกิดขึ้นกับการใช้ประโยชน์ป่าชายเลน มีมากกว่าปัญหาที่เกี่ยวกับวิธีการจัดการพื้นที่ป่าชายเลน สำหรับแนวทาง หลักเกณฑ์วิธีการ ในการจัดการป่าชายเลนภาคตะวันออกเพื่อประโยชน์อย่างยั่งยืนนั้น ควรดำเนินการมากที่สุดในประเด็นหลักๆที่สำคัญ 8 ประเด็นได้แก่ 1.การจัดการพื้นที่ป่าชายเลน 2.การป้องกันและอนุรักษ์ป่าชายเลน 3.การปลูกและฟื้นฟูป่าชายเลน 4. การศึกษาและการประยุกต์ใช้ 5.การประชาสัมพันธ์เผยแพร่และส่งเสริม 6.การติดตามตรวจสอบและประเมินผล 7.การจัดองค์กรในการบริหารจัดการป่าชายเลน 8.การจัดทำแผนงานและงบประมาณ

พิสิษฐ์ พงศาปรมัตถ์ (2552) ได้ทำวิจัยเรื่อง รูปแบบการอนุรักษ์และการพัฒนาระบบนิเวศชายฝั่งทะเล โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนบ้านปลา หมู่ 8 บ้านหินลาด ตำบลคลองใหญ่ อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา รูปแบบการอนุรักษ์และการพัฒนาระบบนิเวศชายฝั่งทะเลโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการอนุรักษ์ระบบนิเวศชายฝั่งทะเลโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนได้แก่ รูปแบบที่หนึ่งการมีส่วนร่วมในการกำหนดการใช้ทรัพยากรทางทะเลเพื่อการบริโภค โดยคำนึงถึงขนาดของสัตว์น้ำ รูปแบบที่สองการสนับสนุนในด้านวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ ในกิจกรรมการอนุรักษ์ และรูปแบบที่สามการกำหนดหลักเกณฑ์การทำการประมงของชาวบ้าน แลรูปแบบการพัฒนากระบบนิเวศชายฝั่งทะเลโดยการมีส่วนร่วม ได้แก่ กิจกรรมโครงการที่ยั่งยืนเพื่อพัฒนาระบบนิเวศชายฝั่งทะเลและการสร้างและพัฒนาร่วมมือ โดยถือว่าเป็นหน้าที่ของทุกคน

ดวงพร จันทรแก้ว (2550) ได้ทำวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการทรัพยากรชายฝั่งอำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษา และจัดทำฐานทรัพยากรชายฝั่งที่พบในอำเภอเมืองนราธิวาส และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชายฝั่งและทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งจากการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่าบริเวณคลองโคกเคียนมีพื้นที่ป่าชายเลนมากที่สุด และพบแหล่งหญ้าทะเล 2 แห่ง คือ บริเวณคลองโคกเคียนและปากแม่น้ำบางนรา ส่วนการวางปะการังเทียมในทะเลมีการจัดวางตั้งแต่ปี 2532-2547 รวมทั้งสิ้น 20 แห่ง ทั้งคนในชุมชนประมงพื้นบ้านและใกล้เคียงเข้าไปจับสัตว์น้ำในพื้นที่ป่าชายเลน สำหรับการเข้าไปใช้ประโยชน์แหล่งหญ้าทะเลพบว่าชุมชนยังไม่ทราบประโยชน์และไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับหญ้าทะเล ส่วนบริเวณที่วางปะการังเทียมพบว่าชาวบ้านใช้เครื่องมือประเภตเบ็ดตกปลาได้เข้าไปจับสัตว์น้ำ สำหรับทัศนคติของชาวประมงพื้นบ้านต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งพบว่าส่วนใหญ่เห็นด้วยต่อการอนุรักษ์

หากแต่ขาดความรู้ความเข้าใจและความตระหนักถึงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ กิจกรรมการมีส่วนร่วมของชาวประมงพื้นบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งยังน้อย ดังนั้น แนวทางในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งในเขตอำเภอเมืองนราธิวาส เพื่อการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืนนั้นประกอบด้วย การส่งเสริมให้ความรู้และสร้างความตระหนักในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง การฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่ง การส่งเสริมอาชีพเสริม การผลักดันด้านกฎหมายและนโยบายจัดการทรัพยากรชายฝั่งจะส่งเสริมการรวมกลุ่มกันภายในชุมชน

อภิษฎา คุณาพรธรรม (2551) ได้ทำวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเครือข่ายองค์กรชุมชน กรณีศึกษา กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรี๊ดใน จังหวัดตราด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการการรวมตัวของกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรี๊ดใน จังหวัดตราด วิเคราะห์กระบวนการจัดการป่าชายเลนอย่างยั่งยืนของกลุ่มอนุรักษ์ และเพื่อนำผลการศึกษาที่ได้มาเป็นข้อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาประชาสังคมในชุมชน การแก้ปัญหาป่าชายเลนถูกทำลายของชุมชนบ้านเปรี๊ดใน ได้เน้นและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยพัฒนากระบวนการกลุ่มขึ้นมาเป็นองค์กรชุมชนที่เรียกว่า “กลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนบ้านเปรี๊ดใน” เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในคุณค่าและประโยชน์ของป่าชายเลน และการนำหลักปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในชุมชน โดยมีแนวทางการปฏิบัติดังนี้ การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตมาเป็นกระบวนการผลิตที่ไม่ทำลายระบบนิเวศ การควบคุมทางสังคม ด้วยการกำหนดข้อตกลงในการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนและสัตว์น้ำเพื่อให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยาวนาน และการจัดระเบียบสังคมและการจัดทำแผนการจัดการป่าชายเลน เพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน

ธนู แบนเนียร(2550) ได้ทำวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านย่าหมี ตำบลเกาะยาวใหญ่ อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย เพื่อศึกษาบริบทชุมชน สภาพพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจของสมาชิกชุมชนบ้านย่าหมี ตำบลเกาะยาวใหญ่ อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา เพื่อศึกษาสถานภาพทรัพยากรระบบนิเวศชายฝั่ง และการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านย่าหมี และศึกษาปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้อง สภาพปัญหา ข้อเสนอแนะและแนวทางการจัดการทรัพยากรชายฝั่งอย่างยั่งยืน

ผลการวิจัยพบว่า การจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนย่ำหมี เป็นการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติอันมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์จากบุคคลภายนอกที่เข้าไปใช้ทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การสัมปทานไม้ป่าชายเลน โครงการพัฒนาชายฝั่งเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวของภาคเอกชน ด้วยแรงกระตุ้นจากภายนอกทำให้ชุมชนชาวย่ำหมีต้องลุกขึ้นมาจัดการทรัพยากรของชุมชนเอง โดยใช้สิทธิชุมชนตามหลักรัฐธรรมนูญ ซึ่งถือว่าเป็นการจัดการแบบตั้งรับ สำหรับข้อเสนอแนะจากการศึกษาครั้งนี้ คือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนควรจะเป็นไปในลักษณะเชิงรุก เพื่อเตรียมชุมชนให้เท่าทันกับกระแสการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์

อภิศักดิ์ เพ็ญจันทิก (2550) ได้ทำวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งชุมชนเกาะมะพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อศึกษาสภาพทางสังคม เศรษฐกิจของประชาชนในพื้นที่ชุมชนเกาะมะพร้าว และระดับของความรู้และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ในพื้นที่ชุมชนเกาะมะพร้าว ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง รวมถึงปัญหาและข้อเสนอแนะในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง

ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนที่ศึกษาส่วนใหญ่เป็นชาย มีอายุระหว่าง 18-44 ปี อายุเฉลี่ย 41.35 ปี ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา มีจำนวนสมาชิกในครอบครัวเฉลี่ยครอบครัวละ 5.09 คน ระยะเวลาที่อยู่อาศัยในชุมชนเฉลี่ย 32.28 ปี ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีตำแหน่งทางสังคม โดยมรการติดต่อกับผู้นำทางศาสนาเพื่อปรึกษาหารือในเรื่องการประกอบอาชีพมากที่สุด ความถี่ในการได้รับข้อมูลข่าวสารจากโทรทัศน์มากที่สุด ประชาชนมีพื้นที่เป็นของตนเองเฉลี่ย 2.88 ไร่ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง รองลงมาคืออาชีพที่เกี่ยวข้องกับการประมง ประชาชนมีรายได้เฉลี่ย 6,517.11 บาทต่อเดือน ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีหนี้สิน ส่วนที่มีหนี้สินเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ความรู้เกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างดี กรณีมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ พบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ระดับน้อยถึงน้อยที่สุด คือ การมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นในที่ประชุมเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน การมีส่วนร่วมในการประชุมวางแผนการดำเนินการ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ ส่วนปัจจัยที่ความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครอบครัว เวลาที่อาศัยในชุมชน การติดต่อเจ้าหน้าที่รัฐหรือเอกชน ตำแหน่งทางสังคม การได้รับข้อมูลข่าวสาร อาชีพ พื้นที่ถือครอง รายได้ สภาพการเป็นหนี้สิน และความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง